

विद्यापीठ वाचनमाला

ओथी ओपडी

नवजुवन कार्यालय

अमहावाह

६६७
४८ (II)

નિવેદન

ગુજરાત વિદ્યાપીઠે લગભગ તેની હસ્તીની રાજઆતથી સારી એ સુધય વાચનમાળા તૈયાર કરવાનો ઇરાદો સેવ્યો છે, અને તે અનુસાર ચાલણગાડી (ખાળપોથી) ઉપરાંત પહેલી તથા બીજી ચોપડીઓ પ્રસિદ્ધ કરી છે, જે આજ કેટલાંક વરસથી ગુજરાતની ઘણી શાળાઓમાં ચાલે છે. આ ચાલુ ચોપડીઓને નવેસર સુધારવી વધારવી અને પ્રાથમિક અને ધોરણોની તે માળા પૂરી કરવી એ ઇરાદો, ઈ. સ. ૧૯૩૬ના જુલાઈ મહિનામાં ગુજરાત વિદ્યાપીઠ મંડળે નીચે મુજબનો ઠરાવ કર્યો હતો :

‘ગુજરાત વિદ્યાપીઠ તરફથી વાચનમાળા તૈયાર કરવા નીચે સભ્યોની એક સમિતિ નીમવામાં આવે છે : શ્રી કાકાસાહેબ કાલેલકર શ્રી. કિશોરલાલ મશરવાળા, અને શ્રી. નરહરિ પરીખ.’

શ્રી. કિશોરલાલભાઈ માળાના મુખ્ય સંપાદક તરીકે કામ કરે એ ઠરાવવામાં આવ્યું. પોતાના કામમાં મદદને માટે સમિતિએ શ્રી. જુગતરા દેવને પોતાની સાથે લીધા. ઉપરાંત એક પરિપત્રથી ગુજરાતના લેખક તથા શિક્ષક મિત્રોને આ કામમાં જનતી મદદ કરવા નોતર્યા.

તે ઠરાવને અનુસરીને, ‘ચાલણગાડી’ની સુધારેલી નવી આવૃત્તિ તૈયાર પહેલી અને બીજી ચોપડી ગયે વર્ષે બહાર પડી ગઈ છે. ત્યાર પછી ત્રીજી ચોપડી પ્રસિદ્ધ થઈ ગઈ છે. અને આ ચોથીનું કામ પૂરું કરવા જનતા આગળ મૂકવામાં આવે છે.

કેળવણીમાં આજકાલ અનેક અવનવા વિચારો ચર્ચાઈ રહ્યા છે. તેમાં પ્રાથમિક કેળવણીની તે વિશેષ કરીને ચર્ચાઓ ચાલે છે. તેમાં વધારે શિક્ષણ યોજનાએ આવીને વેગ આપ્યો છે; એટલું જ નહિ, આપણ દેશના સાર્વાત્રિક શિક્ષણ-પ્રચારને માટે ઉપયોગી એવી કેટલીક મૌલિક વસ્તુઓ પણ સૂચવી છે. સંપાદક મંડળે આ ચોપડીઓ ઘડવામાં ઉપરના અભિપ્રાયોને ધટલું ધ્યાન આપ્યું છે.

પ્રાથમિક વાચનમાળાનાં પુસ્તકોમાં કમિકતા ઉપરાંત ચોપડીના પાઠોને દૃષ્ટિ, આદર્શ અને વિષયની એકસૂત્રતા અને સંવાદિતા સાચવવાની હો.

[અનુસંધાન પૂઠાને ત્રીજે પાને

भूजरात विद्यापीठ अथावलि पु० २९

विद्यापीठ वाचनभाषा

शिक प्रमाणिकरण ११८४-११८५
योथी योपडा

ओ३म्	६६ ज
पुस्तक संख्या.....	४६ (५)
पत्रिका संख्या.....	३०२५२ ज
पुस्तक पर सर्व प्रकार की निशानियां लगाना वर्जित है। कोई सज्जन पन्द्रह दिन से अधिक देर तक पुस्तक अपने पास नहीं रख सकते। अधिक देर तक रखने के लिये पुनः आज्ञा प्राप्त करनी चाहिये।	

नवजवन कार्यालय
अमदावाद

CHECKED 19

Initial

ચોથી ચોપડીના પાઠો

૧. ભટ્ટો રે (ગીત)	૩	૨૪. બાનો પત્ર	૬૭
૨. ગાંધીજી કચ્છ કેમ પહોરે છે ?	૪	૨૫. 'ગોળનું માટકું'	૭૦
૩. પૂર્ણની પરીક્ષા	૭	૨૬. સુપાત્ર	૭૫
૪. નવી શાળા	૯	૨૭. (૧) અવગુણ કેડે ગુણ (ગીત)	૭૬
૫. શાળા અમે અમે હો ! (ગીત)	૧૨	(૨) મોગરો અને કોચ (ગીત)	૭૬
૬. હિંદના દાદા	૧૩	૨૮. આપણા હાથ	૮૦
૭. હિંદમૈયા (ગીત)	૧૭	૨૯. રે'ટિયો અને તેનું ગ્રહમંડળ	૮૪
૮. નવા છાત્રો	૧૮	૩૦. ગ્રામદેવીનું નાટક (નાટક)	૮૬
૯. કોનો વિજય ?	૨૨	૩૧. ધાસલેટનો ખડિયો (ગીત)	૯૬
૧૦. હાથયા	૨૫	૩૨. સોયનો ગરબો (ગીત)	૯૭
૧૧. ભે પંખી (ગીત)	૨૬	૩૩. ખોરાક કેવી રીતે પચે છે ?	૯૯
૧૨. મોતીના દાણા	૩૨	૩૪. અભરામ પટેલની ખેતી	૧૦૩
૧૩. ઝાડુ-અષ્ટક (ગીત)	૩૫	૩૫. કૃષિનું ગાન (ગીત)	૧૦૬
૧૪. આપણો મહાન હિંદુસ્તાન	૩૭	૩૬. અખ્યાસ સાહેબ	૧૦૮
૧૫. લાલા લજપતરાય	૪૦	૩૭. હૈયાની હોડલી (ગીત)	૧૧૨
૧૬. સુમિત્ર અને કુમિત્ર (ગીત)	૪૫	૩૮. શુલિસ્તાનનાં શુલ	૧૧૩
૧૭. રનેહસંમેલન	૪૬	૩૯. તારા (ગીત)	૧૧૭
૧૮. દયા	૪૯	૪૦. કુદરતનો કારીગર	૧૧૯
૧૯. ડબ્બો ધર — ડબ્બો આશ્રમ	૫૪	૪૧. દષ્ટાંતો	૧૨૩
૨૦. સનાતન ધડિયાળ (ગીત)	૫૭	૪૨. ના હાંધું (ગીત)	૧૨૬
૨૧. કોયલા ખાખાની કહાણી	૫૯	૪૩. હું કેવી રીતે ભણ્યો ?	૧૩૦
૨૨. અણપઢની પ્રાર્થના	૬૩	૪૪. મુલકનો ઘાટ (ગીત)	૧૩૫
૨૩. હું તારો (ગીત)	૬૬		

५१४ १ वे।

उठो रे

ऊठो रे बाळक राजा गमनां, माता भारत उठाडे; उठो०
 पंखा वींझी नवा प्राणना, ऊंडी ऊंधो उठाडे. उठो०
 जागे तेना जश लोकनां, ऊंधे तेने अंधारां; उठो०
 जागेली दुनिया तो जीतती, हारे सूतां विचारां. उठो०
 फरता लोकतो रे चरी जशे, वेठा भूखे रे मरशे; उठो०
 दरिये दटाशे रे पांगळ्या, तारा तोफान तरशे. उठो०
 तमे रे दटाया, भूखे मर्या, अंगे अंगे बंधाया; उठो०
 परने पनारे पडया तमे, जोई बंधन राच्या. उठो०
 वडवा तमागानी वात शी? कीर्ति एनी गवाणी; उठो०
 लखमी लाव्या नव खंडनी, गंगा स्वर्गेश्री आणी. उठो०
 वडवा कमाया, तमे खोयुं, वायुं एनुं उखेडयुं; उठो०
 वडवे वांध्युं, तमे मांगियुं, तेहुं मोतनुं तेडयुं. उठो०
 फट रे भूंहुं तारुं जीवहुं, फट सोनाना सळिया; उठो०
 भड रे वनी ऊठो गाजता, कूदो हुंगर दरिया. उठो०
 ऊठो रे, ऊठी आखी भोमका, ऊठया अंध अपंगा; उठो०
 छलाए हुंगर ठेकिया, बाडे तडूकंता मृगा. उठो०
 मटो रे हवे तमे दापडा, वेठा वहादुर वनजो; उठो०
 वोडे चडी घुमो गगनमां, रणनी वाटे थनगनजो. उठो०
 सु०४२५

राजा रामनां आणके = ईश्वरनां सन्तानां; मनुष्यां; हिदनां तनुने.
 तारा = ताराओ, तरवैयाओ.

૪

ફરતા લોકો = ચાલતા - અર્થાત્ કામગરો લોકો.

ગંગા સ્વર્ગથી આણી - ભગીરથ રાજાની કથા રામાયણ ખાલકાંડમાંથી વિદ્યાર્થીઓને કહો.

ભોમકા = ભૂમિ, પૃથ્વી.

ત્રાડે તડકંતા = ગર્જવા લાગ્યા.

ભારતની પ્રાચીન કીર્તિનો ખ્યાલ આપનાર અને તેને જગાડનાર નીચેનાં રાષ્ટ્રગીતો આપણા કવિઓ ગાઈ ગયા છે, તે વિદ્યાર્થીઓને સંભળાવો :

૧. ભારતભાગ્યવિધાતા : રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર (મહાસભાનાં ગીતો)

૨. પ્રાણથી પ્યારો દેશ : દિનેન્દ્રલાલ રાય (મધ્યપ્રદેશ)

પાઠ રાખો

ગાંધીજી કરુણ કેમ પહેરે છે?

દેશમાં ફરતા ફરતા એક વાર ગાંધીજી ઉત્કલ પ્રાંતમાં ગયા હતા.

ઉત્કલની ગરીબાઈની શી વાત કરવી ! દુનિયામાં ગરીબ દેશ આપણો હિંદુસ્તાન અને હિંદુસ્તાનમાં ગરીબમાં ગરીબ ઉત્કલ. ઉત્કલમાં માણસ વસતાં નથી, પણ જાણે જીવતાં હાડપિંજર વસે છે. દુકાળ એમનો કેડો જ છોડતો નથી. લોકોને બે ટંક ખાવાનું મળતું નથી, તો પછી પહેરવાને લૂગડાં તો ક્યાંથી જ હોય ?

ઉત્કલની આવી વાતો ગાંધીજીએ સાંભળી હતી, પણ નજરે હવે જોયું.

ગાંધીજીએ આ દરિદ્ર પ્રાંતનાં ગામડાં જોયાં. ગામો ભાંગેલાં હતાં. માંહે ઝૂંપડીઓ તૂટીફૂટી હતી. ઝૂંપડીમાં માણસો ભૂખ્યાં તરસ્યાં અને નિસ્તેજ હતાં.

ખાઈઓના ડિલ ઉપર ફાટ્યાં તૂટ્યાં લૂગડાં હતાં, અને તેયે ખૂરી કાયા ઢંકાય તેટલાં ન હતાં.

ગાંધીજીને આવાં દશ્યો જોઈ બહુ જ દુઃખ થયું. અરે રામ! મારા દેશની આટલી બધી ગરીબાઈ? એ દૂર કરવા હું કંઈ કરી ન શકું?

એમને થયું કે, દરિદ્ર-નારાયણનાં આજે સાચાં દર્શન થયાં.

ગાંધીજીના હૃદયમાં બીજા બધા પ્રાંતોમાં ઉત્કલ પ્રાંત માટે ખાસ કુમળી લાગણી વાસ કરે છે.

ગાંધીજી બિહાર ગયેલા ત્યાં આ આજો ઘા તાજો થયો. ત્યાં તેઓ ચંપારણના ગરીબડા લોકોને ગમ્બર પરદેશી નીલ-વરોની ગુલામીમાંથી છોડાવવા ગયા હતા. લડત જીત્યા પછી ગાંધીજી ચંપારણનાં ગામડાંમાં

રહેતા અને સેવા કરતા.

એક ગામમાં ગયા ત્યાં તેમણે કેટલીક બહેનોને બહુ મેલી જોઈ. ગાંધીજીએ કસ્તૂરબાને સૂચના કરી : ‘આ બહેનો રોજ નહાય અને ઘોયેલાં કપડાં પહેરે એમ તેમને શીખવજો.’

કસ્તૂરબાએ બહેનો પાસે જઈ તેમને શિખામણ આપી : ‘બહેનો, તમારે લૂગડાં ધોવાં જોઈએ. આલું આળસ ન રાખવું જોઈએ.’

મેલાં લૂગડાંવાળી બહેનો તેમની સાથે જોઈ રહી. પછી તેમાંની એક બહેને કહ્યું, ‘માઈ, જરા મારી છાપરીમાં આવો અને જુઓ.’

ઝૂંપડીમાં લઈ જઈ તેણે કસ્તૂરબાને કહ્યું, ‘માઈ, મારી છાપરીમાં જોઈ લો. અહીં લૂગડાંનાં પેટી કે કબાટ ભર્યાં છે શું? મારી પાસે તો આ એક જ લૂગડું છે. હવે જોલો માણ, શું પલાળું અને શું બદલું? મારે મહાત્માજીને કહી મને ખીનું એકાદું લૂગડું અપાવો, એટલે હું રોજ ધોયેલું પહેરી ચોખ્ખી રહીશ.’

ગાંધીજીએ દેશની દરિદ્રતા જોયેલી હતી, પણ આ વાત સાંભળી ત્યારે તેમને તેની ખરેખરી કલ્પના આવી.

આ દરિદ્રતા કેમ દૂર થાય? પેલી બાઈની માગણી પ્રમાણે તેને ખીનું લૂગડું આપવાથી શું વળે? તેવી તો દેશમાં અસંખ્ય બહેનો છે.

સ્વરાજ્ય મેળવવું એ જ એક એનો ઉપાય છે. ગાંધીજી જ્યારે સ્વરાજ્ય-જંગમાં ઝૂકે છે, ત્યારે તેમના હૃદયમાં આ દરિદ્ર ઝૂંપડીવાસી બહેનોની યાદ હોય છે.

તેવી સ્વરાજ્યની લડત ગાંધીજીએ ઉપાડી હતી. તે રંગમાં ચડી હતી. એક દિવસ લડતમાં એક મોટો બનાવ બન્યો. સરકારે તેમના મહાન સાથી મૌલાના મહંમદ અલીને તેમની પાસેથી ઝડપી લીધા.

એ કઠણ પ્રસંગે ગાંધીજીને પેલી દરિદ્ર મેલી બહેનો

ફરી યાદ આવી. તેમણે તે જ ઘડીએ પ્રતિજ્ઞા લીધી,
 ‘સ્વરાજ્યનો સૂરજ ઊગે ને મારી ભારત માતાનો દેહ
 ઢાંકાય ત્યાં સુધી હું ત્રણ ત્રણ કપડાં નહિ પહેરું. લાજ
 ઢાંકવા પૂરતો કચ્છ મારે ખસ છે.’

ઉત્તર પ્રાંત = ઉરિયા અથવા ઓરિસા પ્રાંત.

નીલવરો = નીલ એટલે ગળી, તેની ખેતી કરનાર જમીનદારો.

અંધારણના પ્રસંગ માટે ગાંધીજીની આત્મકથામાં ખંડ ૫, પ્ર.

૧૮ જુઓ.

પાઠ ૩ જો

પૂર્ણની પરીક્ષા

પૂર્ણ નામે ભગવાન બુદ્ધનો એક શિષ્ય હતો. ભગવાન
 પાસેથી ધર્મ શીખ્યા પછી તેણે આજ્ઞા માંગી :

‘ભગવન્, હવે આજ્ઞા આપો તો હું દેશમાં વિચરું.’

બુદ્ધે તેને પૂછ્યું : ‘પૂર્ણ, હવે તું કયા દેશમાં
 જઈશ ?’

પૂર્ણ — ભગવન્, હું હવે સુનાપરન્ત નામના પ્રદેશમાં
 જવા ધારું છું.

બુદ્ધ — પૂર્ણ, તે પ્રાંતના લોકો ઘણા કઠોર અને
 ક્રૂર છે. તેઓ તને ગાળો દેશે અને તારી નિંદા કરશે,
 ત્યારે તને કેવું લાગશે ?

પૂર્ણ — તે વખતે, હે ભગવન્ હું માનીશ કે, આ
 લોકોએ મારા ઉપર હાથથી પ્રહાર કર્યો નહિ, માટે તેઓ
 બહુ સારા છે.

બુદ્ધ — અને જો તેઓ તારા ઉપર હાથ વડે પ્રહાર
 કરશે તો ?

૮

પૂર્ણ — તો હું સમજીશ કે, તેઓએ મને પથ્થરથી માર્યો નહિ, તેથી તે લોકો સારા છે.

બુદ્ધ — અને પથ્થરથી મારશે તો ?

પૂર્ણ — મારી ઉપર તેઓએ ઢંડા ચલાવ્યા નહિ, માટે તે લોકો બહુ સારા છે, એમ હું સમજીશ.

બુદ્ધ — અને ઢંડા ચલાવશે તો ?

પૂર્ણ — શસ્ત્રોથી મને ઘાયલ કર્યો નહિ એ તેમનું ભલપણ છે, એમ હું સમજીશ.

બુદ્ધ — અને શસ્ત્રોથી ઘાયલ કરશે તો ?

પૂર્ણ — તો મને ઠાર કર્યો નહિ એ તેમની ભલાઈ છે, એમ સમજીશ.

બુદ્ધ — અને ઠાર કરશે તો ?

પૂર્ણ — ભગવન, ઘણા સાધુઓ શરીરથી કંટાળી આપઘાત કરે છે. મને શરીરનો કંટાળો આવે અને આપઘાત કરવાનો વિચાર આવે તે પહેલાં જ એ લોકો મને શરીરથી મુક્ત કરી દેશે, તો હું તેમનો બહુ જ ઉપકાર માનીશ.

ભગવાન બુદ્ધ પૂર્ણના વિચારોથી પ્રસન્ન થઈ બોલ્યા :
‘ શાબાશ ! પૂર્ણ, શાબાશ ! તું કોઈ પણ દેશમાં જઈ ઉપદેશ કરવાને પૂરો લાયક છે. ’

વિચરવું = (ધર્મપ્રચાર માટે) ફરવું.

૧. અહિંસા અને ક્ષમાવૃત્તિનું સ્થાન ભગવાન બુદ્ધના ધર્મમાં કેટલું મોટું છે તે આ કથા બતાવી આપે છે.

૨. ‘ બુદ્ધલીલા ’માંથી માગન્દિય બ્રાહ્મણકન્યાની કથા પણ સંભળાવો, જેમાં બુદ્ધ પોતે ગાળોનો વરસાદ પડવા છતાં શાંતિ જાળવે છે.

પાઠ ૪ થી

નવી શાળા

ચોરામાં ગામલોક લેગા થયા છે.

સેવક બોલ્યા : ‘ભાઈઓ અને બહેનો, આપણા ગામમાં શાળા નથી. આપણાં બાળકો કેળવણી વિના રહે છે. આપણે કંઈક કરવું જોઈએ. માટે વિચાર કરો.’

હીરા પટેલ બોલ્યા : ‘સરકારમાં અરજી કરીએ. તે પૈસા આપશે તેમાંથી નિશાળ બાંધીશું અને મહેતાજી રાખીશું.’

મહમદયાચા બોલ્યા : ‘અરે ભાઈ, અરજીઓ કરીને હજી થાક્યા નથી? કંઈક જાતે થાય તે કરો.’

સેવક બોલ્યા : ‘કહો તો હું શાળા ચલાવું.’

બધા લોકો બોલી ઊઠ્યા : ‘વાહ, એ તો ઘણું સારું. તમે જરૂર શાળા ચલાવો. અમે સૌ એમાં રાજી છીએ.’

સેવક બોલ્યા : ‘પણ એમાં ગામલોકોની મદદ જોઈએ.’

લોકો બોલ્યા : ‘મદદ કરવાનું કબૂલ છે. બાલો, શી મદદ કરીએ?’

સેવક બોલ્યા : ‘પહેલું તો મકાન જોઈએ.’

મહારાજ બોલ્યા : ‘આ આપણા મંદિરની ધર્મશાળા છે તેમાં જ બેસો. આવડી મોટી ધર્મશાળા પડી છે ને નવું મકાન બાંધવાની શી જરૂર છે?’

બધા બોલ્યા : ‘મહારાજની વાત કબૂલ કરવા જેવી છે. દેવાલયમાં પાઠશાળા હોય એ તો આપણી પ્રાચીન પરંપરા જ છે.’

મહમદચાચા બોલ્યા : ‘શાળામાં તો અમારાં છોકરાં પણ આવશે. કોઈ પાછળથી વાંધો કાઢશે તે નહિ ચાલે. કોઈ ખોટું ન લગાડશે. પણ શાળા એ તો સાર્વજનિક સંસ્થા કહેવાય.’

રામજી હરિજન બોલ્યા : ‘અને શાળામાં અમારાં છોકરાં પણ આવશે. માટે પહેલેથી ચોખવટ કરો. મહમદચાચાનું કહેવું લાખ રૂપિયાનું છે.’

બધા બોલ્યા : ‘આપણા ગામમાં એવો વાંધો જીઠે નહિ. આપણા ગામમાં એવા ભેદ છે જ નહિ. ગામની જ ધર્મશાળા અને ગામનાં જ છોકરાં ભણે એમાં વાંધો કેવો?’

સેવક બોલ્યા : ‘ત્યારે મકાનનું તો થયું. હવે શાળા માટે ખેતરનું કરો. આપણે બધા ખેડૂતો રહ્યા. આપણાં છોકરાં ખેતર વિના કેમ કેળવાય? આપણાં છોકરાંને આખો દિવસ ટાઢે છાંયડે બેસી રહેવાની અને ચોપડીમાંથી મોઢું બહાર ન કાઢવાની ટેવ પડી જાય એ આપણને કેમ પોસાય?’

હીરા પટેલ બોલ્યા : ‘વાત તો સાચી. ખેતીનું શિક્ષણ તો છોકરાંને ગળથૂથીમાં જ આપવું જોઈએ. જાઓ, દસ વીધાં ભોંય હું કાઢી આપીશ.’

લોકોએ તાળીઓ પાડી આ દાનને વધાવી લીધું.

મહમદચાચા બોલ્યા : ‘એ બધું તો ઠીક, પણ આપણા સેવકનું કંઈ વિચાર્યું? તેમનું ગુજરાન કેવી રીતે થશે?’

ગામલોકો બોલ્યા : ‘તેમને માટે દાણો પાણી ઉઘરાવો. પંચકી લકડી એકકા બોજ. એમાં કોઈને ભાર નહિ પડે.’

સેવક બોલ્યા : ‘તમારી મોટી મહેરબાની છે. પણ મેં બીજો વિચાર રાખ્યો છે. આપણે શાળામાં તકલીફ રેડિયા શીખવીશું. દરેક બાળક મહિને આઠ બાર આનાનું કામ કરશે તોયે બહુ છે.’

લોકો બોલ્યા : ‘આ તો ઘણું સારો વિચાર છે.’

હીરા પટેલ બોલ્યા : ‘છોકરાં બેઠાં બેઠાં બહુ એ કરતાં આ બહુ સારું.’

મહમદયાયા બોલ્યા : ‘ભાઈ, હુન્નરની તો બલિહારી છે.’

રામજી વણકર બોલ્યા : ‘છોકરાંને વણતાં શીખવવું હોય ત્યારે અમને ખુશીથી બોલાવજો.’

મિસ્ત્રી બોલ્યા : ‘અમારો ખર્ચ પડે ત્યારે અમને પણ જરૂર પડેજો.’

વીરચંદ શેઠ બોલ્યા : ‘સેવકને તૂટે ખૂટે તો મૂંઝાવું નહિ, આપણે રૂપિયા સો સુધી આપીશું.’

બીજાઓએ પણ શક્તિ પ્રમાણે નાની મોટી રકમો મૂકી.

સભા પૂરી થઈ થોડા દિવસમાં મંદિરની ધર્મશાળામાં શાળા ચાલુ થઈ ગઈ.

વંદે માતરમ્

પરંપરા = ચાલતો આવેલો રિવાજ.

૧. પ્રાથમિક શિક્ષણ મફત અને ફરજિયાત કરવાનો સિદ્ધાંત વિદ્યાર્થીઓને સમજાવો. ગોખલેજી જેવા નેતાઓના પ્રયાસો વિષે કહો. (જુઓ ‘ભારતસેવક ગોખલે’.)

૨. દારૂના વેચાણમાંથી થતી આવકમાંથી દેશની શાળાઓ ચલાવવાની હાલતની નીતિ અને આ પાઠમાં સૂચવેલી વધાર્યાજનાની નીતિ, એ બેની ચર્ચા કરો.

૩. આસપાસ સ્વતંત્ર રીતે ચાલતી રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ સંસ્થાઓ હોય તેમનું અવલોકન કરો.

શાળા અમે અમે હો !

શાળા અમે અમે હો ! — ટેક

ઈંટો નહિ ને ભીંતો નહિ ને નથી ઓરડા શાળા;
 નથી વાંકડા, નથી ચોપડા, ગુરુ શિષ્ય છે શાળા. શાળા અમે અમે હો !
 અમે શોભતાં શોમે વિદ્યા, શોમે આશ્રમ શાળા;
 ફૂલ. શોભતાં શોમે વાડી, નીપજે ફલો રસાળાં. શાળા ૦
 એક જ્ઞાડનાં ફલ ખાતાં ને એક જ્ઞાડ પર સૂતાં;
 એક જ્ઞાડની ઢાલે ઢાલે અમે કોકિલો ગાતાં. શાળા ૦
 ગુરુ ભણાવે વિદ્યા, ચેલા કરીએ ગુરુની સેવા;
 સેવા વગર ફલે ના વિદ્યા, મળે ન અમૃત-મેવા. શાળા ૦
 ગુરુજી વિદ્યાનું વી વાવે, અમ અંતરમાં ભાવે;
 એનું જ્ઞાડ ઝગે જીવનમાં, મધ-મીઠાં ફલ આવે. શાળા ૦
 એ વિદ્યા-ફલનાં વી પાછાં અમે વધે વેરીશું;
 ઘર ઘરમાં ને ગામ ગામમાં, દેશ વિષે ઓરીશું. શાળા ૦
 વિદ્યામૃત પીશું ને સૌને પાશું થઈ પનિહારી;
 અમે થશું કાવડિયા એના, મળે કાવડો ભારી. શાળા ૦
 ઇલમદાર અમારા ગુરુજી, એણે ઇલમ વતાવ્યા :
 સ્વાશ્રય સ્નેહ અને સેવાના ચમત્કાર વતલાવ્યા. શાળા ૦
 એ વિદ્યાનાં દામ શું દેશું? કઈ દક્ષિણા દેશું?
 શોભવશું શાળા ને વિદ્યા, દેશ નામ દીપવશું. શાળા ૦

૩૯

કાવડિયા = કાવડો ઉપાડનારા.

ઇલમદાર = વિદ્યાવાળા.

પાઠ ૬ ક્રો

હિંદના દાદા

હિંદમાતાના ઘણા સેવકો થયા અને ઘણા થશે, પણ હિંદના દાદા તો દાદાભાઈ નવરોજી જ. ગોખલેજી અને ગાંધીજી જેવા માનનીય નેતાઓએ આપણને કહ્યું છે કે, જ્યારે તેઓ જીવતા હતા ત્યારે તેમણે દાદાભાઈની પાસેથી અમૂલ્ય પ્રેરણા મેળવી હતી. દાદાભાઈના જીવનમાં એવું શું હતું? ચાલો આપણે

એમના પવિત્ર જીવનચરિત્રનાં થોડાં પાનાં ઉઠેલીએ.

દાદાભાઈ ખડુ નાના હતા ત્યારથી કોઈ ગાળ બોલે એ એમને ખડુ જ અસહ્ય લાગતું. એક વાર એમનું અંતર એટલું બધું ધવાયું કે, તેમણે કોઈ એકાન્ત સ્થળે જઈ ગંભીરતાથી પ્રતિજ્ઞા લીધી કે આજ પછી હું કદી ગંદી ભાષા વાપરીશ નહિ.

વિદ્યાર્થીદશામાં તેઓ ઘણી બાળતોમાં આ પ્રમાણે એકાંતમાં જઈ પ્રતિજ્ઞાઓ લેતા, અને આખર સુધી તે પ્રતિજ્ઞાઓ પાળતા.

દાદાભાઈ નાના હતા ત્યારે તેમના કુટુંબમાં બાણા બાદ દારૂતાડીની ખ્યાલી લેવાનો રિવાજ હશે. છોકરાંને પણ તેમાં ભાગ મળતો. એક વાર ઘરમાં દારૂ ખૂટી ગયો હતો, તેથી બાળક દાદાભાઈને સામેના પીઠામાંથી દારૂ લઈ આવવા મોકલ્યા. ત્યાં ગરીબ દારૂડિયાઓનો જે દેખાવ

૧૪

તેમણે જ્યે, તેથી એમની છાતીમાં કારી ઘા વાગ્યો. એ ઘા તેઓ જિંદગીમાં કદી ભૂલી શક્યા નહિ. તેઓ દારૂ પીવો એને મોટું પાપ માનતા થયા. મોટપણે પોતે વિદાયત ગયા ત્યાં પણ તેમણે દારૂ પીવાનો અંગ્રેજોનો રિવાજ કદી સ્વીકાર્યો નહિ.

તેઓ એક વેપારી પેઢીમાં ભાગીદાર તરીકે વિદાયત ગયા હતા. પેઢીના બીજા ભાગીદારો જ્યારે જ્યારે સિદ્ધાંત વિરુદ્ધ વેપારો કરતા, ત્યારે ત્યારે દાદાભાઈ વિરોધ કરતા. આ પેઢીએ અફીણ અને વિદાયતી દારૂનો પણ વેપાર કરવા માંડ્યો. દાદાભાઈ તે અટકાવી તો ન શક્યા, પણ તેમણે ભાગીદારોને જણાવી દીધું કે, જેનાથી હજારો માનવીઓનાં જીવન પાયમાલ થાય છે તેવા આ વેપારની કમાણીમાં હું ભાગ લેવા ઇચ્છતો નથી. ભાગીદારોએ એમને અનેક રીતે સમજાવ્યા. તેમણે દલીલ કરી કે, તમે વેપારમાં પડ્યા નહોતા અને મુંબઈની કોલેજમાં અધ્યાપક હતા ત્યારે તમારો પગાર ક્યાંથી આવતો હતો? શું સરકાર દારૂ અને અફીણની આવકમાંથી જ પોતાનું કેળવણી ખાતું ચલાવતી નથી? છતાં દાદાભાઈ અડગ રહ્યા અને પોતાને હિસ્સે આવતો નફો એમણે ન જ સ્વીકાર્યો.

દાદાભાઈનું લગ્ન તેમની માએ, જૂનાં રિવાજ પ્રમાણે, અગિયાર વર્ષની કાચી ઉંમરે કરી નાખ્યું હતું. તેમની મહોરદાર તરીકે શુભબાઈ નામની નિરક્ષર બાળાને પસંદ કરવામાં આવી હતી. દાદાભાઈ પોતાની અભણ પત્નીને હમેશાં કંઈક કંઈક ભણાવવાનો પ્રયત્ન કરતા. પોતે

સ્રીઓની ઠેંગવણીના મોટા હિમાયતી હતા, અને આ રીતે તેની શરૂઆત તેમણે ઘરથી જ કરી.

દાદાભાઈ મોટા થયા, કોલેજમાં લખ્યા, અને પછી અધ્યાપક પણ થયા, ત્યારે એમનાં વૃદ્ધ માતાને પસ્તાવો થવા લાગ્યો. પોતે પોતાના દીકરાને લાયક સ્રી શોધી નહોતી, કનેડું કરાવી આપીને તેમણે એની જિંદગી ખરબાદ કરી હતી, એમ માની તે ઘણો જ અફસોસ કરતાં હતાં. હવે તેમણે દાદાભાઈને એક ઉપર બીજી કરવાનું દબાણ કરવા માંડ્યું. દાદાભાઈ માયજીનું કહ્યું કદી ઉઘાપતા નહિ. પણ તેમની આ વાત તેમણે ન જ માની. જ્યારે માયજી બહુ જ દબાણ કરવા લાગ્યાં ત્યારે તેમણે કહ્યું : ‘મારી સ્રીની જગ્યાએ મને મૂકીને વિચાર કરી જો. જો મારી સ્રી લણેલીગણેલી હોત અને હું અલણ ધણી હોત, તો તું શું મારી સ્રીને બીજો ધણી પરણાવી આપત કે ?’ આ જવાબ મળ્યા પછી માતાએ પોતાના સત્પુત્રને આ બાબતમાં પજવવાનું છોડી દીધું.

પાછળથી દાદાભાઈ વિલાયત ગયા ત્યારે ત્યાંથી કોઈએ એમની માને ખબર આપી કે, દાદાભાઈ તો ખ્રિસ્તી થઈ કોઈ અંગ્રેજ બાનુને પરણવાની તૈયારીમાં છે. માએ બળતા હૈયે દીકરાને કાગળ લખ્યો : ‘હું તને બીજી પરણવાનું કહેતી હતી ત્યારે તેં માન્યું નહિ અને આજે હવે મડમને પરણી આપણા કુળને બોળવા તૈયાર થયો છે !’

પોતાની વહાલી માને આ રીતે ભરમાવી કોઈએ દુઃખી કરી હતી તે જાણી દાદાભાઈ બહુ જ બેચેન થઈ ગયા. તેમણે કામઘઘો બધું બાબુએ મૂક્યું, અને તરત આગબોટ

૧૬

કંપનીમાં જઈ મુંબઈની ટિકિટ કઢાવી. બરાબર મધરાતે તેમણે મુંબઈમાં પોતાના ઘરનું બારણું ખખડાવ્યું. મા અને પત્ની તો ભર ઊંઘમાં હતાં. માણેકજી કરીને એક સગા ઘરમાં રહેતા હતા તેમણે ખૂમ પાડી, ‘કોણ છે?’

‘એ તો હું દાદાભાઈ.’

પેલાના માનવામાં જ ન આવ્યું. તે તાડૂકીને બોલ્યા : ‘આલ્યો જા અહીંથી, લુચ્ચા ! અમારો દાદાભાઈ તો વિદાયતમાં છે. એનું નામ લઈ ચોરી કરવા આવ્યો છે ? હમણું ઊઠીશ તો હાડકાં જ લાગી નાખીશ.’

બહારથી દાદાભાઈએ લાગણી-ભર્યા અવાજે કહ્યું ‘અરે માકુ, એ તો હું જ છું, બારણું ઉઘાડ.’

પેલા ભાઈની ઊંઘ હવે ઊડી હતી. તેણે દાદાભાઈનો પરિચિત અવાજ ઓળખ્યો. તેણે એકદમ ઊઠી બારણું ઉઘાડ્યું અને બંને એકબીજાને ભેટી પડ્યા. પછી તો માયજી પણ જાગ્યા અને ગુલબાઈ પણ જાગ્યાં. દાદાભાઈએ થોડા જ વખતમાં બંનેનો ભરમ ભાંગી તેમનાં બળતાં અંતર શાંત કર્યાં.

આવા નાના પ્રસંગો આપણને હિંદના દાદાનો સાચો પરિચય આપે છે. તેમના ઊંચા ચારિત્ર્યથી હિંદીઓ ઉપર જ નહિ પણ અંગ્રેજો ઉપર પણ છાપ પડી હતી.

દાદાભાઈએ પોતાનું લાંબું જીવન સ્વાસ્થ્યની સેવામાં જ અર્પણ કર્યું, અને ૯૩ વર્ષની ઉંમરે હિંદના દાદાનું માનવંતું પદ પામી તેઓ જન્મત-નશીન થયા.

મહોરદાર = પત્ની.

જન્મત-નશીન = સ્વર્ગવાસી.

૧. દાદાભાઈને જન્મ : તા. ૪-૬-૧૮૨૫, મૃત્યુ : તા. ૩૦-૬-૧૯૧૭.
તેઓ બે વાર રાષ્ટ્રીય મહાસભાના પ્રમુખ ચૂંટાયા હતા.

૨. દાદાભાઈએ હિંદુસ્તાનની ગરીબી ઉપર પુસ્તક લખ્યું હતું તેના સાર ગુજરાતીમાં પ્રસિદ્ધ થયા છે. (જુઓ 'હિંદુસ્તાનની ગરીબી'—નવલયન.) તેમાંથી માયા દીઠ કમાણી, જન્મમરણ પ્રમાણ, સાક્ષરતા-પ્રમાણ વગેરે ઉપયોગી હકીકતો વિદ્યાર્થીઓને જણાવો.

પાઠ ૭ મે।

હિંદુમૈયા

માથે રૂપેરી તાજ મેરુનો ને હેમ-તોડો લંકા કેરો પાય રે,

કોણ ? હિંદુમૈયા.

એક પાંચ પારસી પોઢમાં ને પાંચ બીજી જાવે જેની જાય રે. કોણ •
 ઊંમર જેની ન કોઈ ઓઢલે રે, જેણે દીઠી દિવાળી ક્રોડ ક્રોડ રે; કોણ •
 જુગો વીત્યા ને વર્ષ વીતતાં રે, જેનાં જોવન વીતે ના અજોડ રે. કોણ •
 પહેલું પરોડ જેના પાધે રે, જ્યારે વિશ્વે હતી ઘોર રાત રે; કોણ •
 તીરથ જૂનામાં જૂનું જીવતું રે, આવે જાત્રાજગની જમાત રે. કોણ •
 કોઠો દીપાવે એવા દીકરા રે, વીર, વેરાગી, મીર ને ફકીર રે; કોણ •
 ધાવ્યાં જેનાં દૂધ દોહ્યાં રે, દેવ, દાનવ, પેગંબર, પીર રે. કોણ •
 પંજાવે બેસી ઘડે વીણતી રે, વીણે કેરલમાં કાજુ નારિયેલ રે; કોણ •
 કાલાં કપાસ ગુજરાતમાં રે, વીણે દ્રવિડમાં ઢાંગર દાઢ રે. કોણ •
 સિંધુ કાઠે સવારી સાંઢણે રે, ગંગામૈયામાં નૈયાની સહેલ રે; કોણ •
 બેસે ઘોડે મહારાષ્ટ્રમાં રે, બેસે બંગાળે બંધ સુખપાલ રે. કોણ •

૧૮

મોટા મહેલ મોટાં માઢિયાં રે, જેનું ચક્રવર્તીનું રાજપાટ રે; કોળ૦
 આજે એ દુઃખિયારી દોજલે રે, અંગ અડધું ઓઢધું ગુણપાટ રે. કોળ૦
 હાથી-હોદ્દેથી પડી દેઠલે રે, દેહ સોનાનીમાં પડી ધૂલ રે; કોળ૦
 માથે મૂકી જેને મૂલવો રે, એવું પાપે છુંદાઈ રહ્યું ફૂલ રે. કોળ૦
 દિવસે રૂપ ને રૂપ રાતમાં રે, આંખે ફૂલાં ફૂટ્યાં ને રૂટ્યાં હીર રે; કોળ૦
 ઝૂરે વૈદર્ભી વને એકલી રે, ઝૂરે પાંચાઢી રેંચાયાં ચીર રે. કોળ૦

૩૦

મેરુનો રૂપેરી તાજ = હિમાલયનાં અરધી ઢંકાયેલાં શિખરોરૂપી સુકુટ.
 પારસી પોળ = પારસ અથવા ઈરાન દેશ.

નેચા = નોકા, નાવડી.

હાથી-હોદ્દેથી = હાથીની અંબાડી પરથી.

દોળખે = નરકવાસ સમા અંદીવાસમાં.

સ્વીન્દ્રનાથ ઠાકુર દ્વિત અધિ સુવનમનોમોહિની એ ગીત સંભળાવે.
 (જુઓ 'મહાસલાનાં ગીતો'.)

પાઠ ૮ મો *

નવા છાત્રો

કનુભાઈ અને રતનબહેનના ઘરની થોડી વાતો તમને
 પહેલાંની ચોપડીઓમાં સંભળાવી છે. તમે એ આનંદી
 અને ઉત્સાહી ભાઈબહેનને ભૂલ્યાં નહિ જ હો. તેમનાં
 શાળાં માતાજી અને તેમના માનનીય પિતાજીનેા પણ
 તમને પરિચય થયો જ છે. તેમની સુંદર વાડીમાં શાળાનાં
 છોકરાં વારંવાર ફરવા જાય છે, તેમાં તમે પણ કોઈ
 વાર જરૂર ગયાં હશે.

હવે તો તે બે ભાઈબહેનને ત્રણ નવા બેડીદારો

મળી ગયા છે. પિતાજીના મિત્રોએ તેમના હાથ નીચે રહીને તાલીમ લેવા પોતાનાં બાળકો સોંપ્યાં છે.

પિતાજીએ અને માતાજીએ આ નવા છાત્રોને પોતાના ઘરમાં ખુશીથી સ્વીકાર્યા છે. તેમાં એક માતાજીના ભાઈની પુત્રી શાન્તા છે. તે ઉંમરે રતનની સરખેસરખી જોડી છે. રતનના મામા વખતોવખત મળવા આવતા ત્યારે આ ઘરની કેળવણી જોઈ આનંદાશ્ચર્ય પામતા. રતન અને કનુ બન્ને કેવાં નિયમિત છે! કેવાં કામઠાં છે! કેવા કસાયેલા તેમના દેહ છે! શી તેમના ચહેરાની કાંતિ છે! વળી તેઓ બંને સેવા કરવાને કેવાં તત્પર છે! બન્ને કેવાં વિવેકી છે!

મામાએ પિતાજીને વિનંતિ કરી, ‘તમને તસ્દી તો પડશે, પણ મારી શાન્તાને તમારે ઘેર રાખવી પડશે. તેને તમારી પોતાની દીકરી સમજી રતનની જેમ કેળવો.’

ખીજા છાત્રનું નામ મોહન છે. પિતાજીના એક સહાધ્યાયીનો તે પુત્ર થાય છે. તેઓ વિદ્યાર્થીઓ તરીકે એક શાળામાં ભણેલા. પણ ત્યાર પછી તો બન્નેના માર્ગો ફંટાયા. પિતાજી ગામડામાં વસી એક ખેડૂત અને ગ્રામ-સેવક બન્યા, અને આ મિત્ર પરદેશ ખેડતા થયા. પોતાના પુત્રને નાનપણમાં ગામડાની તંદુરસ્ત હવામાં રાખવાની તેમની ઇચ્છા હતી. વિચાર કરતાં તેમને પોતાના બાળપણના મિત્ર યાદ આવ્યા.

‘આટલો ભાર એક પુરાણા મિત્રને ખાતર તમે નહિ ઉપાડો?’ તેમણે એક પત્ર લખી વિનંતિ કરી.

પિતાજીએ ઉત્તર લખ્યો : ‘એમાં ભાર કેવો ? મિત્રનું કામ કરવું એ મારી ફરજ છે. પણ તમે જાણો છો કે અમે તો રેંટિયા-ખાદીવાળાં રહ્યાં. અમે ગરીબી અને મહેનતવાળું ખેડુ-જીવન ગુજારીએ છીએ. તમારા ચિરંજીવીને અમારા રંગે રંગાવવો તમને ગમશે ?’

સામે જવાળ આવ્યો : ‘મારે તો મારા દીકરા માટે એ જ જાતનું જીવન જોઈએ છે. હું સંજોગોને વશ પરદેશમાં આવી ચડ્યો છું, પણ અંતર તો તમારાં કાર્યાને જ ચાહે છે.’

આવા પત્રોની આપલે થયા પછી થોડા માસમાં કનુની હેડીનો ગોઠિયો મોહન આવી પહોંચ્યો.

ત્રીજો છાત્ર વનમાળી એક હરિજન વણકરનો પુત્ર હતો. માતાજીને પોતાના ઘરનું સૂતર વણાવવા વણકરવાસે ઘણી વાર જવાનું થતું. એમનાં પગલાં થયાં ત્યારથી વણકરોની ઊંઘમાં પડેલી સાજો એક પછી એક જાગતી થવા મંડી. માતાજીની મારફત બીજાં ઘણાં કાંતનારાંઓ પણ આ વાસમાં પોતાનું સૂતર વણાવવા મોકલતાં હતાં. વણકરો તો માતાજીને દયાની દેવી માનતા હતા, અને માતાજીને પણ તેમના ઉપર ઘણો ભાવ હતો.

એક દિવસ માતાજીએ ડાહીબહેન નામની વણકર બાઈને કહ્યું, ‘અમારે ઘેર અમારાં બે બાળકો સાથે અમારાં સગાંવહાલાંનાં બે બાળકો પણ આવ્યાં છે એ જાણો છો, બહેન ? તમારા દીકરા વનમાળીને પણ અમારે ઘેર રાખો તો અમે તેને પણ ખુશીથી કેળવીશું. અમારે એક કનુ છે તેવો બીજો એ.’

गुरुकुल कांगड़ी

डाहीબહેન ઓછી ઓછી થઈને બોલી, 'તમે તો બા, મોટાં લોક કહેવાઓ. અમારા રાંકના છોકરાના ભાગ્યમાં તમારે ઘેર રહેવાનું ક્યાંથી હોય? અને અમ ગરીબથી મોટાં ઘરનો ખર્ચ કેમ ઊપડે?'

પણ માતાજીએ એ ભલી બાઈનો સંકોચ જરા વારમાં મટાડી દીધો. 'તેના ખર્ચની તમારે ચિન્તા ન કરવી. એ ખાશે એટલું તો રમતો રમતો કામ કરશે. અમારે ત્યાં કંઈ બેસાડી મૂકવાનું ભણતર નથી, એ તમે ક્યાં નથી બાણતાં?'

આમ ડાહીબહેનનો બેટો વનમાળી પણ કનુનો બીજો સંગાથી બન્યો.

પિતાજી અને માતાજીની જવાબદારી ઠીક ઠીક વધી. પણ તે તેમને ભારરૂપ જરા પણ લાગતી ન હતી. તે બન્નેને બાળકોને કેળવવાનો ઊંડો રસ હતો. તેમને જેવો વાડીમાં વનસ્પતિને કેળવવાનો શોખ હતો, અને ગૌશાળામાં ગાયો અને વાછરડાંને કેળવવાનો શોખ હતો, તેવો જ ઘરમાં બાળકોને કેળવવાનો શોખ હતો.

છાત્ર = શુરુના છત્ર નીચે રહેતાર વિદ્યાર્થી (છત્ર એટલે છાપરું).

સહાધ્યાયી = એક વિદ્યાલયમાં સાથે અધ્યયન કરતાર સાથીઓ.

ચિરંજીવી = પુત્ર. (પોતાનાં સન્તાનનાં નામ માળાપો 'ઘણું' હોવા 'એવા આશીર્વાદ સાથે જ લે છે.)

ઘણું માળાપો પોતાનાં બાળકો માટે સારાં છાત્રાલયોની શોધમાં હોય છે. તેઓને માટે આ પાઠમાં, ચારિત્ર્યશીલ શિક્ષકો અથવા કેળવણીમાં રસ લેતાર સન્નનોનાં છત્ર નીચે એમને મૂકવાની નવી સૂચના મળી કરવામાં આવી છે.

પાઠ ૯ મો

કોનો વિજય ?

પરમાત્માએ દેવોને જિતાડ્યા. ખરી રીતે વિજય પરમાત્માનો હતો, પણ પોતે જીત્યા માની દેવો બડાઈ કરવા લાગ્યા : ‘અમારો જ આ વિજય છે! અમારો જ આ મહિમા છે.’

પરમાત્મા તે વિજયમદ ઉતારવા તેમની સામે એક ચિત્રવિચિત્ર યક્ષરૂપે પ્રગટ થયા.

‘અરે આ યક્ષ શું હશે ?’ દેવો અંદર અંદર પૂછવા લાગ્યા અને ગભરાવા લાગ્યા.

પછી તેઓએ અગ્નિદેવને કહ્યું, ‘હે જાતવેદ! આ યક્ષ શું છે તે આપ જાણી આવો.’

‘બહુ સારું,’ કહી અગ્નિદેવ તેની કને ગયા.

તે યક્ષમાંથી અવાજ નીકળ્યો : ‘અરે કોણ છે રે ?’

‘મને ન જાણ્યો ? હું અગ્નિદેવ છું. વેદોમાં જાતવેદ નામે પ્રખ્યાત છે તે સર્વવેત્તા અગ્નિ હું જ છું.’

યક્ષ — ‘ઓહો! તું એવો મોટો છે ? તો તેવા તારામાં કેટલું બળ છે ?’

અગ્નિ — ‘અરે, આ પૃથ્વીમાં જેટલું છે તે બધું હું જાણી શકું.’

એ યક્ષે એક તરણું તેની આગળ મૂકી કહ્યું, ‘તો આ બાળ જોઉં.’

અગ્નિદેવ પૂરા વેગ સાથે તે તરણા ઉપર ધસ્યા, પણ તેને બાળી શક્યા નહિ. એટલે તે અંબવાણા પડી પાછા ગયા, અને જઈને દેવો પ્રત્યે બોલ્યા :

‘એ યક્ષ શું છે તે હું જાણી શક્યો નથી.’

ત્યારે દેવોએ વાયુને કહ્યું, ‘હે માતરિશ્વા, આ યક્ષ શું છે તે આપ જાણી આવો.’

‘બહુ સારું,’ એમ કહી વાયુદેવ તેની કને ગયા.

તે યક્ષમાંથી અવાજ નીકળ્યો : ‘કોણ છે રે?’

વાયુ—‘મને ન ઓળખ્યો? હું વાયુદેવ છું. વેદોમાં જે માતરિશ્વા નામે પ્રખ્યાત છે તે આકાશવ્યાપી વાયુ એ હું જ.’

યક્ષ—‘ઓહો! તું એવો મોટો છે? તો તેવા તારામાં બળ કેટલું છે તે તો કહે.’

વાયુ—‘અરે, આ પૃથ્વીમાં જેટલું છે તે બધું હું ઉઠાવી શકું.’

એ યક્ષે એક નાનું તરણું તેની આગળ મૂકી કહ્યું : ‘તો આ ઉઠાવ જોઈ.’

વાયુદેવ પૂરા વેગ સાથે તે તરણા ઉપર ધસ્યા, પણ તેને ઉઠાવી શક્યા નહિ. એટલે તે પણ અંબવાણા પડી પાછા ગયા, અને જઈને દેવો પ્રત્યે બોલ્યા :

‘એ યક્ષ શું છે તે હું જાણી શક્યો નથી.’

છેવટે દેવોએ ઇન્દ્રને કહ્યું : ‘હે ઇન્દ્રરાજ! આ યક્ષ શું છે તે આપ જ જાણી આવો.’

‘બહુ સારું,’ કહી ઇન્દ્રદેવ તેની કને ગયા. ત્યાં તે
એ યક્ષ અલોપ થઈ ગયું. પણ તે જ સ્થાનમાં ઇન્દ્રને
સુવર્ણકાન્તિથી દીપતાં ઉમા હૈમવતીનાં દર્શન થયાં.

ઇન્દ્રે તે દેવીને પૂછ્યું, ‘પેલું યક્ષ શું હતું તે આપ
જાણો છો?’

દેવી બોલ્યાં: ‘ન ઓળખ્યા એમને? એ પરમાત્મા
પોતે જ હતા. વિજય એમનો જ હતો, છતાં તમે પોતાનો
માની ઠાલા બડાઈ કરતા હતા.’

પછી દેવોને સાચું જ્ઞાન થયું કે, ‘જય પરાજય
આપનારો તો પરમાત્મા જ છે.’

અગ્નિ, વાયુ અને ઇન્દ્ર ભલે પરમાત્માને ઓળખી
ન શક્યા, પણ એમને પરમાત્માની ઝાંખી થઈ, એટલા
માટે જ દેવોમાં એમને ઊંચું સ્થાન મળ્યું; અને ઇન્દ્રને
ઉમા પાસેથી ખબર પડી કે એ પ્રત્યક્ષ પરમાત્મા જ છે,
તેથી ઇન્દ્ર સર્વ દેવોના રાજા ગણાયા.

યક્ષ = ન સમન્વય એલું અદ્ભુત મહાન કંઈક.

નતવેદ = જેટલું જન્મ્યું છે તે સર્વનો જાણનાર - સર્વવેત્તા અગ્નિ.

માતરિશ્વા = માત: એટલે આકાશ - તેને વ્યાપી લેતો વાયુ.

હૈમવતી = હિમવાન (હિમાલય)ની પુત્રી.

આ કથા કેન ઉપનિષદમાંથી લીધી છે.

‘ઉપનિષદની વાર્તાઓ’ નામની ચોપડીમાંથી પ્રાચીન ઋષિઓની
આવી બીજી વાર્તાઓ વિદ્યાર્થીઓને સંભળાવે

પાઠ ૧૦ મેા

હઠયા

આજ તો બહુ વહેલો ઊઠીને આવ્યો તોય અલ્યાં
અલ્યાં, તમે મારા પહેલાં પહોંચી ગયાં !

હઠયા હઠયા હઠયા હે....ય !

આવ્યો છું, આવ્યો છું, આવ્યો છું, એ....ય !

મેં જાણ્યું, માળા ઉપર બેસીને નિરાંતે તકલી
કાંતીશ. પણ આ પંખીડાં આજે કાંતવા દે એમ લાગતું
નથી. આમનું ટોળું ઉડાડું છું તેમનું ટોળું પડે છે,
અને તેમનું ઉડાડું છું તો આમનું ઊતરે છે.

હેય હેય હેય હેય હે....ક !

તમે ઝાઝાં ને હું તો એ....ક !

કોણ જાણે તમે બધાં ક્યાંથી ઊતરી આવ્યાં છો !
ઉનાળામાં કોઈ દેખાતાં ન હતાં. ચોમાસામાં પણ કોઈ
જેવામાં નહોતાં આવતાં. આ ખેતર પાક્યાં ને મોતી જેવા
દાણા બેઠા કે મહેમાનો આવી પહોંચ્યાં ! અને લણણી
થઈ જશે, સીમના દાણા ઘરમાં પેસશે, એટલે પાછાં

૨૬

એમનાં દર્શન દુર્લભ થઈ પડશે. ખીજે વર્ષે ફરીથી દાણા પકવીશું ત્યારે પાછાં મેં બતાવશે ! અહ્યાં પરદેશી પંખીડાં, તમે તે કયા દેશમાં વસો છો અને કયાંથી આવો છો ? એ દેશની કંઈક પ્રસાદી તો લેતાં આવો ! તમે તો ફક્ત અમારા દાણા ખાવા જ આવો છો !

હે હે હે હે હે....સી !

અમે દેશી ને તમે પરદે....શી !

આ દાણા ખાનારાં ચલિયાં કંઈ એક જાતનાં નથી હોતાં. રોજ એમને ઉડાડી ઉડાડીને હું ઘણી જાતોને ઓળખી ગયો છું. તેમાં ઘોળી ચકલીઓનાં ટોળાં ઘણાં મોટાં છે. આપણા ગામમાં કાળરી ચકલીઓ હોય છે તે સીમમાં બહુ આવતી નથી. તે તો આપણા ગામની જ રહેવાસી છે. પણ આ ઘોળી ચકલીઓ કોઈક પરદેશની રહેવાસી છે, અને દાણા પાકે ત્યારે આવે છે. ખીજાં મોટાં ટોળાં લેલાનાં છે. તેઓ તો લે લે લે લે કરતાં દાણાનો ઘાણુ કાઢી નાખે છે. પોપટ ને સૂડાની તો વાત જ ન પૂછો ! એ તો ખાજરે પૂર્યાં જ રામ રામ પઢે, બાકી ખેતરમાં તો ફૂડાં ખાલી કરી મૂકે !

હેય હેય હેય હેય હે....લાં !

ચકલાં, પોપટ, સૂડા, લે....લાં !

મારી નાનકડી બહેન મને વઢતી હતી. તે કહે, ‘ભાઈ તું પાપિયો છે. ચલિયાંને તું ઉડાડી મૂકે છે, તેથી તે બિચારાં ભૂખે મરશે.’ પણ કહે ત્યારે હું શું કરું ? મને બાપુજીએ ખેતર સાચવવાનું સોંપ્યું તે મારે સાચવવું કે બધું ચણાવી દેવું ?

અરે ભલાં ચલિયાં, તમારે માટે જંગલ બહુ પડ્યાં છે. ત્યાં જઈને વનનાં ફળો ખાઓને. અમારી મહેનત કરીને ઉગાડેલી જીવાર ચણવા શા સારુ આવો છો?

હે હે હે હે હે....ત !

તારું જંગલ ને મારું ખેત !

આપણે ચલિયાંને ચોર કહીને ઉડાડી મૂકીએ છીએ ત્યારે તે દલીલ કરે છે: ‘ચોર તે અમે ચલિયાં કે તમે માણસ ? દાણા ખાવા એ અમારો જન્મસિદ્ધ હક છે. જીઓ અમારી ચાંચ તેની સાક્ષી પૂરે છે કે નહિ ? નહિ તો ઈશ્વરે અમને કંઠણ ચાંચ શા માટે આપી ? અમે ગમે એવું કંઠણ બી ચાંચથી ફેાડી શકીએ છીએ. તમે માણસો તો દાણાને ખાંડો, દળો, ખાફે, ત્યારે માંડ પચાવી શકો છો. અમે ફળનો ગર્ભ કાઢી નાખી અંદરનો ઠંણિયો ફેાડીને મીજ ખાઈએ છીએ. તમે માણસો ગરભ ખાઈને બિયું ફેંકી દો છો. માટે તકરાર મેલો અને તમારા હકનું તમે ખાઓ, અને અમારા હકનું અમને ખાવા દો !’

ભાઈ સાહેબ, માફ કરો ચલિયાં ! દાણા ખાવાનો તમારો હક હશે, પણ આ દાણા તો અમે બહુ મહેનતે પકવ્યા છે. અમારા ખેતરમાં પેસશો તો તમે ચોર જ ઠરશો.

હો હો હો હો હો....ર !

અમે ઘરનાં ને ચલિયાં ચો....ર !

મેં મારું કામ બજાવ્યું ને તમે પણ તમારું બજાવ્યું. મેં તમને બહુ ઉડાડ્યાં. પણ તમે અહીંથી તહીંથી ઝડપ

૨૮

મારીને પેટ ભર્યા વિના રહ્યાં નહિ. તમે ચોર લોક ઉભાણી કરી ગયાં ને હું ઘરનો છોકરો પોંક ન ખાઉં? લાવવા દે કાંટા, કરવા દે અંગેઠી, અને શેકવા દે થોડાં પોંકિયાં.

અરરર! બહુ આવ્યાં! ચલિયાં બહુ આવ્યાં! અલ્યાં ચલિયાં, બે બૂકડા પોંક તો નિરાંતે ખાવા દો!

હરુરુ હરુરુ હરુરુ હરુરુરુ!

મોઢામાં પોંક ને બોલું છું ફરુરુરુરુ!

હથયા — જીવાર બાજરી વગેરે ધાન્ય ખાઈ જતાં પક્ષીઓને ઉડાડવા માટે સુરત બાબુ ખેડતો આવો અવાજ કરે છે.

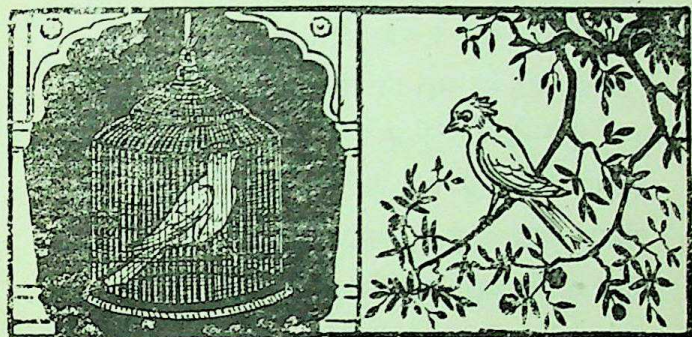
હેક — આ કોઈ શબ્દ નથી. ‘એક’ની સાથે પ્રાસ બેસાડવા ખાતર લોકગીતોની ન્હૂની ઢબે એવું રૂપ મૂક્યું છે. આગળનાં નેડકણાંમાં પણ તેવાં જ રૂપો આવ્યાં છે : હેસી-પરદેશી, હેલાં-લેલાં વગેરે.

૧. પક્ષીઓમાં કેટલાંક સ્થાનિક હોય છે અને કેટલાંક દેશાન્તર કરનારાં હોય છે. આ પ્રવાસી પક્ષીઓ એક દેશથી બીજા દેશ પોતાને માફકનાં હવાપાણી હોય તે પ્રમાણે દેશાન્તર કરતાં રહે છે. ખેતરનાં પક્ષીઓ ખેતર પાકવાના ટાણે આવે છે ને પછી બીજા દેશમાં ભીડી નીચે છે. કાચલ વસન્ત ઋતુમાં આપણી અમરાઈઓને ગળવી મૂકે છે, પણ બીજા ઋતુઓમાં જોવામાં આવતી નથી, કારણ તેણે દેશાન્તર કર્યું હોય છે.

૨. માણસ, વાનર, ઘોર, પક્ષીઓ, એ સૌને ખાવાના અને પચાવવાના જે અવયવો કુદરતે આપ્યા છે તે ઉપરથી તેમના કુદરતી ખોરાકો કયા હોવા જોઈએ તેની ચર્ચા કરો.

५१३ २१ अ॥

पंखी

१

पांजरानुं पंखी रहेतुं सोनाना पिंजरमां जी —
 वनवगडानुं पंखी रहेतुं सुंदर मनहर वनमां जी.
 एक दिवस बंने पंखीडां हळ्यांमळ्यां ने.बोल्यां जी,
 राम तणी मरजीथी भेटयां, दिल आगळ दिल खोल्यां जी.
 वननुं पंखी बोल्यां : 'सांभळ, पिंजरना ओ पंखी जी !
 चालो वनमां ऊडी जईए, वनमां झाझां पंखी जी.'
 पांजरानुं पंखी बोल्यां : 'वनना पंखी वहाला जी !
 आव पडया रहीए पिंजर; शा दोडा करवा ठाला जी ?'
 वनवगडानुं पंखी कहे, 'ना, ए तो खोटी वातो जी;
 नथी अमारे बंदी थावुं, केद कारमी आ तो जी !'
 गरीब बापडुं बोल्यां पंखी पिंजरनुं रहेनार जी :
 'हाय हाय ! हुं केम करीने छूटी नीकळुं वहार जी !'

वनवगडानुं पंखी गातुं वेठुं वेठुं वहार जी,
 वनवगडानां मीठां गीतडां, करी करी ललकार जी.
 पिंजरमां रहेनारं पंखी पढे पढाव्या बोल जी,
 जात एक पण भेद्र अहा शो भाषामां अणतोल जी
 वननुं पंखी बोल्युं : 'पिंजरना ओ पंखीभाई जी !
 वनवगडानां जरा आज तुं बताव गीतडां गाई जी.'
 पांजरानुं पंखी बोल्युं : 'वनना पंखी वहाला जी !
 शीखे तो शिखवाडुं गीतो पिंजरनां रढियाळां जी.'
 वनवगडानुं पंखी कहे : 'ना, कोण शीखे ते एवुं जी !
 पढ्युं बीजानुं पढ पढ करुं, बोट्युं भोजन लेवुं जी.'
 गरीब विचारं बोल्युं पंखी पिंजरनुं रहेनार जी :
 'हाय हाय ! हुं वननां गीतो केम गाई शकनार जी ?'

वनवगडानुं पंखी बोल्युं : 'शी शोमा आकाश जी !
 घनश्याम शामळिया जेवुं, नहि नामे तंगाश जी !'
 पांजरानुं पंखी बोल्युं : 'पिंजरना जो तार जी —
 चोगम केवा बांधी लीवा ! बीक नहि तळभार जी.'
 वननुं पंखी बोल्युं : 'भाई ! छोट पांजरं तारं जी,
 मेघ फरे त्यां आपण फरीए, सुख अतिशे सारं जी.'
 पांजरानुं पंखी बोल्युं : 'सुख साचुं पिंजरमां जी.
 पापी पीडे नहि पारवी, आव भाई, मुज घरमां जी.'

वनवगडानुं पंखी बोल्यां : 'ना, भाई, तारो पाड जी;
 विशाळ वादळ कयां त्यां फरवा? कयां त्यां लीलां झाड जी?'
 गरीब बापडुं बोल्यां पंखी पिंजरनुं रहेनार जी :
 'हाय! थाकीने पग टेक्यानो कयां नभमां आधार जी?'

४

आ रीते ए वे पंखीजन पूरां प्रेमीजन जी,
 प्रेमबंधने बंधायां, पण नव संधायां तन जी.
 वहाल वडे त्यां सळियामांथी चांचे चांच लगाडे जी,
 नहि बोले नहि चाले, केवळ नजरोनजर निहाळे जी.
 कोई कोईनुं कह्युं न समजे, मनमां बहु मंझाय जी;
 पोताना मन केरी वातो, ते पण नव समझाय जी.
 रही रहीने वळी फफडावे पांखो घडीए घडीए जी;
 दीन वदन करी कहे : 'आव हजी कने आवहजी, हजीये जी!'
 वनवगडानुं पंखी कहे : 'ना, हवे न आवुं आवुं जी,
 कोक कयांक पकडी पूरी दे: तुं ज आव, हुं मागुं जी.'
 गरीब बापडुं बोल्यां पंखी पिंजरनुं रहेनार जी :
 'नवळी पांखे केम उडाशे? हाय हाय लाचार जी!'

शुभतराम हवे

१. लांग्रां वर्षी सुधी पांजराभां पुराई रहवाने दीये आपणे
 डिंदुस्ताननी प्रेन पण धणी शक्तिओ शुभाची जेठा छीये, अने आपणुये
 धणी वार नाडिमत थई विचारीये छीये के, स्वतंत्र थईशुं तो अमाहुं
 शुं थई नशे. आ गीत आपणुने पांजराभांथी जहार आववानुं
 उद्बोधन करे छे.

२. आपणी स्वतंत्रताना प्रयासने छतिहार विद्यार्थीओने कडे.

પાઠ ૧૨ મા

મોતીના દાણા

સુંદર, સીધી લીટીમાં, મોતીના દાણાની જેમ લખેલા અક્ષર એ વિદ્યાર્થીનું ભૂષણ છે.

મહાત્મા ગાંધીજીએ ખરું જ કહ્યું છે કે, ‘નઠારા અક્ષર એ અધૂરી કેળવણીની નિશાની ગણાવી જોઈએ. મેં મારા અક્ષર પાછળથી સુધારવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ પાકે ઘડે કાંઈ કાંઠા ચડે? જીવાનીમાં જેની મેં અવગણના કરી તે હું આજ લગી નથી જ કરી શક્યો. દરેક નવયુવક અને યુવતી મારા દાખલાથી ચેતે અને સમજે કે, સારા અક્ષર એ વિદ્યાનું આવશ્યક અંગ છે.’

ઘણા માની બેસે છે કે, અક્ષર અને આંખ નાક તો જેવાં કુદરતી આવ્યાં તેવાં આવ્યાં; તેમાં સુધારો કરવો એ આપણા હાથની વાત નથી. આ સમજ સાચી નથી. આંખ, કાન, નાક સુધારી ન શકાય, પણ અક્ષરો તો પ્રયત્નથી જરૂર સારા કરી શકાય.

આંખ નાક વિષે પણ એટલું તો છે જ કે, ઈશ્વરે તે ભલે કદરૂપાં આપ્યાં હશે, પણ જે માણસ શરીરને સ્વચ્છ અને તંદુરસ્ત રાખે છે તેનાં તે બેડોળ અંગો પણ દીપે છે. તેમ આપણા અક્ષરના વળાંક ભલે જુદા જુદા હશે, છતાં જો આપણે તેને સ્થિર હાથે ડાઘડૂઘ વિના લખીશું તો તે સુંદર જ દેખાશે.

અક્ષર એ એક નતનું ચિત્ર છે. સુંદર અક્ષર. કાઢવા હોય તો તમારી આંગળીને ચીતરવાની કળા શીખવી દો.

જરા પણ ગભરાટ કે ધાંધલ કર્યા વિના શાંત અને એકાગ્ર ચિત્તથી લખો.

લખવાનું શરૂ કરો તે પહેલાં સાવધાન થાઓ. ચારે તરફ નજર કરો. બધું બરાબર છે કે કેમ તે જોઈ લો. કલમ સારી ન હોય તો સમારી લો. ખડિયો ઢોળાય તેમ નથી ને? શાહી જોઈએ તેવી છે કે નહિ?

શું લખવા માગો છો તે પણ વિચારી લો, નહિ તો લખ્યા પછી છેકવા વારો આવશે.

લીટીમાં કેટલાં શબ્દો સમાશે તેનો અંદાજ પણ લખતા પહેલાં મનમાં કાઢી લેજો.

શબ્દો છૂટા પાડવા, કંડિકાઓ પાડવી, હાસિયો રાખવો, ઉપર નીચે પૂરતી જગ્યા છોડવી—આ બધી લેખનકળાની ખૂબીઓ તમારા હાડમાં ઊતરવી જોઈએ.

લખતા પહેલાં શુદ્ધ જોડણીનો તેમ જ શુદ્ધ વાક્ય-રચનાનો વિચાર પણ કરી લેવો જોઈએ.

શરૂઆતનાં ધોરણોમાં વિદ્યાર્થીઓ મોટા અને છૂટા અક્ષરો જ લખે.

નાનાં છોકરાંએ લખવાના સાહિત્ય તરીકે જાડી પોચી પેન્સિલ અને નાની પીંછીનો ઉપયોગ કરવો સારો છે.

મોટાં છોકરાંએ ખરૂંની કલમ વાપરવી ઘણી જ ઉત્તમ છે. કલમ ઘડવી તેમ જ કલમ વડે લખવું એ સુંદર કળાઓ છે.

દરેક અક્ષરના ઘાટ-વળાંકનો ધારી ધારીને અભ્યાસ કરો.

સુંદર લખાણોના નમૂના હંમેશાં પોતાની સામે રાખો. છાપેલા સુંદર અક્ષરો કાતરી પૂઠાં પર ચોડી રાખી શકાય. સુંદર મરોડદાર અક્ષરો લખનાર પરિચિત સ્ત્રી પુરુષોના હસ્તાક્ષરોના નમૂના તેમની પાસે વિનયપૂર્વક માગી શકાય.

યાદ રાખવું જોઈએ કે, અક્ષરો વાંચવા માટે હોય છે અને તેથી સુવાચ્યતા એ અક્ષરોનો પહેલો ગુણ હોવો જોઈએ. ત્યાર પછી સ્વચ્છતા અને સુંદરતા આવે છે. છૂટા અક્ષરો, સીધી લીટી અને એકધારે મરોડ — આટલી વસ્તુઓ જળવાય તો ગમે તેવા અક્ષરો સારા લાગે.

ગડબડિયા અક્ષર લખી વાંચનારને તકલીફ આપવી એ ખરેખર અવિનય છે. ગંદા અને બેડોળ અક્ષરોનું લખાણ કોઈના મોં ઉપર ફેંકવું એ તેનું અપમાન છે. આટલું સમજે તો તમને અક્ષર સુધારવાની ચાનક લાગ્યા વિના નહિ રહે.

સુંદર વિચાર, સુંદર ભાષા અને સુંદર અક્ષર એ ત્રણેનો સંગમ કરી તમારી વિદ્યાને શોભાવે.

૧. શાળાઓમાં ભણતા વિદ્યાર્થીઓના અક્ષરો દિવસે દિવસે ખરાબ થતા જાય છે એની સાર્વત્રિક ફરિયાદ છે. તે ફરિયાદ દૂર કરવા તરફ શાળાઓ જોરૂં લક્ષ આપે તેટલું જોઈએ જ છે.

તેનો ખરો ઇલાજ કોમીયુક ધ્યાવની એ તથી. વિદ્યાર્થીઓને નાનપણથી ચિત્રકળાના સંસ્કાર આપવાની જરૂર છે. પાઠમાંની સૂચનાઓ શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓ બંનેને માર્ગદર્શક નીવડશે.

૨. શિક્ષકોએ પોતાના અક્ષરો પ્રયત્નપૂર્વક સારા કરી લેવા જોઈએ, જેથી વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ રોજ રોજ અક્ષરોનો સારો નમૂનો રજૂ થાય.

५।४ १३ मे।

ॐ-ॐ५३

- भला हिंदनां भाई ने बहेन शाणां !
 कहूं वेण साक्षां, तमारा भलानां;
 भला हिंद देशं स्थापाये स्वराज,
 को यत्न तेवा मळी सर्व आज. १
- वसो गाम जे, ते करो गाम स्वच्छ,
 वसो देश जे, ते करो देश स्वच्छ;
 गई गंदकी, तो गई रे गुलामी,
 थया स्वच्छ, तो आपना आप स्वामी. २
- करो पहेल ने खंतथी साह झाडु,
 प्रतिज्ञा करो—हिंदना मेल काहुं;
 अहो, झाडु आज्ञादीनो आज झंडो,
 सदीनी बदी वाळवा सद्य मंडो. ३
- तमे गंदकी वाळतां सृग आणो ?
 स्मरो दाखलो मातनो बाल्यमानो.
 तमे गंदकी वाळतां लाज आणो ?
 स्मरो दाखलो कृष्णनो यज्ञमानो. ४
- नथी सृग रे, गंदकी काढवामां,
 खरी सृग छे गंदकी सेववामां.
 नथी लाज स्वातंत्र्य अर्थ मर्यामां,
 खरी लाज छे रे, गुलामो रह्यामां. ५

મલે ને હસે લોક ગાંઢા કહીને,
 મલે ને કસે મેલ સામો ધરીને;
 કરી ક્રોધથી છોડશો ના સ્વર્ધન,
 કરો પ્રેમથી દેશનું યજ્ઞકર્મ. ૬
 કરો પહેલ લેતે, મલે આપ એક,
 હશે એક તો આવશે ત્યાં અનેક;
 કરી ને કરી જાહુ સૌ જાણશે જ,
 મલે આજ કે કાલ—સૌ જાગશે જ. ૭
 જશે રે જશે દેશનાં મેલ ગંધ,
 થશે રે થશે હિંદના છિન્ન બંધ;
 જગે હિંદનાં જામશે માન લાજ,
 અને હિંદ દેશે સ્વપાશે સ્વરાજ. ૮

જીગતરામ દવે

સ્વામી = માલિક.

કૃષ્ણનો દાખલો : યુધિષ્ઠિરના રાજસૂય યજ્ઞમાં બીજાં સંબંધીઓએ
 તેમની મોટાઈના પ્રમાણમાં બિજાં કામો લીધાં હતાં, પણ
 શ્રીકૃષ્ણે મહેમાનોની એકી પતરાવળી ઉપાડવાનું કામ લીધું હતું.
 મલે ને કરે = મલે કરોટી કરે.
 યજ્ઞ કર્મ = સેવાર્થે કરેલું કર્મ.

૧. આપણી પ્રબળી ગંદી ટેવો સામે લેવાના ઉપાયો સંબંધમાં
 નીચેનાં પુસ્તકોમાંથી ઉપયોગી ભાગો વાંચી સંભળાવી વિદ્યાર્થીઓને
 સ્વચ્છતા-સેવાની પ્રેરણા આપો :

‘ગામડાંની વહારે’ તથા ‘મારું ગામડું.’

૨. ગ્રામસફાઈના કાર્યક્રમો થોડા આ ગીતના શિક્ષણને સાર્થક કરો.

પાઠ ૧૪ મો

આપણો મહાન હિન્દુસ્તાન

તમે નકશા ઉપર હિન્દુસ્તાન દેશને હમેશાં જુઓ છો. પણ તે પરથી તેની વિશાળતા તમારી કલ્પનામાં આવી શકે છે ખરી?

તેનું પૂર્વ-પશ્ચિમ અંતર આશરે ૧,૬૦૦ માઈલ છે અને ઉત્તર-દક્ષિણ અંતર આશરે ૨,૧૦૦ માઈલ છે.

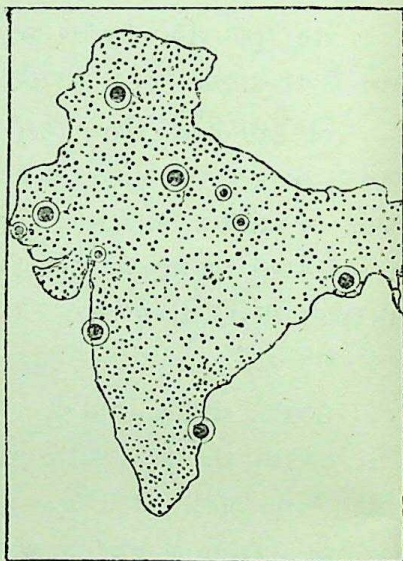
જો કેઈ દ્વારકાધીશનાં દર્શન કરી નત્રાએ ઊપડે, અને રોજ દસ દસ માઈલ ચાલે, તો તે લગભગ ૧૬૦ દિવસે જગન્નાથના ચરણમાં પહોંચી જાય. તેમ જ જો તે હરિદ્વારનું ગંગાજળ કન્યાકુમારીના સાગર-જળમાં પધરાવવા ઇચ્છે, તો લગભગ ૨૧૦ દિવસે પોતાની ઇચ્છા પૂર્ણ કરી શકે.

ઇંગ્લંડ, જાપાન, જર્મની, ફ્રાન્સ એ બહુ જબરા દેશો કહેવાય છે. પણ વિશાળ હિન્દુસ્તાનમાં તો તે દેશો જેવડા અનેક પ્રાંતો પડ્યા છે.

આ વિશાળ ભરતખંડમાં આપણે ૪૦ કરોડ હિંદીઓ વસીએ છીએ. ૪૦ કરોડ એટલે કેટલા? ચોગડા ઉપર આઠ મીંડાં માંડવાથી એની પૂરી કલ્પના તમને નહિ આવે. ૪૦ કરોડ હિંદીઓ હારખંધ ખડા રહી જાય, અને તમે એક દરવાજે ઊભા રહી ગણવા માંડો, તો તેમને ગણી રહેતાં તમને ૪,૬૩૦ દિવસ અથવા લગભગ ૧૩ વર્ષ લાગશે ! અને તે તમે ખાવું, પીવું, સૂવું બધું છોડી

ચોવીસે કલાક ગણતા રહો તો, અને મિનિટમાં ૬૦ જણની ઝડપે ગણો તો.

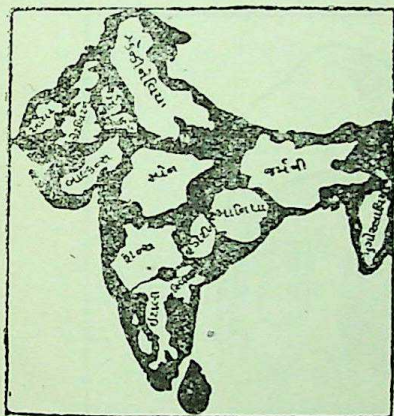
આ આપણા વિશાળ દેશ ઉપર દિવસે સૂર્ય જળહળ જળહળ તપે છે અને રાત્રે ચંદ્ર અને તારાઓ ચમક ચમક હસે છે. તમે કહેશો, તે તો આખી પૃથ્વી ઉપર હોય છે. પણ ના. આપણે ત્યાંનો તડકો, આપણે ત્યાંની ચાંદની અને આપણે ત્યાંનું ચાંદરાણું, એ બધું તો કંઈક ન્યારું જ છે. એ આપણને પરમેશ્વરે ઉદાર હાથે આપેલું ધન છે. આ ધનની કિંમત સોનાથી કે હીરા માણેકથી મૂલવી શકાય નહિ. આ ધન એવું છે કે જેને લૂંટારા લૂંટી શકતા નથી કે ચોર ચોરી શકતા નથી.

આપણા સૂર્યના પ્રતાપે ઉનાળામાં સાગરનું પાણી આકાશમાં ચડે છે અને ચોમાસામાં વરસી આખા દેશને તરબોળ કરી મૂકે છે. તેને ઝીલી આપણાં ખેતરો અને વાડીઓ ઢગલાબંધ ધાન્ય, ફળ, ફૂલ, કંદ ઉત્પન્ન કરે છે. વળી હિમાલય, વિંધ્યાચળ, સાતપૂડો, સહ્યાદ્રિ, આણ, ગિરનાર જેવા આપણા પર્વતો તે પાણી પોતાનાં મંજબૂત

મસ્તકે ઉપર ઝીલી લે છે, અને આખા દેશમાં ગંગા, જમના, સિંધુ, ધ્રુવપુત્રા, તાપી, નર્મદા, મહી, સાબરમતી, ગોદાવરી, કૃષ્ણા, કાવેરી જેવી નદીઓ વહેવડાવે છે.

આ મહાન હિંદુસ્તાન દેશમાં આપણે ૪૦ કરોડ હિંદીઓ સાત લાખ ગામડાં અને ૨,૫૦૦ શહેરો વસાવીને રહીએ છીએ. આપણે ખેતીવાડી, ગોપાલન, વણાટ, માટીકામ, લાકડકામ, ધાતુકામ, વહાણવટું વગેરે

સર્વ ધંધાઓમાં કુશળ છીએ. આપણે ઉદ્યોગી છીએ, વિવેકી છીએ, સાદા, સરળ અને સેવાભાવી છીએ. એ પરથી સિદ્ધ થાય છે કે આપણે સ્વતાંત્ર થવાને સરળતા છીએ.

જેવો હિંદુસ્તાન દેશ મહાન, તેવી જ

મહાન પ્રજા તેણે નિપજાવી છે. આપણા પૂર્વજો સદા ધન કરતાં આખરૂને વધારે વહાલી ગણતા હતા; સુખ કરતાં સત્યને વધારે વહાલું ગણનારા હતા. તેઓ સત્ય ખાતર પણ વારમાં રાજપાંટ છોડી ચાલી નીકળતા. તેઓ સત્યને ખાતર હસતે મુખડે મોતને ભેટતા.

આપણે પણ તેમના જેવા થઈશું, અને આપણા મહાન હિંદુસ્તાનની કીર્તિ વધારીશું.

૧. પૃ. ૩૮ પરનો નકશો હિંદુસ્તાનનાં ગામડાં અને શહેરોનું પ્રમાણ સૂચવે છે, અને પૃ. ૩૯ પરનો નકશો હિંદુસ્તાનના પેટમાં દુનિયાના ઘણા નામીયા દેશો કેવા સમાઈ ગયા છે તે દર્શાવે છે.

૨. હિંદુસ્તાનના પ્રાંતોનાં અને દુનિયાના પ્રસિદ્ધ દેશોનાં ક્ષેત્રફળ તથા જનસંખ્યાના આંકડાઓ ભૂગોળનાં પુસ્તકો ઉપરથી શોધી આ પાઠમાં કરેલાં વિધાનો વિદ્યાર્થીઓને સમજાવે.

પાઠ ૧૫ મેં

લાલા લજપતરાય

લાલા લજપતરાયનું નામ લેતાં જ કયા હિંદીનું લોહી ઊછળવા નહિ લાગે? સિંહની ગર્જના જેવો એમનો

અવાજ આપણે હવે સાંભળતા નથી, પણ એમનું સ્મરણ કરતાં આપણામાં નવું ચેતન રેડાય છે. આપણને થઈ જાય છે કે, જીવવું તો લાલાજીની જેમ સ્વરાજને ખાતર જ જીવવું.

લાલા લજપતરાયને નાનપણથી જ દેશસેવાનો રંગ લાગ્યો હતો. તે વખતે આર્યસમાજનો પ્રચાર જોરથી ચાલતો હતો. દેશમાં ઘર કરી બેઠેલા જૂતઅજૂતના અને નાતજાતના વહેમો ઉપર સપાટા મારવામાં આવતા હતા. ઋષિમુનિઓના સુવર્ણયુગનાં વર્ણનો કરવામાં આવતાં હતાં. શુરુકુળો જેવી સંસ્થાઓ સ્થાપવામાં આવતી હતી. રાષ્ટ્ર-ભાષા શીખવા ઉપર જોર મૂકવામાં આવતું હતું. કયો યુવક આવા સુધારક પવનમાં તણાયા વિના રહી શકે ? લાલાજી પણ ચુસ્ત આર્યસમાજ બન્યા.

તેમની કામ કરવાની ધગશ ન્યારી જ હતી. તે જોતજોતામાં 'સમાજ'ના એક નેતા બન્યા. તેમનાં જોશ-ભર્યાં ભાષણો સાંભળી ઘણાનાં જીવન પલટાયાં. તેઓ જ્યારે સેવાનાં કામો માટે નાણાંની માગણી કરતા ત્યારે સભાઓમાં પૈસાનો વરસાદ થતો.

લાલાજીની શક્તિ જોઈ કેટલાક મિત્રોએ તેમને સરકારી નોકરીમાં ખેંચવાનો પ્રયત્ન કરી જોયો. પણ આઝાદ સિંહ નોકરીના પીંજરામાં પુરાવા કદી તૈયાર થાય ? પોતે વકીલાતનો અભ્યાસ કર્યો હતો, એટલે એક સ્વતંત્ર ધંધા તરીકે તેમણે વકીલાત કરવાનું પસંદ કર્યું. લાલાજીની વકીલાત પણ સાફ અને ઊંચા પ્રકારની હતી. વકીલાતની

ક્રમાણી તેમણે મોજશોખ કરવામાં વાપરી નહિ, પણ તેમાંથી હળરો રૂપિયાનું દાન કરી સેવાનાં કામો કર્યાં.

હરિજનોની સેવાનો લાલાજીને ખૂબ જ ઉત્સાહ હતો. તેઓ માત્ર ભાષણથી જ નહિ, પણ પોતાના વર્તનથી પણ લોકોને દાખલો બેસાડતા. તેઓ છડેચોક હરિજનોનાં ઘરનું પાણી પીતા અને તેમના ઘરની રોટી ખાતા.

દેશમાં દુષ્કાળ પડે, ઘરતીકંપ થાય, કે મરકી ફાટી નીકળે, એવી કુદરતી આફતો વખતે લાલાજી માથું મૂકીને સેવા કરવા નીકળી પડતા, અને તેમનાથી પ્રેરણા સેંકડો પંજાબીઓ પણ તૈયાર થઈ જતા.

અંગ્રેજીમાં જ બોલવામાં માનનાર જમાનામાં લાલાજી જ પ્રથમ દેશભક્ત હતા, જેમણે મહાસભામાં હિંદુસ્તાનીમાં બોલવાની હિંમત કરી.

લાલાજીને વધારેમાં વધારે કંઈ ખટકતું હોય તો તે ભારતવર્ષની ગુલામીની બેડીઓ હતી. તે ભણતા ત્યારથી સ્વરાજ્યની અંખના કરતાં શીખ્યા હતા. પછી તો તેમણે સ્વરાજ્યની લડતમાં પૂરે હિંમતથી અંપલાવ્યું. સ્વરાજ્યની દરેકેદરેક હિલચાલમાં તે સદા આગળ રહેતા અને પ્રબળ પ્રેરણા આપતા. હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાની શરૂઆતથી તેઓ તેની બેઠકોમાં ભાગ લેવા લાગ્યા હતા. સ્વદેશીની હિલચાલ બિપડી તો લાલાજી તેમાં મોખરે; રાષ્ટ્રીય શિક્ષણની હિલચાલ નીકળી તો તેમાં પણ લાલાજી મોખરે; અને છેલ્લે મહાત્મા ગાંધીનો સત્યાગ્રહ આવ્યો તો તેમાં પણ લાલાજી એક મહાન સેનાપતિ થયા હતા.

સ્વરાજ્ય માટે લડતાં તેમણે કેટલું બધું સહન કર્યું ! એક વખત સરકારે એમને દેશનિકાલ કરી દૂર બ્રહ્મદેશમાં માંડલેના કિલ્લામાં પૂર્યા હતા.

ઈ. સ. ૧૯૧૪ માં લાલા લજપતરાય અમેરિકાના પ્રવાસે ગયા. તે ૪ વર્ષમાં યુરોપમાં લડાઈ સળગી. એવા કટોકટીના વખતે માતૃભૂમિથી દૂર રહેવું એમના જેવાને કેમ ગમે ? પરંતુ સરકારે તેમને સ્વદેશમાં દાખલ થવાનો પરવાનો ન આપ્યો. પાંચ વર્ષ સુધી તેમને માતૃભૂમિનો વિયોગ સહન કરવો પડ્યો. હજારો માઈલ દૂર આવેલા અને ઘણા જ ખર્ચાળ એવા એ દેશમાં લાલાજી ઘણી જ ભીડમાં દિવસ ગુજરતા હતા. તેઓ છાપામાં લેખો લખી તેમાંથી પૈસા મળે તે ઉપર નિર્વાહ ચલાવતા. રાંધવું, વાસણ માંજવાં, કપડાં ધોવાં, વગેરે કામો જાતે કરી લેતા. એમની મુસીબતની જાણ થતાં લોકમાન્ય તિલક મહારાજે તેમને વગર માગ્યે પાંચ હજાર ડોલર મોકલ્યા હતા. તે પણ લાલાજીએ ખાનગી ઉપયોગમાં ન લેતાં જાહેર કામમાં જ વાપર્યા.

છેવટે દેશમાં આવવાની પરવાનગી મળી, ત્યારે અહીં તો મહાત્મા ગાંધીજી અસહકારનું યુદ્ધ માંડવાની હવા ફેલાવી રહ્યા હતા. સને ૧૯૨૦માં કલકત્તામાં રાષ્ટ્રીય મહાસભા મળી. તેના પ્રમુખ પંજાબકેસરી લાલા લજપતરાય સિવાય બીજા કોણ હોય ?

પછી અસહકારની લડત ચાલી. લાલાજીને તે લડતમાં જોલ મળી. પણ તે ક'ઈ ડગે ? સિંહ તે સિંહ જ રહ્યા.

એક વખતે સરકાર સામે વિરોધ બતાવવા આખા દેશમાં સરઘસો કાઢવાનો ઠરાવ થયો. તેવું સરઘસ લાહોરમાં લાલાજીની આગેવાની નીચે નીકળ્યું. સરકારે તારની આડી વાડ નાખી. લાલાજીએ ગર્જના કરી : અમારું સરઘસ પાછું નહિ જ હો.

માથા ફરેલા અધિકારીઓએ લાહી ચલાવી. તેમણે આગેવાનોની મર્યાદા પણ ન રાખી. લાલાજીની છાતી પર જીવલેણ માર પડ્યો. તે પ્રસંગે તો વીતી ગયો. પણ ત્યારથી લાલાજીને છાતીમાં શૂળનું દર્દ ચાલુ થયું અને થોડા જ મહિનામાં એ દર્દે તેમનો પ્રાણ લીધો.

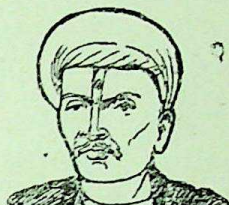
ખરેખર, પંબજકેસરી લાલા લજપતરાય સ્વરાજ્ય માટે જૂઝતા જૂઝતા જીવ્યા, અને સ્વરાજ્ય માટે જૂઝતા જૂઝતા જ મૂઆ. નાહ નહિ, તે મૂઆ નથી. દરેક હિંદીના હૃદયમાં તે સદાને માટે વિરાજે છે.

૧. લાલાજીનો જન્મ સને ૧૮૬૫માં; મૃત્યુ સને ૧૯૨૮માં.

૨. 'નરવીર લાલાજી' નામની ચોપડીમાંથી લાલાજી વિષે વિદ્યાર્થીઓને વધારે માહિતી આપો.

૫૧૭ ૧૬ મે

સુમિત્ર અને કુમિત્ર

પંડિત મિત્રો મળે, વદે મુખ મધુરી વાણી;
 પ્રથમ કરી પરણામ, પાય ગંગાજલ પાણી;
 પછી સોપારી પાન આપી કુશલતા પૂછે;
 કહે પછી કર જોડી, 'આગમન-કારણ શું છે?'

કરી જ્ઞાન-વાત ચિત્ત શાંત થઈ, સ્નેહ સહિત જુદા પડે;
 મન મગ્ન રહે મિત્રાઈમાં, પંડિતની પ્રીતિ વડે.

મુરખ મિત્રો મળી, ગાલ દઈ ગંમત કરશે;
 મારી પરસ્પર લાત, વાતમાં મશ્કરી ધરશે;
 મિત્રાચારી મૂલ, કેફ પીશે ને પાશે;
 खेली बाजी खेल, लडालडी करी घर जाशे;

મુખ મીઠાં ને મન કપટ, સ્વાસ્થ્ય લગી સગાઈ છે;
 કદી જોખમકારી જીવને મુરખની મિત્રાઈ છે.

કવિ દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ

મિત્રાચારી મૂળ = એમની દોસ્તીના મૂળમાં જોવા જશે તો —

૧. કવીશ્વર દલપતરામનો જન્મ સને ૧૮૨૦માં અને મૃત્યુ ૧૮૬૬માં.
૨. 'દલપતસાર' નામના પુસ્તકમાંથી તેમની બીજી કવિતાઓ વિધાર્થીઓને સંલગ્નતા.

પાઠ ૧૭ મો

સ્નેહસંમેલન

આવતી પૂનમે શાળાનું સ્નેહસંમેલન છે. તે દિવસે ગામમાં મોટો ઉત્સવ થશે.

ઉત્સવમાં મોટા મોટા માણસો આવશે. વિદ્યાર્થીઓનાં માબાપોને ખાસ નોતરવામાં આવશે.

ઉત્સવમાં શાળાના જૂના વિદ્યાર્થીઓ પણ આવશે. ઘણા વિદ્યાર્થીઓ તો હવે મોટા ભાયડા થઈ ગયા છે, અને ઘણી વિદ્યાર્થીનીઓ મોટી બાયડીઓ થઈ ગઈ છે. તેઓ પોતાનાં નાનાં બાળકોને પણ આંગળીએ ઝાલીને તેડતાં આવશે. ભલે તેઓ મોટાં થયાં, પણ શાળાનાં તો છોકરાં જ ને? એમાં કંઈ ના કહેવાશે?

ઉત્સવને હજી તો દસ દિવસની વાર છે. પણ શાળામાં જેને મળે તેને મોઢે ઉત્સવ વિના ખીજી વાત સંભળાતી નથી. છોકરા, છોકરીઓ, શિક્ષકો, શિક્ષિકાઓ—બધાં ઉત્સવની જ તૈયારીમાં લાગ્યાં છે. અરે, શાળાની ભીંતો પણ ઉત્સવની જ વાતો કરે છે, શાળાનાં ઝાડ અને છોડ પણ ઉત્સવની વાતો કરે છે; શાળાના બાગમાં ઊડતાં પંખી પણ ઉત્સવનો જ કલકલાટ કરે છે!

‘અમારો ઉત્સવ છે, અમારું સ્નેહસંમેલન છે’: બસ એ જ રટણ.

છોકરાંને તો શાળામાં આવે ત્યાં પણ એ જ રટણ, અને ઘેર જાય ત્યાં પણ એ જ વાત. જે મળે તેને વધાર્થ.

આય છે : ‘કેમ ફલાણુ કાકા, કેમ ઢીંકણી માશી, બહેણું
છો કે નહિ? આવતી પૂનમે અમારું સ્નેહસંમેલન છે.
તમારે જરૂર આવવું પડશે, સમજ્યાં?’ છોકરાંને તો
બિંધમાં પણ એનાં જ સ્વપ્નાં આવતાં હશે.

ઉત્સવમાં એક તો ગેડીદડાની રમત થવાની છે.
તેમાં ઊતરનારા છોકરાઓ નવરા પડે કે દોડે છે મેદાનમાં
અને મહાવરો કરવા મંડી બંધ છે. કેટલાક દડા ગૂંથવામાં
લાગ્યા છે. બુઓ, એ ટોળીવાળાઓ બધા ક્યાં ઊપડ્યા?
તેમના હાથમાં કુહાડીઓ છે. તેઓ બાવળીમાં બંધ છે;
ત્યાંથી તેઓ સારી સારી ગેડીઓ કાપી લાવશે.

શાળાના ચિતારાઓને હમણાં ઘડીની નવરાશ નથી.
ઢગલાબંધ સૂત્રો અને ચિત્રો તૈયાર કરવાનાં છે. એક
ઓરડો આખો તેમણે રોક્યો છે. રંગની કુલડીઓ, નાની
પીંછીઓ, મોટી પીંછીઓ, કાગળ, પૂંઠાં, કાગળ ચોડવાની
લાહી—અને તેની વચ્ચે શિક્ષિકાબહેન અને આઠ દશ
છોકરાં રોજ બેસે છે, અને ચીતર ચીતર ચીતર ક્યાં જ
કરે છે. છેલ્લા દિવસ સુધી તેમનું ચીતરવાનું પૂરું થવાનું નથી.

છોકરાઓમાંથી એક સ્વયંસેવકોની સેના થઈ છે.
તેઓ સભાની વ્યવસ્થા સાચવશે અને સાફસૂદી કરશે.
હમણાં તેઓ ખાંડા ખોદી મુતરડીઓ તૈયાર કરે છે.
એટલા બધા લોકો આવવાના એટલે તે વિના કાંઈ આવે?
પછી આ સેના શાળાનાં મકાનોને ઘોઈને ચોખ્ખાં-ચણુક
કરશે. પછી તેઓ જ લીલો લીલો પાલો એકઠો કરી
તોરણો ટાંગશે, કેળના થંભ રોપશે, અને બેવા જેવી
શોભા કરશે.

સંગીતમંડળી અને નાટકમંડળીનું કામ પણ ધમ-
ધોધાર ચાલે છે. સૌ પોતપોતાના ભાગની તૈયારી કરે
છે. કોઈ બાવાજીની દાદી બનાવે છે, કોઈ વાંદરાની પૂંછડી
તૈયાર કરે છે, કોઈ રાજનો મુગટ બનાવી રહ્યા છે. આ
મંડળીમાં નાનાં નાનાં ભૂલકાં પણ ભેડાયાં છે. નાટકમાં
ગવાવાનાં ગીતો તેઓ ગણગણ્યા કરે છે :

‘મ્યાઉં મ્યાઉં કરી તારું દૂધ પી જાઉં!’

‘મીંદડીનું બે બચ્ચું બની જાઉં!’

મોટાઓ તેમને વહે છે : ‘અરે, કોઈના સાંભળતાં
ન ગાઓ. નહિ તો લોકો બાણી જશે!’

પણ એમનાથી તે ગાયા વિના રહેવાય ?

ઉત્સવની તૈયારીઓનું વર્ણન કરતાં તો પાર આવે
તેમ નથી.

આ ચોરડો બહુ જ સાંભળથી બંધ રાખવામાં
આવ્યો છે. તેમાં પ્રદર્શન ગોઠવાય છે. પ્રદર્શનવાળી
મંડળી તેમાં બીજા કોઈને જવા દેતી નથી.

પ્રદર્શનમાં બાળકોનું સૂતર મૂકશે, તેમનાં ચિત્રો
મૂકશે, તેમણે બનાવેલી માટીની વસ્તુઓ મૂકશે.

એક છોકરી મહાત્મા ગાંધીજીના હસ્તાક્ષર મૂકવાની
છે. તેના બાપુ ઉપર ગાંધીજીનો પત્ર આવ્યો છે. તેનો તે
આવો ઉપયોગ કરશે.

એક કુંભારના છોકરાએ તો નવો જ વિચાર રાખ્યો
છે. તે કંઈ તૈયાર ચીજ મૂકવાનો નથી; તે તો એક
ખૂણામાં નાનો સરખો ચાકડો ગોઠવશે, અને તેના ઉપર
પોતે જુદા જુદા ઘાટ ઉતારી બતાવશે.

એક છોકરાના ઘરમાં સો વર્ષનો જૂનો પુરાણો રેટિયો છે, તેને એ પ્રદર્શનમાં મૂકવા માગે છે.

સંમેલનમાં રતનબહેન નરસિંહ મહેતાનાં પ્રભાતિયાં ગાશે અને મોહન સમુદ્રયાત્રા ઉપર વ્યાખ્યાન આપશે.

ગમે તેમ થાય, પણ આ સ્નેહસંમેલનમાં આપણે જવું જ છે. વહેલા વહેલા જઈને ખેસી જવું પડશે, નહિ તો જગ્યા મળશે નહિ અને લટકી જઈશું.

ઉત્સવો અને સંમેલનો ગોઠવવામાં આવે તેમાં બે દૃષ્ટિઓ સાચવવાની શિક્ષકોને ખાસ લક્ષ્યમાણ છે :

એક તો, ઉત્સવો એવા ગોઠવો કે જેમાં વિદ્યાર્થીઓને કંઈક ને કંઈક કરવાનું હોય, માત્ર ખેડાં ખેડાં જોયા કરવાનું જ ન હોય.

બીજું, ઉત્સવોમાં વપરાતાં સાધનોમાં નાટકશાળાઓનું અનુકરણ કરી વિદેશી અને ખર્ચાળ વેષ પરદા વગેરે ન લાવો, પણ ખાળકો સહેજે ઉપજવી શકે તેવાં જ સાધનો વાપરો.

પાઠ ૧૮ મો

દયા

સાચકાળની પ્રાર્થના થઈ ગઈ. રતનબહેને સમાપ્તિમાં તુલસીદાસનો દુહો ગાયો :

દયા ધર્મનો મૂલ હૈ, પાપ મૂલ અભિમાન ।

તુલસી દયા ન છાંડિયે, જવ લગ વટમેં પ્રાણ ॥

દયાધર્મ પરનો આ દુહો સાંભળી, કનુને આજે જ ગામમાં જોયેલું એક દુખિયું ગધેડું યાદ આવ્યું. કેવી દયામણી તેની સ્થિતિ હતી! તેની પીઠ ઈંટોના

ભારથી વાંકી વળી ગઈ હતી. તે મહા મહેનતે ચાલતું હતું. ખરી રીતે તે ચાલતું નહોતું, પણ પગ ઘસડતું હતું. સ્વપ્ન જણાતું હતું કે, તેના ગળ કરતાં ઘણો વધારે ભાર તેના ઉપર લાદવામાં આવ્યો હતો.

વળી તે ગધેડાના મોઢા ઉપર મોઢું ઘારું પડ્યું હતું અને ધારા ઉપર માખીઓ બણબણતી હતી. તે ઘડીએ ઘડીએ માથું હલાવ્યા કરતું હતું, છતાં માખીઓ આંદા ઉપરથી ખસતી નહોતી. તે દુખિયું જનવર વચ્ચે

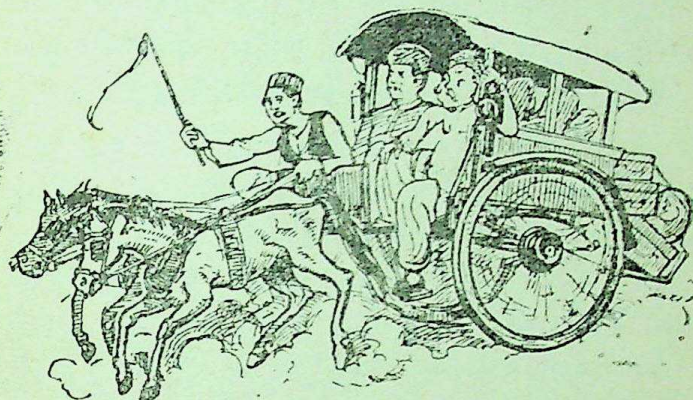
વચ્ચે ઊભું રહી જતું હતું અને માથું વીંચતું હતું. પણ ઊભું રહે કે તરત પાછળથી ડીંકણું પડ્યું જ છે. કનુએ પ્રાર્થના પૂરી થતાં માતાપિતા સમક્ષ. આ દેખાવતું વર્ણન કર્યું.

પછી તેા પાળેલાં પશુઓ ઉપર લોકો કેવી કેવી કૂરતા કરે છે તેના પ્રસંગો સૌએ યાદ કરવા માંડ્યા.

નવાં છાત્રોને હવે આ ઘરમાં અબજુયા જેવું રહ્યું નહોતું. તેઓ રતનનાં માતાજી અને પિતાજી સાથે પોતાનાં જ માઆપની જેમ છૂટથી વાતો કરતાં અને હાસ્યવિનોદ કરતાં થયાં હતાં. આજની ચર્ચામાં 'તેમણે રસથી ભાગ લીધો.

શાન્તાબહેન બોલી, 'અમારા ગામમાં લાડાના ટાંગા હોય છે તેની તમને શી વાત કહું! ત્રણ માણસને બેસવાનો ટાંગો, તેમાં ટાંગાવાળાઓ છ છ ને સાત સાત

માણસો બેસાડે છે. અને ઘોડાં પણ કેવાં? નર્ચાં હાડકાં
ને ચામડાં જ. કોણ જાણે બાપડાંને પેટ ભરીને ખાવા

આપતા હશે કે નહિ! પછી તે ઉતાવળાં દોડે નહિ એટલે
ગાડીવાળો ગાળો અને ચાણુકનો વરસાદ વરસાવે. દિવાળી
ઉપર ઘેર જઈશ ત્યારે એવા ટાંગામાં બેસવાની હું તો
હવે સાફ ના પાડવાની છું.’

આ સાંભળતી વખતે વનમાળીનું મન તેના વાસમાંનાં
પોપટનાં પાંજરાંનો વિચાર કરતું હતું. તે બોલ્યો, ‘અમારે
ત્યાં ઘેર ઘેર પાંજરામાં પોપટને પૂરે છે, એ તો ત્યારે
બહુ મોટું પાંપ જ કહેવાય ને? આપણે પાંખ વિનાનાં
છીએ, છતાં સાંકડી કોટડીમાં પુરાઈ રહેવું આપણને ગમે
નહિ; તો આ તો આકાશમાં ઊડનારું પંખી, તેને પાંજરામાં
કેવું દુઃખ લાગતું હશે! પાંજરાનો પોપટ પઢે ત્યારે પહેલાં
તો મને સારું લાગતું, પણ હવે તો મને એમ જ લાગશે
કે, તે પઢતો નથી પણ દુઃખની ચીસો જ પાડે છે.’

૫૨

મોહન પરદેશમાં રહેલો. તેને સરકસમાં અને ખગીચાઓમાં જાયેલાં જંગલી પ્રાણીઓ યાદ આવ્યાં. તે બોલ્યો, ‘એમના ખેલ જોઈને આપણે પ્રેક્ષકો હરખાઈએ છીએ, પણ તે બિચારાંને તો સાંકડાં પાંજરામાં પુરાઈ રહેવું પડે છે, અને ભૂખથી તેમની ચામડી લળડે છે.’

રતનબહેનના હાથમાં હમણાં ગાય દોહવાનું કામ હતું. તેણે કહ્યું: ‘હું રોજ ગૌશાળામાં કામ કરું છું. ગાયોને ખાંધવા છોડવાનું અને દોહવાનું કામ મારે કરવાનું હોય છે. મને કોઈ કોઈ વાર મનમાં એમ થાય છે કે, આ રીતે ઢારને ખાંધીએ છીએ એ આપણે સારું કરીએ છીએ? વળી વાછરડાંના મોઢાનું દૂધ આપણે પડાવી લઈએ છીએ, એ આપણું કૃત્ય પણ શું સારું છે?’

પિતાજી બોલ્યા: ‘તમે તો હજી પાળેલાં પશુ પક્ષીઓનો જ વિચાર કર્યો. પણ માણસ માણસને પણ એ રીતે પાળતો, એની તમને ખબર નહિ હોય. બસો ત્રણસો વર્ષ ઉપર યુરોપના ગોરા લોકો આફ્રિકાનાં જંગલોમાં જઈ ત્યાંના કાળા હબસી લોકોને ખાંધીને પકડી જતા, અને પછી તેમને અમેરિકા લઈ જઈ ઢારની જેમ વેચતા. ત્યાંના ગોરા ખેડૂતો તેમને શુદ્ધામ તરીકે ખરીદી પોતાની ખેતીમાં મજૂરી કરાવતા, અને જો કામ ન કરે અગર નાસી જાય તો ચાબુકથી ફટકારતા.’

માતાજીએ આખરે છોકરાંને સમજ પાડી:

‘માણસ માણસને શુદ્ધામ કરે એ તો ઘોર પાપ છે. પશુને પણ એ જવાં પડે છે એ આપણે! અન્યાય

તો ખરો જ. આપણા સ્વાર્થ માટે પ્રભુનાં એ મૂંગાં
 મન્યાંને આપણે બાંધીએ છીએ, નાથીએ છીએ, લગામ
 પહેરાવીએ છીએ. આપણે તે માટે તે પરમ પિતાની ક્ષમા
 ચાચીએ. આપણે જનવરોને નછૂટકે જ પાળવાં; ખાસ
 ઉપયોગી કામ માટે જ પાળવાં, આપણા મોજશોખ
 માટે નહિ જ. વળી જેમને આપણે પાળીએ તેમને
 આપણે પ્રેમથી સંભાળવાં. તેમને પૂરતું ખાવાપીવા
 આપવું અને તે નિયમિત આપવું. તેમનાં શરીર અને
 રહેવાનાં સ્થળ ખૂબ સ્વચ્છ રાખવાં. અને છતાં જો કોઠમાં
 મચ્છર થાય તો ઘાસ પાંદડાં વગેરે બાળીને ધુમાડો
 કરવો, જેથી મચ્છર ઊડી જાય અને ઢોરને કરડે નહિ.
 આપણે નિર્દય માલિક ન બનવું. તેમને આર આબુક વગેરે
 મારવાં નહિ. તેમની પાસે ગળ ઉપરાંત કામ લેવું નહિ.
 તેમને ભૂખે મારવાં નહિ. તેમના ઉપર સદા દયા અને
 માયા રાખવી.’

પછી તુલસીદાસજીને હુડો ફરી વાર ગાઈ મંડળી
 ઊડી ગઈ.

ઘટમે=દેહમાં.

૧. બળદ, ઘોડો, ગધેડો વગેરે મહેનતુ જનવરોનું ભાર વહેવાનું
 ગળું કેટલું કેટલું ગણાય તે વિદ્યાર્થીઓને સમજાવો.

૨. અમેરિકાની શુલામીનો ચિતાર ‘શુલામીનો વેપાર’ નામની નવલ-
 કથામાં ઘણો જ આગ્રહુબ આપવામાં આવ્યો છે. વળી ખૂંદર ટી.
 વોશિંગ્ટને પોતાની આત્મકથામાં પોતાના બચપણના શુલામીના દિવસોનું
 વર્ણન કર્યું છે.

ડો. ઘર - ડો. આશ્રમ

વડોદરાના ગાયકવાડો પોતાના વાવટા ઉપર મુદ્રાલેખ મૂકે છે: 'જન ઘર—જન તખ્ત'. મરાઠા સરદારોનું મોટું અભિમાન રહેતું કે, અમારા ઘોડાનું જન રાતદિવસ કસેલું જ રહે.

તેમ ગાંધીજીનું ઘર કે આશ્રમ જે ગણે તે રેલગાડીનો ત્રીજા વર્ગનો ડો. થઈ પડ્યો છે. પોતાનો સંદેશો દેશને એક છેડેથી બીજે છેડે ફેલાવવા માટે તેઓ ફરતા ને ફરતા જ રહે છે, અને તેઓએ એટલી બધી વાર એ પ્રમાણે ચક્કર લગાવ્યાં છે કે, તેમણે રેલગાડીમાં વધારે વખત ગાળ્યો કે આશ્રમમાં એ કહેવું મુશ્કેલ છે. એટલે પછી ગાડીનો ડો. જ તેમનું ઘર અને ગાડીનો ડો. જ તેમનું આશ્રમ, એમ કહેવામાં શું ખોટું?

અને ગાંધીજી ગાડીના ડો.ને ઘર ગણીને જ તેમાં પોતાનું બધું કામકાજ ચાલુ રાખે છે. ડો.માં કાંતે, ડો.માં સવાર સાંજ પ્રાર્થના કરે, ડો.માં પત્રવ્યવહાર ચલાવે, ડો.માં મુલાકાતો આપે, વગેરે.

ગાંધીજી હંમેશાં ત્રીજા વર્ગના ડો.માં જ મુસાફરી કરે છે. શરીરની નબળાઈને લીધે કોઈ વાર તેઓ ઉપરના વર્ગમાં બેસતા, પણ તેમ કરતાં તેમનું દિલ ઘણું જ દુભાતું. 'જે જનતાનો હું સેવક છું, તે ત્રીજા વર્ગની હાડમારીઓ સોગવે, અને હું તેનાથી જુદો તરીને ઊંચા વર્ગની ગાદીઓ

પર બેસું !' આવા વિચારો તેમના આત્માને ચેન પડવા ન દેતા.

ત્રીજા વર્ગના મુસાફરોની હાડમારીઓ આપણા દેશમાં તો જગજગ હેર છે. લોકોની સાથે તે હાડમારીઓનો અનુભવ લેતાં ગાંધીજીને સંતોષ થાય છે. જ્યારે તેઓ મહાત્મા તરીકે દેશમાં પ્રખ્યાતિ પામ્યા નહોતા, ત્યારે આવી હાડમારીઓનો સ્વાદ આપવાનો તેમને ખૂબ ખૂબ મળી રહેતો. તેમને ઘણી વાર ઊભા રહેવું પડતું અને કોઈ કોઈ વાર ધક્કા પણ ખાવા પડતા; તો પછી સૂવાની કે કામ કરવાની સગવડ તો તે વખતે શાની જ હોય ?

પહેલાંના દિવસોમાં દેશનેતાઓ પણ પ્રજાથી છેટા રહેતા અને કંગાળ મેલી ઘેલી જનતા સાથે લળવામાં શરમ માનતા. તેઓ મોટા અમલદારોની જેમ ઊંચા વર્ગોમાં જ મુસાફરી કરતા. તે વખતે ગાંધીજી જેવા એક બારિસ્ટર અને દક્ષિણ આફ્રિકામાં વસનાર સદ્ગૃહસ્થ ત્રીજા વર્ગમાં મુસાફરી કરે, એ ભારે નવાઈની વાત ગણાતી.

એક વાર ગાંધીજી કલકત્તામાં ગોખલેજીને ઘેર રહ્યા હતા. ત્યાંથી તે વિદાય થયા ત્યારે ગોખલેજી તેમને સ્ટેશન સુધી વળાવવા નીકળ્યા. ગાંધીજીએ વિનયથી તેમને તસ્દી ન લેવા વીનવ્યા, પણ ગોખલેજી ન માન્યું. તેમણે કહ્યું, 'તમે બીજાઓની જેમ ઊંચા વર્ગમાં મુસાફરી કરવાના હોત તો હું ન આવત, પણ તમે ત્રીજા વર્ગમાં બેસવાના છો, એટલે તો મારે વિદાય આપવા આવવું જ જોઈએ.'

૫૬

આવી રીતે ગાંધીજીની કઠર કરનારા તે જમાનામાં ગોખલે જેવા કોઈ વિરલા જ મળતા. બાકી સામાન્ય રીતે તો હાંસી જ થાય.

ત્રીજા વર્ગની હાડમારીઓ ભોગવતાં ભોગવતાં ગાંધીજીને પોતાના દેશની હીન હીન પ્રજાને પૂરેપૂરી પિછાણવાની તક મળી. પ્રજાનો સ્વભાવ, પ્રજાની નબળાઈઓ, પ્રજાની આદતો — તેની રગેરગ તેઓ કળી શક્યા. પ્રજાની નાડ ગાંધીજીએ જેટલી પારખી, તેટલી બીજા કોઈ નેતા ભાગ્યે જ પારખી શક્યા છે. તેથી જ ગાંધીજી દેશના સાચા વૈદ્ય બની શક્યા છે અને તેમની બતાવેલી દવા પ્રજાને લાગુ પડી ગઈ છે, અને તેથી જ પ્રજાને પણ ગાંધીજીના ઉપર ઊંડી શ્રદ્ધા બેસી ગઈ છે.

જન ધર જન તખ્ત = ઘોડાતું જન એ જ અમારું ધર છે, અને જન એ જ અમારું સિંહાસન છે.

ગાંધીજીની બતાવેલી દવા = રેંઠિયો વગેરે રચનાત્મક કાર્ય કે જેનાથી પ્રજાશક્તિ વધે છે.

૧. ત્રીજા વર્ગની મુસાફરીમાં ગાંધીજીને થયેલા અનુભવોના વર્ણન માટે તેમની 'આત્મકથા'માં તું 'ત્રીજા વર્ગની વિટંબણા' નામનું પ્રકરણ જુઓ.

૨. ત્રીજા વર્ગમાં કઈ કઈ હાડમારીઓ હોય છે તેની ચર્ચા વિદ્યાર્થીઓ સાથે કરો.

५१३ २० भे।

सनातन धडियाण

वगडावाटे, घरना वाटे, गामडामां घडियाळ
 कांटा छे तेना रात ने दिवस, फेरवे तेने काळ;
 घडी एने देवताओए,
 घडी नथी मानवीओए.

१

चंदर ऊगे, सूरज ऊगे, होय ना एमां भूल;
 एमां पडे ज्यारे भूल, त्यारे ए घडियाळे होय भूल;
 ए तोळे काळने कांटे,
 टंकोटक धर्म-कांटे.

२

वापदादाना वापदादाए वापर्युं ए घडियाळ;
 जुगना जुगना जुगथी जूनुं, तोये जाणे घड्युं काल !
 ए कांटे काट चडे ना,
 एनो कदी काच फूटे ना.

३

कूकडा कूकरेकूक करे, ने कागडा का का का,
 कोयल कूजे कुंजवनोमां, मोर करे टहुका;
 जाणे एलारम वागे,
 सुणी ए कोण ना जागे ?

४

मंदिरमां घंट ने घरमां घंटी, घंटडी गायने नेस,
गोपीओने घेर घूमती गोळी, गळामां गुंजता रासः
जाणे चोवडियां वागे,
सुणी सूरु आभमां जागे.

९

हळवे हळवे आपणो ओळो पगमां पेसो जाय,
आभना पायेथी सूरज राजा आभना मोभे जाय;
खरा त्यारे बार बपोरे,
न छो घडियाळ टकोरे.

६

झाडना ओळे, पहाडना ओळे, प्होळी पछेडी वणाय;
ए रे पछेडीनी सोडमां ज्यारे दुनिया ऊंवा जाय,
त्यारे समीसांजनी वेळा,
ऊगे अंधारना ओळा.

७

रीममां रुप शियाळ, गामे कूतरां काढे राग,
झाडमां घूघे घुवड, बोले तमरां तीणा राग,
जाणो मधरात छे त्यारे,
खरेखरी, नहि सुमारे.

८

सांजे, सवारे, दिवस राते एना टकोरा थाय,
साठे घडी घडियाळ आं चाले, बंध कदी नहि थाय;
खरी घडियाळ ए साची,
बाकी वधी नकली काची.

९

આપણાં ઘડિયાં ઘડિયાલો રહે આપણાં ચિસ્ત્તાંમાંય,
આ ઘડિયાલના ગજવા માંહે સારુંય ત્રિશ્વ સમાય;
સનાતન લોક આનાં,
ચાવી રોજ જાય છે ના આ.

૧૦

૩૦

એલારમ = એલાર્મ, ઘંટડીનો ગજર.

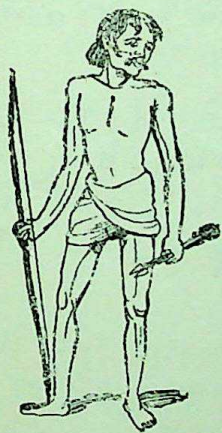
આલના મોમે = આકાશમાં ખરાબર માથા ઉપર.

દિવસે છાયાથી અને રાત્રે નક્ષત્રોથી સમય જાણવાનું વિદ્યાર્થીઓને શીખવે.

પાઠ ૨૧ મો

કોયલાબાબાની કહાણી

રામ રામ બાપુ! મારી કહાણી તમને કહું? મને
કહેતાં તો નહિ આવડે. અમે તો જંગલના બીલ. પહેલાં
તો અમારા જંગલમાં સારા માણસ
કોઈ આવતા જ નહિ. સારા સંગ
વિના વાચા ક્યાંથી ઊઘડે? તમે
દરિયાદિલ રાખી મારી ભૂલચૂક માફ
કરજો.

મારું નામ હમણાં તો ગાંધી-
બાપુના માણસોએ કોયલાદાસ પાડ્યું
છે. પણ મારું મૂળ નામ કોયલો.
માબાપે મારાં લખણ જોઈ વિચારીને
જ નામ પાડ્યું હશે. નાનપણથી
મારાં કર્મ કાળાં કોયલા જેવાં જ હતાં. મોઢામાંથી મેલી
ગાળો બોલું. બધા જોડે મારામારી કરું. તાડી દારૂ પીતાં

નાનપણથી શીખી ગયો. કામકાજ કાંઈ જ કરું નહિ. અને નાહી ઘોઘને ચોળખો પણ ન રહું. હું તો ખાઉં-પીઉં, તોફાન કરું અને આખલા જેવો ભટક્યા કરું, અને આખો દિવસ પાતરાંમાં તંગાકુ ભરી ખીડીઓ તાણ્યા કરું.

મારો મોટામાં મોટો ધંધો એક જ હતો: ગામમાં નાચણું પડે કે ત્યાં સૌથી પહેલો પહોંચી જાઉં. લોધ પડે ત્યાંયે સૌથી પહેલો પહોંચ્યો જ હોઉં. ભવાઈ જોવા તો પાંચ સાત ગાઉ ચાલીને ગયા વિના ન રહું.

બાપા કોઈ વાર શિખામણ આપે તો સામો કરડવા દોડું અને ઠપકો આપે તો મારવા ઊઠું.

પછી બાપાએ મને પરણાવ્યો. તેમના મનમાં એમ કે છોકરો પરણશે તો કાદ્યો થશે. પણ કોયલો તે કાંઈ બિજાનો થાય?

ઝેરી આવી એટલે મારે કમાઈને તેનું પૂરું કરવું જોઈએ. પણ હું તો એવો હરામી કે જાતે કામ કરું નહિ અને ઝેરી કરે તેનેય કરવા દઉં નહિ. તે બિચારી બહુ કામગીરી હતી. ઘંટીનું કરે, ચૂલાનું કરે, ઢોરનું કરે, ખેતરનું કરે; ઘડીયે જાપીને ખેસે નહિ.

પણ હું તો રાક્ષસ જેવો. બિચારીને ગાળો દઉં, તેના મોઢા ઉપર ચોડી કાઢું, લાકડું લઈને ફરી વળું.

એવામાં મારે ભાગ્યે એક દિવસ ગાંધી બાપુ પધાર્યો. બધા સભામાં જવા લાગ્યા, એટલે હું પણ ચાલ્યો. મેં તો ધારેલું કે કંઈક તમાસો જોવાનો મળશે.

ગાંધી બાપુનું ભાષણ તો મારા જેવાને ક્યાંથી ચાલ રહે? હું તો તેના સામું જોઈ જ રહ્યો. એની આંખોમાંથી હયા વરસતી હતી. મારું મન કહેવા લાગ્યું—‘ના, ના, હવે મારે સુધરી જ જવું. આજથી મારે દારૂ તાડી હરામ છે. આજથી હું કોઈને મારીશ નહિ, કોઈને ગાળ દર્શાવું નહિ.’

ગાંધી બાપુ કેવો ચોખ્ખો હતો! મેં ગાંઠ વાળી કે હવેથી હું પણ નાહી ધોઈને એવો જ ચોખ્ખો રહીશ.

ગાંધી બાપુ ભાષણ કરતાં કરતાં તકલી ચલાવતો હતો. મેં મનમાં ગાંઠ વાળી : ઘેર જઈને તરત હું પણ તકલી બનાવીશ, અને કાંતતાં શીખી જઈશ.

ભાષણ સાંભળીને હું ઘર તરફ ચાલ્યો. વાટમાં પીકું આવ્યું. દારૂની કેફી વાસથી પગ તો અંદર જઈ જઈ કરવા લાગ્યા, પણ મન મજબૂત કરી હું સીધો ઘેર ગયો.

સવારમાં ઊઠીને તરત હું તો તકલી બનાવવા બેઠો. ઠીંકરી ઘસી તેની ચકરડી બનાવી, એક ખીલા વડે બરાબર વચ્ચેવચ્ચ સીધું કાણું પાડ્યું. વાંસ છોલીને ઢાંડી બનાવી. ખેતરમાંથી કપાસ વીણી લાવી ૩ કાઢ્યું. થોડી વાર મથ્યો એટલે તાર નીકળવા મંડ્યો. તાર નીકળે તેમ તેમ મને રસ પડવા મંડ્યો.

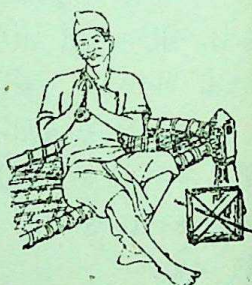
ત્યારથી મારા વિચારો જ બદલાઈ ગયા. રખડવામાંથી હવે ગમત ઊડી ગઈ. આખો દિવસ ખેતીનું કામ કરું અને નવરો પડું કે કાંતવા મંડું. ખેરીને મારજૂ કરવાના દિવસ હવે વહી ગયા છે.

૬૨

પ્રભુએ મને ચાર દીકરા અને બે દીકરી આપ્યાં છે. સારું થયું કે હું સુધરી ગયો, નહિ તો તે બિચારાં મારા જેવાં જ ઊછરત. હવે તો તે બધાંને હું ભણાવું છું, કામ શીખવું છું, ભજનો શીખવું છું. હું પોતે પણ એમની પાસે થોડું થોડું વાંચતાં શીખ્યો છું. મારી વાત મારે મોઢે શું કહું? આ છોકરાંની માને જ પૂછી લો.

અમારા ઘરમાં અમે નાનાં મોટાં બધાં જ કાંતીએ છીએ, પીંજીએ છીએ, અને અમારા ઘરની ખાદી પહેરીએ છીએ.

આ મારી કહાણી. જંગલના ભીલની કહાણી તે વળી કેવી હોય ! તમારી મોટી મહેરબાની કે તમે એસીને આખી કહાણી સાંભળી.

ખાખા = ભાઈ (ભીલભાખામાં).

નાચણું પડે = નાચનારાઓ ભેગા થઈ નય.

લોધ પડે = કોઈ ઘરા કે તળાવરામાં મચ્છીનો શિકાર કરવા આખું ટાણું એકસામટું ઊતરી પડે.

૧. દરેક ગામમાં, ખાસ કરીને પછાત લોકોમાં, આને મળતા જીવન-પરિવર્તનના દાગલો મળી આવશે. તેઓને શોધી તેમની કદર કરો, તેમની મદદ લઈ પ્રૌઢશિક્ષણનું ધણું કામ કરી શકો. એવાના પરિચયથી વિદ્યાર્થીઓના જીવન ઉપર ઘણી જ ઊંડી દાપ પડ્યા વિના ન રહે.

૨. ભીલ આદિ પછાત કેમો ગામમાં વસતી હોય તેમની સેવા કરવી એને શાળાની એક ખાસ ખાલ્ય પ્રવૃત્તિ બનાવવી ઘટે.

પાઠ રર મો

અણુપઢની પ્રાર્થના

હજરત મૂસાના હૃદયમાં ખુદાએ પ્રેરણા મૂકી : ‘તું મારો પેગંબર છે. તું દેશમાં બધે ફર. ખુદા એક છે, મહાન છે, તેની તોલે બીજું કોઈ નથી, એ મંત્ર લોકોને શીખવ, અને આડે રસ્તે ચાલનારાઓને ધર્મને માર્ગે ચડાવ.’

ત્યારથી હજરત મૂસા દેશવિદેશમાં વિચરવા લાગ્યા અને ધર્મનો ઉપદેશ કરવા લાગ્યા.

ચાલતાં ચાલતાં વગડામાં તેમણે એક વાર કોઈ ભરવાડને કંઈક બળડતો સાંભળ્યો. હજરત મૂસાનું ધ્યાન તેના તરફ ખેંચાયું. ભરવાડની આસપાસ તેનાં બકરાં ચરતાં હતાં, પણ તેનું ધ્યાન તેઓની ઉપર નહોતું. તેની આંખો ઊંચે આકાશ તરફ તાકી રહી હતી. આંબુબાંબુ કોણ છે તેનું તેને ભાન જણાતું ન હતું. પોતાની ડાંગ ઉપર ટેકીને તે ઊભો હતો અને લાંબો હાથ કરી કરીને તે આકાશમાંથી કોઈને બોલાવતો હતો.

‘હે મારા માલિક, ઓ મારા શેખ, મારા સરદાર! તું ક્યાં છે? મને તારા મુખડાનું દર્શન કરાવ. મારી પૂજા કબૂલ કરવા તું આવી પહોંચ. તું પ્રગટ થા, અને તારા રંક સેવકને તારી ખિદમત કરવાની તક આપ.’

હજરત મૂસાને ભરવાડનું ભાષણ સાંભળી ઘણી નવાઈ લાગી. ‘ખુદાને પ્રાર્થના કરવાની આ તે કેવી રીત! આ માણસ નથી ઘૂંટણિયે પડતો, નથી લોંચ પર મસ્તક

૬૪

મૂકતો, નથી શાસ્ત્રની આયત બોલતો. આ તો ગાંડાની માફક લાંબા હાથ કરી કરીને ફાવે તેમ લવે છે!’

લરવાડ તો ધ્યાનમાં મગ્ન હતો. તેની પ્રાર્થના ચાલુ જ હતી:

‘આવ આવ, મારા પ્યારા માલિક, આવ! હું તારા જોડા સીવી દઉં; આવ, હું તારા વાળ ઓળી દઉં; આવ, હું તારાં મેલાં કપડાં ઘોઈ દઉં, અને તારી કંબલ-માંનો જૂ વીણી દઉં. આવ આવ, હું તને મારી બકરીઓનું તાબું તાબું દૂધ પાઉં. મને આજે તારા ઉપર કેટલો બધો પ્રેમ ઊભરાય છે! તું આવ, આવ! તું કયાં છુપાઈ રહ્યો છે? પ્રભુ, આવ, મને તારા હાથ ચૂમવા દે, તારા ચરણ તળાંસવા દે. પછી હું તારો ઓરડો વાળી આપીશ, તારું બિછાનું પાશ્ર્વરી આપીશ, અને તને આરામથી પોઢાડીશ. ઓ મારા બાદશાહ, ઓ મારા સ્વામી, તું વહેલો પધાર. તારો વિજેગ હવે મારાથી સહેવાતો નથી.’

હજરત મૂસાથી હવે આ બધો બકવાદ સહ્યો જાય તેમ ન હતું. લરવાડ તો સાવ શાસ્ત્ર વિરુદ્ધનો લવારો કરી રહ્યો હતો. ખુદાની બંદગી કરવા જતાં તે બેવકૂફ પાપનો ભારો બાંધી રહ્યો હતો. હજરત મૂસા રાતા પીળા થઈ ગયા અને ઘાંટે પાડીને બોલી ઊઠ્યા:

‘અરે ઓ નાપાક ખુદ્દા! આ તું શું લવે છે? અરે ઓ કાકર, તને કાંઈ શાસ્ત્રનું ભાન છે? આ તું કેવી નાસ્તિકપણાની લવરી કરી રહ્યો છે? શું ખુદા ભૂળ્યો છે કે તારી બકરીનું દૂધ પીવા તેને બોલાવે

છે ? શું ખુદા નાગો ઉઘાડે છે કે તે તારાં લગડાં પહેરવા આવશે ? શું ખુદા રખડતો છે કે તે તારા ઘરમાં રહેવા આવશે ? અરે બેવકૂફ ભરવાડ ! ખુદાને શું માથું છે કે તું ઓળવાની વાત કરે છે ? ખુદાને શું પગ છે કે તે તું ઢાબવા તૈયાર થયો છે ? ઓ ગમાર, તને કંઈ શાસ્ત્ર બાંધનું લાન છે ? તારા જેવા પાપી, અણુપઠ આદમીને તો જીવતો જ રહેવા દેવો ન જોઈએ.’

બિચારા ખુદા ભરવાડનું ધ્યાન લગ્ન થઈ ગયું. બાણે પ્રભુના ચરણમાંથી તેને ટાંટિયો ઝાલીને કોઈએ નીચે ગબડાવી દીધો ન હોય, એવું તેને લાગ્યું. તેની જીભ ઝલાઈ ગઈ. હજરત મૂસાની લાલ આંખો જોઈ તે થરથરવા લાગ્યો.

તપેલા લોઢાની પેઠે હજરત મૂસાનો ક્રોધ બિતરતાં બહુ વાર લાગી. પણ જ્યારે ક્રોધ ટાઢો પડ્યો ત્યારે એમનું અંતર બળવા લાગ્યું. તે આંખો મીંચીને અને લમણે હાથ દઈને બેસી પડ્યા. અંતરમાં તેમણે ખુદાનો અવાજ સાંભળ્યો :

‘અરે ઓ મૂસા, તેં આ શું કર્યું ? મેં તને શા કામે મોકલ્યો અને તેં શું કામ કર્યું ? મેં તને ખુદા અને તેના ભક્તનો મિલાપ કરાવવા મોકલ્યો, ત્યારે તેં તો મારા ભક્તને મારાથી વિખૂટો પાડ્યો છે ! મેં તને ભૂલેલાને સીધો રાહ બતાવવા મોકલ્યો, ત્યારે તેં તો જે સીધા રાહ ઉપર હતો તેને બિલટો આડે રસ્તે ચડાવ્યો છે.’

હજરત મૂસા — ચંદ્રદીઓના પેગંબર.

શેખ = નાયક.

આયાત = શ્લોક.

રાહ = રસ્તા.

पाठ २३ भा

हुं तारो।

हरि हुं भलो भूंडो पण तारो,	
भलो भूंडो पण तारो.	हरि हुं०
तुं मारी माता, हुं तारुं बाळक,	
बहु दुःख पामुं विचारो.	हरि हुं०
दीन-दयाळ थई दीनबंधो,	
बंधन विविध विदारो.	हरि हुं०
मातानी माफक सेवक पर,	
भूधर, भाव वधारो.	हरि हुं०
पूजुं आप तणां पद, एवुं	
स्वांत सदैव सुधारो.	हरि हुं०
केशव प्रभु हुं काई न मागुं,	
नरक-निवास निवारो.	हरि हुं०

स्वांत = पोतानुं अंतर, अंतःकरण.

પાઠ ૨૪ મો

બાનો પત્ર

બેહાનિસબગ

(દક્ષિણ આફ્રિકા)

તા. ૧-૧૧-'૪૧, શનિવાર

ચિં મોહન,

તારો પત્ર મળ્યો. અમે તેની કેટલી આતુરતાથી રાહ બેતાં હતાં! તારા આપુ રોજ ટપાલીને ફરી ફરીને પૂછે. ભલો ટપાલી અમારી લાગણીને સંતોષવા બે ત્રણ વાર તેના કાગળોનો થોકડો ઉથલાવે. છેવટે ન્યારે તે બાણે કે અમારો પત્ર તો હિંદુસ્તાનથી આવવાનો છે, ત્યારે તે હસીને કહે, 'માફ કરજો સાહેબ, હિંદની આગબોટ હજી આવી નથી. હું ધરું છું કે તેને હું બે દિવસ વહેલી આપણે કિનારે લાવી શકું.'

છેવટે તારો પત્ર આવ્યો. તે વાંચી અમને કેવો આનંદ થયો! પરમેશ્વરનો અમે ઘણો ઘણો ઉપકાર માન્યો કે તેણે અમારા વહાલા મોહનને હેમખેમ રાખ્યો છે.

પણ ખરી રીતે અમારે ચિન્તા કરવાની છે જ ક્યાં? તું તો ભલાં માતાજી અને પિતાજીના ખોળામાં ખેલે છે. તે તારી સંભાળ લેશે તેવી અમે કદી લઈ શકીએ એમ નથી.

તું તો એટલી વારમાં કાંતતાં પણ શીખી ગયો! ત્યારે તો હવે અમારે પણ કાંતતાં શીખી જવું પડશે.

સ્વદેશની લક્ષિત તાજી રાખવા અમે અહીં કંઈ કરી શકતાં નથી, તેથી મન હમેશાં બળે છે. હવે કાંતવાનું શરૂ કરવું જ, એવો અમે બન્ને સંકલ્પ કરીએ છીએ. પિતાજીને મારી વતી વિનંતી કરજે કે, અમારે માટે સારાં જોઈને જે ચરવડા-ચકો મોકલે. તારા બાપુ અને હું બન્ને કાંતતાં શીખી લઈશું. પછી તું ત્યાં રોજ કેટલા વાગ્યે કાંતવા બેસે છે તે અમને લખજે. એટલે અમે પણ અહીં બરાબર તે જ મિનિટે કાંતવા બેસીશું. પાંચ હજાર માઈલ દૂર બેઠાં બેઠાં પણ આપણે રોજ અરથો કલાક આપણા તાર બેઠીશું. સમુદ્રને આ આરે બાં બાપુના તાર નીકળે અને સામે આરે વહાલા મોકલના! કેમ, ઠીક ને?

તમારો ત્યાંનો વાસ વાડીની વચમાં આવેલો છે, અને તું રોજ સવારમાં કચ્છ લગાવી તારા મિત્ર કનુભાઈ સાથે વાડીમાં કામ કરવા જાય છે, એ વાંચી અમને ખૂબ રમૂજ પડી. બે નાના છોકરાઓ લંગોટ પહેરીને અને ખલે કોદાળી લઈને જતા હશે, ત્યારે કેવા સુંદર દેખાતા હશે!

ખરી રીતે તને એ આનંદ મળે તે માટે જ અમે મન કઠણ કરી તને ત્યાં રહેવા મોકલ્યો છે. ખરેખર, તારું વર્ણન વાંચી અમને તારી અદેખાઈ આવે છે. આપણું અહીંનું રહેવાનું કેવું છે, તે તો તું જાણે છે. અહીં તો અમે મોટા જંગી કબાટ જેવા મકાનના એક ખંડમાં રહીએ છીએ. ત્યાં વાડી ક્યાંથી લાવીએ? બે ચાર ફૂંડાંમાં ફૂલઝાડો રાખ્યાં છે, એને જ વાડી ગણી અમારે સંતોષ માનવો રહ્યો.

પિતાજીને અને માતાજીને ઘણા ઘણા પ્રેમથી અમારા પ્રણામ કહેજે. એમના ઉપકારનો બદલો અમે કેવી રીતે વાળી શકીશું? તું એમની આજ્ઞાઓ હંમેશાં આનંદથી પાળી તેમને સંતોષ આપજે.

તારા મિત્ર કનુભાઈને અને બહેન રતનને અમારા બન્નેના વહાલભર્યા આશીર્વાદ છે. આ દેશના સમુદ્રમાથી મોટા મોટા સુંદર કોડાઓ અને શંખ નીકળે છે, તે તેમને માટે મોકલીએ છીએ.

પિતાજીને કહેજે કે, તેમના નામ ઉપર દશ પાઉંડ રવાના કરું છું. તેનો ઉપયોગ તેઓશ્રીને યોગ્ય લાગે તેમ ગરીબોને દાન આપવામાં કરે, એવી મારી ઇચ્છા છે. અમે દૂર દેશાવરમાં પડેલાં આથી વધારે કંઈ કરી શકતાં નથી, તેનું દુઃખ મનમાં સદા રહ્યાં કરે છે.

હાલ એ જ. આવતી આગષ્ટમાં ફરીથી પત્ર લખીશ. તું પણ દર ટપાલવેળાએ લખતો રહેજે. માતાજી અને પિતાજીના આશીર્વાદથી અને પરમાત્માની કૃપાથી તું સાબોતાબો રહે અને મોટો થઈ દેશનો સાચો સેવક થા, એ જ મારી અંતરની પ્રાર્થના છે.

બાની

શુભ આશિષ

૧. જોહાનિસબર્ગ — દક્ષિણ આફ્રિકામાં ટ્રાંસવાલ પ્રાંતનું પ્રસિદ્ધ શહેર. દુનિયાની મોટામાં મોટી સોનાની ખાણ માટે તે પ્રખ્યાત છે. ગુજરાતમાંથી એટલા લોકો ત્યાં ધંધાર્થે જાય છે કે, તે આપણે માટે આપણા જ એક પ્રાંત જેવું જાણીતું છે. વળી મહાત્મા ગાંધીજીના સત્યાગ્રહથી પણ તે આપણને વિશેષ પરિચિત છે.

ગાંધીજીએ લખેલા દક્ષિણ આફ્રિકાના સત્યાગ્રહના ઇતિહાસ ઉપરથી વિદ્યાર્થીઓને ત્યાંની ભૂગોળ, આપણા લોકો ત્યાં કેવા સંનિગોમાં રહે છે, અને ગાંધીજીની આગેવાની નીચે થયેલો સત્યાગ્રહ વગેરેની વાતો કહો.

૨. મોહનનાં માબાપ પરદેશમાં રહ્યાં રહ્યાં પોતાના સ્વદેશને નામે રેંઠિયો કાંતવાનો સંકલ્પ કરે છે. સામાન્ય રીતે આપણા દેશમાંથી ધંધાર્થે પરદેશ જનારાઓ 'દેશ તેવો વેશ' એ વિચારને અનુસરી પરદેશમાં પોતાનો પહેરવેશ, ભાષા, સંસ્કૃતિ એ બધું છોડી દેતાં હોય છે. એથી તેઓ પોતાનું અને માતૃભૂમિનું સ્વમાન ગુમાવે છે.

વળી આપણા સફરીઓ પરદેશોમાં જાય છે ત્યાં તેઓ તે દેશના થઈને વસતા નથી, કે તે દેશના હિતનાં કામો કરવામાં રસ લેતા નથી. પણ ત્યાંથી ધન ધસડી લાવવાનો એકમાત્ર વિચાર જ રહે છે. તેથી પણ તેઓ ઈર્ષાનું કારણ બને છે.

આ વિચારો વિદ્યાર્થીઓ આગળ ચર્ચવા જેવા છે.

પાઠ ૨૫ મો

‘ગોળનું માટલું’

ઠે. શ્રી. જીવણભાઈની વાડીમાં

મુ. સુંદરપુર

ગુજરાત (હિંદુસ્તાન)

મિતિ, માહ વદ ૯, સોમ

તા. ૯-૨-'૪૨

પૂ૦ બા,

તમારો પત્ર મળ્યો છે. માતાજીને અને પિતાજીને તે વંચાવ્યો છે.

હું આનંદમાં છું. મારી ચિંતા તમે કે બાપુ જરા પણ કરશો નહિ.

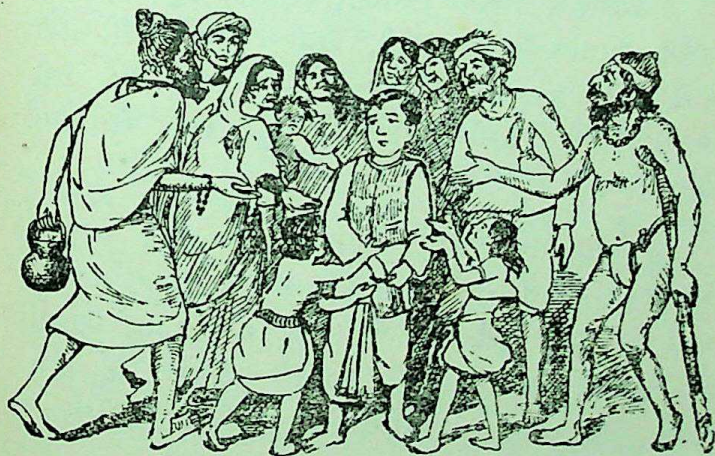
આ વખતે હું બીજું કંઈ લખવાનો નથી પણ તમે દશ પાઉંડ મોકલ્યા છે તે બાબત જ લખું છું.

પિતાજીએ તમારે કાગળ વાંચી મને પૂછ્યું :
'તારી શી ઇચ્છા છે? આ દશ પાઉંડ આપણે કેવી રીતે
ખર્ચીશું?'

મેં કહ્યું, 'મને તો ખબર પડતી નથી. પણ બાએ
ગરીબોને દાન કરવાનું લખ્યું છે, માટે લિખારીઓને આપો.'

પછી પિતાજીએ મને એક રૂપિયાના પૈસા આપી
કહ્યું, 'તને ઠીક લાગે તેમને તું આ પૈસા આપજે.' એટલે
આપણે તો આ ગામમાં નીકળી પડ્યા અને જેટલા લિખારી
દીઠા તેટલાને એક એક પૈસો વહેંચવા માંડ્યો.

લિખારીઓએ તો તરત ગામમાં વાત ફેલાવી દીધી
કે, ગામમાં એક 'ગોળનું માટલું' આવ્યું છે. પછી તો
લિખારીઓ અને વગર લિખારીઓ બધા જ મને વીંટળાઈ
વળ્યા. તેમણે તો મારું નામ જ 'ગોળનું માટલું' એવું
છાપી દીધું.

તેમના હલ્લામાંથી જેમ તેમ માર્ગ કરીને હું ઘર પાસે પહોંચ્યો. લિખારીઓનું લંગર પણ મારી પાછળ લાગેલું જ હતું.

તેઓ ધક્કાધક્કી કરતા હતા અને રાડારાડ કરતા હતા. ‘મને આપણે ભાઈ સાહેબ, હું રહી ગયો ભાઈ સાહેબ.’

કોઈ બાઈઓ કાખમાં બેસાડેલાં બાળકોનો હાથ લાંબો કરાવી કહેશે, ‘આ છોકરું રહી ગયું છે, બાપુ.’

તેઓ અંદર અંદર ઝઘડા પણ કરવા લાગ્યાં :

‘અરે એ ! તું તો લઈ ગયો છે.’

‘તેમાં તારા બાપનું શું ગયું ? આપણું હશે તો આપશે.’

કોલાહલ સાંભળી પિતાજી, માતાજી, કનુભાઈ, રતન-બહેન, શાંતાબહેન, વનમાળી, બધાં જ વાડીમાંથી મારી પાસે દોડી આવ્યાં. પિતાજીએ મને જેમ તેમ કરી લિખારીઓના ઘેરામાંથી છોડાવ્યો. પછી તેમણે એ બધા લિખારીઓને કહ્યું :

‘માફ કરજો બાપુ, એક એક પૈસા સારુ અમારા મોહનભાઈએ તમને બહુ તકલીફ આપી છે. હવે એની પાસે તો પૈસા ખૂટી ગયા છે. પણ તમે બધાં આવ્યાં છો તો ભલે આવ્યાં. ચાલો, તમને વાડીમાં કંઈક કામ આપું. એક કલાક કામ કરશે તેને બે પૈસા આપીશું. જ ઘેટા રતન, પંદર વીસ ખૂરખીઓ લઈ આવ.’

આ સાંભળી એ ટોળામાં સાચા લિખારીઓ હતા તેઓ તો પલાયન કરવા લાગ્યા. જતાં જતાં તેઓ બળડતા હતા, 'અમે કાંઈ નવરા નથી તારા એ પૈસા લેવાને.'

'અમને કંઈ મજૂરિયાં લાગ્યાં કે શું? અમે તો સાધુ બાવા લોક.'

પણ તેમાંનાં ઘણાં માણસો તો સાચાં લિખારી જ નહોતાં. તેઓ ગરીબ રહ્યાં, અને મફતમાં પૈસો મળતો દેખ્યો એટલે બાપડાં લોભાયાં. તેઓ શરમાઈ ગયાં. તેમાંનાં કેટલાંક તો માતાજીનાં ઓળખીતાં નીકળ્યાં. માતાજીએ તેમને કહ્યું : 'બાપુ, તમારે ભીખ શા સારુ માગવી પડે? કામ ન મળે તે દિવસે તરત અમારી વાડીએ ચાલ્યાં આવવું. ગમે તે કામ આપીશું. બીજું કામ નહિ હોય તો છેવટે રેંટિયો તો છે જ.'

આવાં લોકો ખૂરપીઓ લઈને કલાક કલાક વાડીમાં નીંદી ગયાં અને બપોળે પૈસા લઈ ગયાં.

પછી માતાજીએ મારો વાંસો થાળડી કહ્યું, 'કેમ મોહનભાઈ, આજે તો તમને ભારે અનુભવ મળ્યો.'

પ્રાર્થના વખતે પિતાજીએ સમજાવ્યું કે, 'ભીખ લેવી એ પણ ખરાબ છે અને ભીખ આપવી એ પણ ખરાબ છે. જુઓ ને, પેલાં લલાં ગરીબ લોકો કોઈ દિવસ ભીખ માગે એવાં હતાં? પણ મોહનને પૈસા વેરતો દેખી બિચારાં લોકમાં પડ્યાં.'

પછી પિતાજી મને કહે, 'કેમ મોહનભાઈ! હવે તું સમજી ગયો હોઈશ કે, પૈસા મોકલવા તો તારી બા માટે સહેલા હતા, પણ તે ખર્ચવા આપણે માટે સહેલા નથી.

‘પણ કંઈ ફિકર નહિ. હવે તને ઘણો કીમતી અનુભવ મળી ગયો છે. તે પરથી બોધ લઈ હવે સાચા ગરીબોને તું જ શોધી લાવજે, અને તેમને શું આપવું તે પણ તું જ સૂચવજે. આપણે કંઈ ઉતાવળ નથી. તું શોધી લાવે ત્યાં સુધી આપણે વાટ જોઈશું.’

એટલે હવે મારે ગામમાંથી ગરીબ માણસને શોધવાના છે.

પણ બા ! તમે પૈસા મોકલીને મારી ઠીક ફજેતી કરાવી, હોં ! ગામમાં ‘ગોળનું માટલું’ એવું મારું નામ પડાવ્યું !

ના, હોં બા ! હું તો અમસ્થો જ આવું લખું છું. મને તો બહુ મજા પડી છે.

મારું શરીર બહુ જ સરસ છે. જરા પણ ફિકર કરશો નહિ.

પોપટ સરોવરિયા પાળ,

પોપટ આંબલિયા ડાળ,

પોપટ કાચી કેરી ખાય,

પોપટ પાકી કેરી ખાય.

પોપટ ટહુકા કરે !

બાનું ‘ગોળનું માટલું’

મોહન

પલાયન કરવું = નાસી જવું.

હિંદુસ્તાનના કરોડો દરિદ્ર લોકો, તેમના ધંધાઓનારા પામવાથી અરથે પેટે રહે છે. ઇંગ્લંડ, અમેરિકા વગેરે તાલેવંત રાજ્યો પોતાના બહારોને દાન આપી નભાવે છે. તેમ કરવું આપણે માટે શક્ય પણ

નથી, અને લેનારાઓનું સ્વમાન ખંડન કરનારું છે. તેઓને દાન નહિ પણ કામ આપીને જ સુખી કરી શકાય. ખાદી અને ગ્રામઉદ્યોગની હિલચાલો પાછળ રહેલી આ વિચારસરણી વિદ્યાર્થીઓને સમજવો.

પાઠ ૨૬ મો

સુપાત્ર

મોહનના માથા ઉપર મોટી ચિન્તાનો ભાર આવી પડ્યો હતો. તેને સુપાત્ર માણસ શોધી કાઢવાનો હતો. તે મનમાં વિચારવા લાગ્યો :

આએ જેવા પ્રેમથી પૈસા મોકલ્યા છે, તેવો તેનો ઉત્તમ ઉપયોગ કરું તો જ હું ખરો. ભિખારીઓને પૈસા વહેંચવા નીકળ્યા તેમાં તો ખેવકૂદ બન્યા. આવી મૂર્ખાઈ હું હવે આખી જિંદગીમાં કરી કદી કરીશ નહિ. આ વખતે તો હું સાચામાં સાચા ગરીબને શોધીશ.

લગાભાઈ નામે એક ભાઈ વખતોવખત વાડીમાં કામ કરવા આવતો. તે નાની સરખી ઝૂંપડીમાં રહેતો. તેને પોતાનું ખેતર-ખેતર કશું હતું નહિ. ખીજનાં ખેતરોમાં મહેનત મજૂરી કરી તે પોતાનો ગુજરો ચલાવતો. મોહનની નજર આ લગાભાઈ ઉપર ઠરી.

એક દિવસ વાડીમાં કામ કરી લગાભાઈ હાથ માં ઘોઈ ઘેર જવાની તૈયારી કરતો હતો. મોહને તેને ખાનગીમાં લઈ જઈ વાત કરી : લગાકાકા, મારી આએ ગરીબને દાન આપવા પૈસા મોકલ્યા છે, તે પૈસા તમને આપવાની મારી ઇચ્છા છે; જરા પિતાજી પાસે આવશો ?

૭૬

મોહનનું કહેવું સાંભળી ભગાભાઈ તેના સામું બેઠું રહ્યો. તેની આંખ ભીની થઈ ગઈ. તે બોલ્યો :

‘ અરે મોહનભાઈ, એ શું બોલ્યા ? અમે તો કોઈનું દાન ન લઈએ. ભગવાને હાથ પગ આપ્યા છે. ભિખારી થઈ દાન લઈએ તે કરતાં તો ખૂડી મરવું સારું. આટલી જિદ્દગી કોઈની પાસે હાથ લાંબો કર્યો નથી, અને ભગવાનને એ હાથ બેડી અરજ કરું છું કે, હે પ્રભુ, મોત આપજે, પણ માગવા વખત ન દેખાડીશ. ’

આ સાંભળી મોહન પોતાના મનમાં ઘણો નિરાશ થયો. માંડ માંડ ગરીબ માણસ જડ્યો, તો તે દાન લેવાની ના પાડે છે ! છતાં મોહને વિચાર્યું કે, બાના પૈસા આપવા તો આ ભગાભાઈને જ આપવા.

પછી તેણે પિતાજીની પાસે પોતાની ઈચ્છા બહાર કરી. પિતાજી આ વખતની તેની શોધથી સંતોષ પામી બોલ્યા :

‘ શાબાશ મોહન, આ વખતે તેં આપવા યોગ્ય ગરીબને શોધી કાઢ્યો છે. ભગાભાઈ સુપાત્ર છે ખરો. ’

મોહન—પણ પિતાજી, મેં એમને પૂછ્યું ત્યારે તેમણે તો દાન લેવાની સાફ ના પાડી.

પિતાજી—ના પાડી ને ? એ તો ના જ પાડે. ભગાભાઈ ગરીબ છે, પણ ભારે ટેકીલો અને સ્વમાની માણસ છે. હું તેને બહુ વર્ષથી ઓળખું છું.

મોહન—પણ પિતાજી, બાના પૈસા માટે કોઈ લાયક હોય તો મને તો આ ભગાકાકા જ લાગે છે. માટે તમે એમને ગમે તેમ કરી સમજાવો.

પિતાજી—ધર્મોદો તો એ કોઈ કાળે નહિ લે. પણ એનું સ્વમાન ધવાય નહિ એ રીતે આપણે તેને મદદ કરીશું. લગાભાઈ ઘણો ડાહ્યો અને મહેનતુ માણસ છે. પણ એકલા હાથથી તે કેટલું કમાઈ શકે? તેને હળ બળદ અપાવીએ, તો તે તેનો ઉપયોગ કરી પોતાની સ્થિતિ જરૂર સુધારી શકે.

માતાજીએ સૂચના કરી : ‘ સાથે સાથે પીંજણ અને રેંટિયો પણ આપો. હળ બળદની કમાણી મળતાં તો છ મહિના નીકળી જશે, જ્યારે રેંટિયો તો આ ઘડીથી જ ફૂઝવા લાગશે. ’

મોહન—આપની બન્નેની સૂચનાઓ ઘણી જ સુંદર છે. એમને બાના પૈસામાંથી હળ અને બળદની જોડ અપાવો અને પીંજણ રેંટિયાની જોડ પણ અપાવો. બા તે સાંભળી બહુ જ રાજી થશે, એની મને ખાતરી છે; અને પૈસા ખૂટશે તોપણ મોકલશે.

પછી પિતાજી મોહનને તેડી લગાભાઈની છાપરીએ ગયા. પ્રથમ તેની સાથે પ્રેમથી વાતચીત કરી તેનો સંકોચ ભાગી નાખ્યો, અને પછી તેને હળ બળદ અપાવવાની વાત કાઢી. પહેલાં તો લગાભાઈએ તે લેવાની ઘસીને ના પાડી. પણ પિતાજીએ તેને બહુ સમજાવ્યો. તેમણે કહ્યું : ‘ આ કંઈ દાન નથી, આ તો ભાઈ ભાઈને મદદ કરે તેવું છે. ’

પિતાજીની સમજાવટ અને નાના મોહનના પ્રેમભર્યા કાલાવાલા ! લગાભાઈ છેવટે હળ બળદ લેવા રાજી થયો. પણ તેણે કહ્યું, ‘ જુઓ બાપા, ધર્મોદો એ તો કાચો

પારો કહેવાય. એ મને જરે નહિ. ભગવાન મારા ઉપર રાજ ન રહે. માટે મારી પ્રતિજ્ઞા છે કે, હું ભગવાનની કૃપાથી તમારા પૈસા બેચાર વર્ષે દૂધે ઘોઈને પાછા આપીશ.’

પછી તેઓ ભગાભાઈની રજા લઈ ઘર તરફ જવા નીકળ્યા. વાટમાં મોહને પ્રશ્ન કર્યો, ‘પિતાજી, આપણા પૈસા તો તે પાછા આપવાનું કહે છે. ત્યારે તેમાં આપણે આખું શું?’

પિતાજી—સાચી મદદ તો એવી જ હોય, ભાઈ. ધરતી માતાને એક દાણો આપીએ છીએ તો તે આપણને સો દાણા પાછા નથી આપતી?

હાથ લાંબો કરવો = લીખ માગવી.

કાચો પારો = પારો નામની રૂપેરી અર્ધપ્રવાહી ધાતુ. તેની ભસ્મ દવા તરીકે લેવાય છે. પણ બે ભસ્મ કાચી રહી ગઈ હોય તો તે શરીરમાંથી ફૂટી નીકળે છે.

૧. ગીતામાં દાનના ત્રણ પ્રકારોનું સુંદર વર્ણન છે. ‘ગીતાધ્વનિ’-માંથી તે શ્લોકો શીખવો. (અધ્યાય ૧૭, શ્લોકો. ૨૦, ૨૧, ૨૨.)

૨. ભગાભાઈ અને તેની સ્ત્રી રેંટિયો-પીંજણ અને હળ-બળદ એ બે બેડીઓનાં પ્રતાપે બાર માસમાં કેટલી કમાણી કરી શકે, એની ગણતરી વિદ્યાર્થીઓ સાથે મળીને કરો.

૫૧૪ ૨૭ મે

૧

અવગુણ કેડે ગુણ

(છપ્પો)

પાળી આપને પાય, મલું મોજન તો દીજે;
 આવી નમાવે શીષ, દંડવત કોડે કીજે.
 આપણ ઘાસે દામ, કામ મહોરોતું કરીએ;
 આપ ઉગારે પ્રાણ, તે તણા દુઃખમાં મરીએ.
 ગુણ કેડે તો ગુણ દશ ગણો, મન વાચા કર્મ કરી;
 અવગુણ કેડે જે ગુણ કરે, તે જગમાં જીત્યો સહી.

શામળ મદ

૨

મોગરો અને કૌચ

(મનહર છંદ)

મોગરાનાં વીજ જેવા માનવીના મીઠા વોલ,
 કૌચ વીજ જેવા વોલ કડવા કહાવીએ;
 મોગરાનાં વીજમાંથી કૌચ ન કદાપિ થાય,
 કૌચથી ન મોગરાની આશ લેશ લાવીએ;
 એક વાર આપણે વિવેકથી વિચારી જુઓ,
 એવાં જાહડ ઊગે જેવાં જેવાં વીજ વાવીએ;
 પ્યાર खार પામવા ઉપાય હાથ આપણામાં,
 દુનિયાને દોષ દલપત ન ચડાવીએ.

કવિ દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ

ધાસે દામ = પૈસાનો ધસારો ખસે.

પાઠ ૨૮ મેા

આપણા હાથ

આપણુ ઇન્સાનને સૃષ્ટિનાં બીજાં સર્વ પ્રાણીબંધુઓથી
આગળ વધારનાર શું હશે ?

આપણી આંખો ? ખરેખર, આંખની શક્તિમાં તો
બીજાં પ્રાણીઓએ આપણને બહુ જ પાછળ પાડી દીધાં
છે. સમડી અને ગરુડે પોતાની આંખને દૂરથીન બનાવી
દીધી છે. બિલાડી, વાઘ વગેરેએ પોતાની આંખને દિવસ
અને રાત્રિ બંને વખતે કામ આપે તેવી બનાવી દીધી છે.
કૂતરાં કબૂતર જેવાં પ્રાણીઓએ પોતાની નજર એવી
કેળવી છે કે, એક વાર જે માગે નીકળે તે માગે પાછા
ફરતાં તે કદી વાટ ચૂકતાં નથી.

એ જ પ્રમાણે આપણાં નાક અને કાન પણ બીજાં
પ્રાણીઓની સરખામણીમાં બહુ જ નબળાં રહી ગયાં છે.
પાણીની માછલી, કે જે અતિમંદ બુદ્ધિની ગણાય, તેના
કાન કેટલા બધા સરવા છે ! તેને પકડવા ખાતર બગલાને
કેટલી બધી ચુપકીદી જાળવતાં શીખવું પડે છે ! ઘોડાનું
તેમ જ કૂતરાનું નાક કેવું અદ્ભુત છે ! વાસ માત્રથી તેઓ
પોતાના માલિકને ઓળખી કાઢે છે. અરે, કીડી જેવા
ઝીણા જંતુનું નાક પણ જુઓ ને. તેની સાથે સરખાવતાં
આપણું નાક તો સાવ નાળચું જ ગણી શકાય. એક
ખાંડની કણી ક્યાંક ખૂણામાં પડી હશે તે પણ કીડી શોધી
કાઢશે ! ત્યારે આપણે માણસો, નજીકમાં ખાંડની વખાર
હશે તે પણ નાકથી જાણી શકીશું નહિ.

આપણી પાસે એક જ અંગ એવું છે કે જેણે આપણને આગળ વધારવામાં અતિ મોટો ફાળો આપ્યો છે. તે છે આપણા હાથ. ઈશ્વરની એ અમૂલ્ય બક્ષિસ મેળવવાને માણસ એકલો જ લાગ્યશાળી નીવડ્યો છે. કેવા અદ્ભુત એ હાથ ! મજબૂત કાંડાંમાં બેસાડેલા, ત્રણ ત્રણ વેઠાવાળી પાંચ આંગળીઓવાળા, અને સુંદર ગાદીથી મઢેલા પંજવાળા ! કેવી અદ્ભુત એ હાથની શક્તિઓ ! નાની સરખી ચપટી પકડી શકે, તેમ મોટા મોટા ઘણું ઉપાડી શકે. ઘા ફેંકે તો ધારી તાક મારી શકે, ઘા આવે તો ઝીલી શકે. વગર કાંટે વજન પારખી શકે, વગર માપે ધાર્યો ઘાટ ઉતારી શકે. ક્યાં જનાવરોના થાંભલા જેવા ખુઠ્ઠા પગ, અને ક્યાં મનુષ્યના સજીવ મનોહર હાથ !

માણસના હાથની ખૂબી એના અંગૂઠામાં છે. ચાર આંગળીઓથી બુદ્ધો હોવા છતાં એ એમની સાથે સહકાર કરી શકે છે. એટલે જ આપણને પૂણી કે સોય પકડતાં ફાવે છે, ચપટીથી ટાંકણી પણ ઊંચકી શકાય છે. અંગૂઠો ન હોત તો આપણને કઈ કઈ અગવડો આવત એનો વિચાર કરશો તો ખબર પડશે.

ભીલનો છોકરો ધનુર્વિદ્યા શીખી અર્જુનથી ચડિયાતો થયો એ સારું ન લાગવાથી દ્રોણાચાર્યે એ ભીલ પાસેથી તેને અંગૂઠો માગી લીધેલો, એ કથા તમે સાંભળી હશે. એ કથા સાચી હોય કે ન હોય, પણ અંગૂઠાનું મહત્ત્વ ખતાવવા બરોબર કામની છે.

ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના ત્રાસમાંથી બચી જવા
બંગાળના વણકરો પોતાના અંગૂઠા નકામા કરી નાખતા,
એ વાત ઇતિહાસમાં મશહૂર છે.

હાથનો ઉપયોગ કરતાં કરતાં માણસની બુદ્ધિને બહુ
બહુ સૂઝ પડી. તેણે હાથથી ઝાલી વાપરવાનાં જાત જાતનાં
ઓજારો શોધી કાઢ્યાં. હાથમાં ઓજાર લઈ માણસે
માટીનાં માટલાં ઘડ્યાં, લાકડાં ઘડ્યાં, લોહું વગેરે ધાતુઓના
ઘાટ ઘડ્યા. તેણે ખેતર ખેડ્યાં અને દેવતા સજાગાવ્યા.
તેણે ઘર બાંધ્યાં, દૂવા તળાવ બાંધ્યાં. વળી તેણે સૂતર કાંતી
કપડાં વણ્યાં અને ચામડાં કેળવી જોડા પહેર્યાં. તેણે
જમીન પર દોડવા ગાડાં અને પાણીમાં દોડવા વહાણ
બનાવ્યાં. તેણે આંગળીઓમાં નાની નાબુક પીંછીઓ,
મજેદાર ટાંકણાં અને કલમે પકડી ચિત્રો દોર્યાં, કોતરકામ
કર્યાં, અને પુસ્તકો લખ્યાં.

પશુપક્ષી કીટકોએ પણ પોતાની અઘ્ઘલ કંઈક તો
ખીલવી છે. હાથ ન હોવા છતાં એટલું કર્યું એ માટે
તેમને શાબાશ આપવી જોઈએ.

જુઓ ને, આપણા ઘરમાં જ રહેનારી ખિલાડી બાઈ.
ભાગે ટાંગેલું શીકું સર કરવા તે કેવી ચારે તરફ ડોકી
મરડી હિસાબો કરે છે ! હિસાબ લગાવી અંતે ખિલાડી જે
રસ્તો ઠરાવે છે, એના કરતાં વધારે સારો રસ્તો કોઈ
ઇજનેર સાહેબ શોધી શકે, તો તેને આપણે ખરો કહીએ.

મધમાખી તો તેનાથીયે નાની. પણ વગર ફૂટપટ્ટીએ
અને વગર કોણમાપકે તે ષટ્કોણોનો સુંદર પૂડો રચે છે.

તેવો કોઈ કારીગર બનાવી આપે તો ખરો ! શરત એ કે, તેણે પણ ઓળરો વાપરવાનાં નહિ.

ચતુર સુઘરી પોતાની કઠણ ચાંચ અને પગનાં જોવાં તેવાં આંગળાં વડે માળો ગૂંથે છે તે જોઈ આશ્ચર્ય થતું નથી ? અરે, પેલું છ પગવાળું જંતુ કરોળિયો જે સુંદર જાળ રચે છે, એમાં તે ઓછી ખૂણી વાપરે છે ? એ પ્રાણીઓએ હાથ અને ઓળરો વિના આવી અકલ્પ અલાવી, તો તેમને જો હાથ હોત તો ?

ખરેખર, હાથ એ આપણને મળેલી મોટામાં મોટી ખુદાઈ બક્ષિસ છે. તેણે આપણને જ્ઞાનવરમાંથી માણસ બનાવ્યા છે.

મહાભારતમાં એક શિયાળ અને માણસ વચ્ચેનો સંવાદ છે. નિરાશ થયેલા એક માણસને શિયાળ કહે છે : ઈશ્વરે તમને અમારા કરતાં વધારે ખુદ્દિ આપી છે, તે ઉપરાંત અમને નહિ એવા બે હાથ આપ્યા છે, છતાં તમે હિંમત કેમ હારો છો ?

આપણી ફરજ છે કે, આવા બે હાથ વડે આપણે ઈશ્વરનાં બાળોને દુઃખ ન દઈએ, પણ તેમની સેવા કરીએ.

ધન્સાન = મનુષ્ય, આદમી.

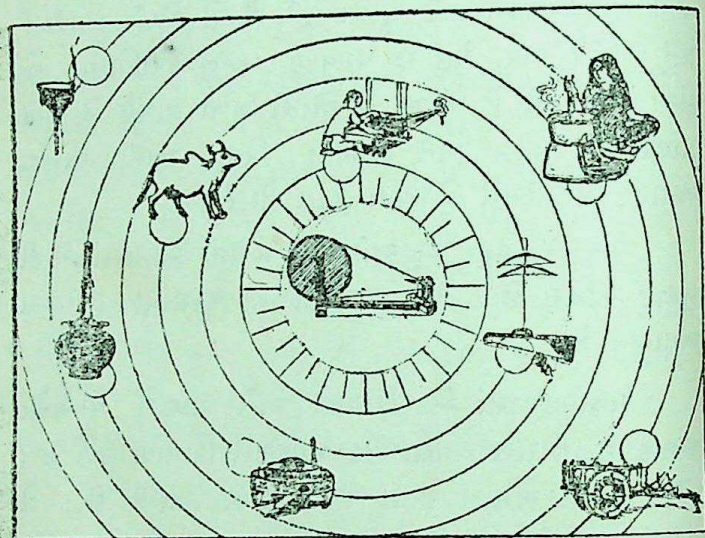
ખુદાઈ = ઈશ્વરી, ખુદાની.

દ્રોણાચાર્યે જે ભીલના છોકરા પાસેથી અંગૂઠાની દક્ષિણા માગી હતી તેનું નામ એકલવ્ય. તેની કથા અને નાટક લખાયાં છે તે મેળવીને વાંચો.

આપણી શાળાઓ આ અમૂલ્ય હાથને વિવિધ ઉદ્યોગોની કેળવણી આપવાની યોજના ન કરે, તો વિદ્યાર્થીઓનું જીવન કેટલું લખુ થઈ જાય ?

ਪਾਠ ੨੬ ਮੈ।

રંદિયો અને તેનું ગ્રહમંડળ

સૂર્ય એ કેન્દ્રમાં છે અને તેની આસપાસ બુધ, શુક્ર, પૃથ્વી, મંગળ; ગુરુ, શનિ, એ ગ્રહમંડળ ફર્યા કરે છે. સૂર્ય છે તો ગ્રહો છે. સૂર્ય તપે છે તો ગ્રહો ઓછાવત્તા ચળકે છે. સૂર્ય આકર્ષણ કરે છે તો ગ્રહો પણ આકાશમાં વેરવિખેર ન થતાં પોતપોતાના માર્ગોમાં નિયમિત ભ્રમણ કરે છે.

તેમ હિંદુસ્તાન દેશના ઉદ્યોગ-આકાશમાં રેંટિયો
એ કેન્દ્રમાં રહેલો સૂર્ય છે, અને બીજા સર્વ ઉદ્યોગો તે
સૂર્યને ફરતી ગ્રહમાળા છે. રેંટિયામાં જ્યાં સુધી ચેતન

હતું, ત્યાં સુધી જ બીજા ઉદ્યોગોમાં ચેતન રહ્યું. રેંટિયો થાંભી ગયો કે તરત બીજા ઉદ્યોગો કરમાવા લાગ્યા.

રેંટિયો બંધ પડ્યો ત્યારથી ગામડે ગામડે ચાલતી અસંખ્ય હાથસાળો થાંભી ગઈ છે. મિલના-સૂતરની દયા ઉપર કેટલીક ટટજો છે, પણ તેમને પણ ધીરે ધીરે બંધ પડવાનો જ દહાડો આવ્યો છે. વણકરોનાં છોકરાં હવે હાથવણાટની ખૂબીઓ પણ ભૂલવા લાગ્યાં છે.

રેંટિયો બંધ પડ્યો ત્યારથી હજારો પીંજરાઓની પીંજણો મૂંગી થઈ ગઈ છે. કોઈ કોઈ પીંજરા ગોઠડાનું રૂ પીંજવા કરતા બેવામાં આવે છે. પણ તેમાં કેટલાને શોભ મળે? વળી કાંતવા માટે પીંજવાની સુંદર કળા પણ હવે તેઓ ખોઈ બેઠા છે.

રેંટિયો બંધ પડ્યો તેની સાથે લોકો સંખ્યાનાં તૈયાર રંગેલાં છાપેલાં લૂગડાં તરફ વળ્યા. એથી હજારો રંગારા અને છીપા નવરા પડ્યા છે. હિંદુસ્તાનના વનસ્પતિના રંગો એક જમાનામાં દુનિયામાં પંકાતા, તેને ઠેકાણે તે રંગો બનાવવાની રીતો બણતો હોય તેવો રંગારો આજે શોધ્યો જડતો નથી.

રેંટિયો બંધ પડ્યો તે સાથે આ બધા ધંધાનાં ઓબરો, જેવાં કે રેંટિયા, ફણી, સાળ, કાંઠલા, વગેરે બનાવનારાઓ પણ ઠેર ઠેર નવરા પડ્યા છે.

રેંટિયો બંધ પડતાં કાપડને લગતાં ધંધાઓ બંધ પડ્યા છે એટલું જ નથી. રેંટિયો બંધ પડ્યો તે તો લોકોનો સ્વભાવ બદલાયાની નિશાની છે. રેંટિયાના

૮૬

જમાનામાં, જે ચીજ ઘરમાં બનાવી લેવાય, તે ખરીદવા લોકો બજારે ન જતા. ગામમાં મળે તે લેવા બહારગામ ન જતા. કેટલીક ચીજો તો બજારમાં લેવા જવી અને બજારમાં વેચવી એમાં હીણપત ગણાતી.

અનાજ ગામમાં પકવી લેવાને બદલે પરગામથી લાવવું, એમાં ગામની નામોશી ગણાતી. જે પ્રદેશમાં બાજરી પાકે ત્યાંના લોકો બાજરી ખાતા, જુવાર પાકે ત્યાં જુવાર ખાતા, ડાંગર પાકે ત્યાં ચોખા ખાતા, ઘઉં પાકે ત્યાં ઘઉં ખાતા. ખાવાના તેલ માટે લોકો પોતાનાં ખેતરમાં તલ ઉગાડી લેતા અને તે ગામના ઘાંચીની ઘાણીમાં પિલાવી લેતા.

દીવો બાળવાના દિવેલ માટે લોકો ઘરની કચારીમાં દિવેલા ઉગાડી લેતા, અને ગામની ઘાણીમાં પિલાવી લેતા.

ધી દૂધ જોઈએ તે માટે લોકો ઘેર ગાયો પાળતા. દૂધ વેચવું એમાં અધર્મ ગણાતો. આજે ધી દૂધ બજારની ચીજ બની છે. ગાય પાળવી કે ગામની સરસ ગૌશાળા ચલાવવી, એમાં લોકોને કડાકૂટ લાગે છે. લોટી લઈને આનાનું દૂધ જેવું અને જ્યાં મળે ત્યાંથી લઈ આવતા સા થઈ ગયા છે. આમ દૂધ, ધીનો લોભી વેપાર થતાં, તેમાં ભેગ કરવાની અનીતિમય ટેવ પણ લોકોને પડવા લાગી છે.

જોડા જોઈએ, કોસ જોઈએ, નાડાં અછોડા જોઈએ, તે બધું કામ ગામના ચમારને મળતું. આજે ચમાર બાપડો વા ખાય છે, છતાં લોકો શહેરની દુકાનમાં જઈ

રંગબેરંગી ને ચમચમ કરતા બેડા પહેરવામાં શોભા સમજે છે.

પ્રવાસ કરવા માટે અને ભારની અવરજવર માટે પહેલાં બળદગાડાં વપરાતાં. હવે ગામના બળદ ગામમાં બેકાર પડ્યા રહે છે અને લોકો મોટર-બટારામાં દોડે છે અને મોટર-લારીઓમાં માલ વહે છે.

અરે, ઘરની અંદર સહેજે સહેજે નવરાશના વખતમાં અની જતું, તેય હવે પૈસા ખરચી સંચે કરાવવાની ટેવ આપણને પડી ગઈ છે.

ખાવાપીવાની ચીજોમાં લોકોને એ વાતમાં મોટાઈ લાગતી કે, અમારી ખાવાની ચીજો તો અમારા પોતાના ઘરમાં કે ગામમાં તૈયાર કરેલી જ અમે વાપરીએ. લોકો અભિમાનથી કહેતા કે, ‘આ તો અમારા ઘરની ઘંટીનો લોટ, આ તો અમારે ઘેર છડેલા ચોખા, આ તો અમારા ઘરના તલનું તેલ, આ તો અમારા ઘરની ગાયનું દૂધ, આ તો અમારા ગામના કુંભારના કલાડાનો રોટલો, આ તો અમારા ગામની સાળનું લૂગડું, આ અમારા ગામના લુહારે બહેલો કુહાડો.’

જાત-ઉપયોગમાં લેવાની વસ્તુઓમાં કેટલી મહેનત પડી, કેટલો વખત ગયો, એવો અવળો હિસાબ લોકો ગણતા નહિ. આજે સંચો પૈસાનું પાંચ શેર દળી આપતો થયો, એટલે ઘરદળણનો શોખ ભડી ગયો છે. રંટિયો ગયો તે સાથે ઘંટી, ખાંડણિયો, વલોણું, વગેરે રંટિયાનું ગ્રહમંડળ, ખરતા તારાઓની જેમ, ખરી ગયું છે.

આમ ધન એટલું કરવાનું પાસું ક્ષીણ થયું છે અને તૈયાર માલ ખરીદવાની ટેવો વધી પડી છે. પરિણામે ઘરની લક્ષ્મી જતી રહી છે અને તેની જગ્યાએ અવદશાએ ઘર ઘાટ્યું છે.

એ બધા ગ્રામઉદ્યોગોને અને ગૃહઉદ્યોગોને પાછા જાગતા કરવા હોય, ગામડાંનું બેકાર અને મંદ જીવન પાછું ચેતનવંતું કરવું હોય, તો મધ્યવર્તી સૂર્યને પાછો તેને સ્થાને સ્થાપવો જોઈએ.

તે સૂર્યસ્થાને રેટિયો ખિરાજે છે. તેને ફરતો કરો એટલે ઉદ્યોગોફાળી તેનું ગ્રહમંડળ આપોઆપ ગ્રામ - આકાશમાં ખીલી ઊઠશે, અને પોતપોતાની ગતિથી ભ્રમણ કરવા મંડશે. મૂળમાં સિંચન કરો, એટલે ડાળાં પાંખડાં પોતાની મેળે ફાલવા, ફૂલવા અને ફળવા લાગી જશે.

૧. તમારા પોતાના ગામમાં અથવા આસપાસનાં ગામોમાં વણકરો, બીપા, પીંતરા વગેરેના ધંધાઓની કેવી દશા થઈ પડી છે તેનો અભ્યાસ કરવા વિદ્યાર્થીઓને લઈ જાઓ.

૨. ગ્રામઉદ્યોગોની જ વસ્તુઓ વાપરવી એ દેશ પ્રત્યે ભક્તિ જતાવવાની ઉત્તમ રીત છે એ સમજવો. વિદ્યાર્થીઓને તેમ કરવા ઉત્તેજન મળે એવું શાળાનું વાતાવરણ રાખવું ઘટે છે.

૩. આકાશમાં ઇંદ્ર, શુક્ર, શુરુ, શનિ, મંગળ એ ગ્રહો દેખાતા હોય ત્યારે વિદ્યાર્થીઓને તેમનો પરિચય કરાવો. તેઓ ક્યાં નક્ષત્રો નજીક છે તે શોધતાં શીખવો. આ ગ્રહો ઉપરાંત ત્રણ નવા ગ્રહો તાજા શોધાયેલા છે. પણ તે નરી આંખે દેખાતા નથી. તેમનાં નામો હર્ષલ, વરુણ, પ્રાન્તક (તેનાં જ યુરોપી નામો યુરેનસ, નેપ્ચ્યુન, પ્લૂટો).

પાઠ ૩૦ મેા

ગ્રામદેવીનું નાટક

[૧]

[ગ્રામદેવી પ્રવેશ કરે છે.]

ગ્રામદેવી — (ફૂંઠકા અને તાળી સાથે)

આઝાદી ! આઝાદી ! એક વાર આવો ને,

મારા ઘર પર આવો ને.

[આઝાદી પરીઓ સાથે પ્રવેશ કરે છે.]

આઝાદી — (ડોકું હલાવી)

ના, નહિ આવું ને !

પહેલી પરી — (ફૂંઠકા અને તાળી સાથે)

તારે ઘર અંધારું ને, નહિ બારી કે બારું ને,

ઘર વચ્ચે કોઠારું ને.

આઝાદી —

કેમ કરીને આવું ને ? આવું તો નહિ રહું હું ને.

ગ્રામદેવી — (ફૂંઠકા અને તાળી સાથે)

કોઠ જુદી અંધારું ને, બારણિયાં મુકાવું ને,

અજવાળાં રેલાવું ને.

આઝાદી ! આઝાદી ! એક વાર આવો ને,

મારા ઘર પર આવો ને.

આઝાદી — (હસીને)

હા, હવે હું આવું ને.

બીજી પરી — (ફૂંઠકા અને તાળી સાથે)

લીપાવો ઘોળાવો, બહેન, ધૂપ લોખાન જળાવો, બહેન.

૯૦

આઝાદી — (આશીર્વાદ આપતી હોય તેમ)

નત્યો જલદી આવું, બહેન, આવી કાયમ રહું હું, બહેન!

[૨]

[એક બાળુથી એ ગ્રામદેવી જાય છે — અન્ય ગ્રામદેવી
બીજી બાળુથી આવે છે.]

ગ્રામદેવી —

આઝાદી ! આઝાદી ! એક વાર આવો ને,
મારા ઘર પર આવો ને.

આઝાદી — ના, નહિ આવું ને !

પહેલી પરી —

તુજ વાડામાં ગંદકી ને, ઉકરડા ઉકરડી ને,
ફૂવા પાસે ફૂંડી ને.

આઝાદી —

કેમ કરીને આવું ને ? આવું તો નહિ રહું હું ને.

ગ્રામદેવી —

ગંદકીને તો ટાળું ને, કચરો પૂંને વાળું ને;
ફૂવા ફૂંડી ગાળું ને.

આઝાદી ! આઝાદી ! એક વાર આવો ને,
મારા ઘર પર આવો ને.

આઝાદી — હા, હવે હું આવું ને.

બીજી પરી —

મોરી પર કર કચારી, બહેન ! તાનું શાક ઉગાડી, બહેન !
ફૂલોની ફૂલવાડી, બહેન !

આઝાદી —

નત્યો જલદી આવું, બહેન, આવી કાયમ રહું હું, બહેન.

[૩]

[એ ગ્રામદેવી જાય છે. ત્રીજી ગ્રામદેવી આવે છે.]

ગ્રામદેવી —

આઝાદી ! આઝાદી ! એક વાર આવો ને,
મારા ઘર પર આવો ને.

આઝાદી — ના, નહિ આવું ને !

પહેલી પરી —

તારા વગડા બળતા ને, પથ્થી તડકે તરફડતા ને.
ઝાંઝવ-જળ છેતરતાં ને.

આઝાદી —

કેમ કરીને આવું ને ? આવું તો નહિ રહું હું ને.
ગ્રામદેવી —

બાંધું પથ વિસામા ને, વગડે વગડે સામા ને;
પરબ પરબડી એમાં ને.

આઝાદી ! આઝાદી ! એક વાર આવો ને,
મારા ઘર પર આવો ને.

આઝાદી — હા, હવે હું આવું ને.

બીજી પરી —

વાડી વન વિસ્તારો, બહેન, ફળ, ફૂલ, ઝાડ ઉછેરો, બહેન.

આઝાદી —

જાઓ જલદી આવું, બહેન, આવી કાયમ રહું હું, બહેન.

[૪]

[ત્રીજી ગ્રામદેવી જાય છે. ચોથી ગ્રામદેવી પ્રવેશે છે.]

ગ્રામદેવી —

આઝાદી ! આઝાદી ! એક વાર આવો ને,
મારા ઘર પર આવો ને.

૯૨

આઝાદી — ના, નહિ આવું જો !

પહેલી પરી —

પરદેશી તુજ વસ્તર જો, ઘાઘર ને પાનેતર જો,
પહેરણુ જામા ધોતર જો.

આઝાદી —

કેમ કરીને આવું જો ? આવું તો નહિ રહું હું જો.

ગ્રામદેવી —

પરદેશી પરહરશું જો, ખાદી ડિલ પર ધરશું જો;
દેશીનાં પણ લેશું જો.

આઝાદી ! આઝાદી ! એક વાર આવો જો,
મારા ઘર પર આવો જો.

આઝાદી — હા, હવે હું આવું જો.

બીજી પરી —

ચરખા સાળ ચલાવો, બહેન, ઘરઉઘોગ ખિલાવો, બહેન.

આઝાદી —

જાઓ જલદી આવું, બહેન, આવી કાયમ રહું હું, બહેન.

[૫]

[ચોથી ગ્રામદેવી જાય છે, પાંચમી પ્રવેશે છે.]

ગ્રામદેવી —

આઝાદી ! આઝાદી ! એક વાર આવો જો,
મારા ઘર પર આવો જો.

આઝાદી — ના, નહિ આવું જો !

પહેલી પરી —

તુજ બાળકડાં ભૂખ્યાં જો, તુજ ઘર ભોજન સૂકાં જો,
ખાય છતાં જન ભૂખ્યાં જો.

આઝાદી —

કેમ કરીને આવું ને ? આવું તો નહિ રહું હું ને.

ગ્રામદેવી —

બાળકડાંને રૂડાં ને પાશું ઘર-દૂધલડાં ને,
મધ માખણ ને મહીડાં ને.

આઝાદી ! આઝાદી ! એક વાર આવો ને,
મારા ઘર પર આવો ને.

આઝાદી — હા, હવે હું આવું ને.

બીજી પરી —

ઘર ઘર ગૌરી બાંધો, બહેન, ઘી ને દૂધમાં રાંધો, બહેન.

આઝાદી —

જાઓ જલદી આવું, બહેન, આવી કાયમ રહું હું, બહેન.

[૬]

[પાંચમી ગ્રામદેવી ગાય છે — જૂદી પ્રવેશ છે.]

ગ્રામદેવી —

આઝાદી ! આઝાદી ! એક વાર આવો ને,
મારા ઘર પર આવો ને.

આઝાદી — ના, નહિ આવું ને !

પહેલી પરી —

તુજ ઘર વસ્તી ગાંડી ને, પીએ દારૂ તાડી ને,
લૂંટાવે ઘર વાડી ને.

આઝાદી —

કેમ કરીને આવું ને ? આવું તો નહિ રહું હું ને.

ગ્રામદેવી —

દાડમાં દવ દેશું ને, પીશું તો પય પીશું ને.

ઘરવખરી નહિ ખોશું ને.

આઝાદી ! આઝાદી ! એક વાર આવો ને,

મારા ઘર પર આવો ને.

આઝાદી — હા, હવે હું આવું ને.

બીજી પરી —

પકવો તાડે સાકર, બહેન, ખજૂરીએથી ખજૂર, બહેન.

આઝાદી —

નઓ જલદી આવું, બહેન, આવી કાયમ રહું હું, બહેન.

[૭]

[છટ્ટી ગ્રામદેવી નય છે — સાતમી આવે છે.]

ગ્રામદેવી —

આઝાદી ! આઝાદી ! એક વાર આવો ને,

મારા ઘર પર આવો ને.

આઝાદી — ના, નહિ આવું ને !

પહેલી પરી —

ઘર ઘર જુદા ચોકા ને, ધરમ ધરમના નોખા ને,

ભાઈ ભાઈથી વાંકા ને.

આઝાદી —

કેમ કરીને આવું ને ? આવું તો નહિ રહું હું ને.

ગ્રામદેવી —

તડાં ગામનાં તોડું ને, કેને નહિ તરછોડું ને,

ભાઈ કહીને તેડું ને.

આઝાદી ! આઝાદી ! એક વાર આવો ને,
મારા ઘર પર આવો ને.

આઝાદી — હા, હવે હું આવું ને.

ખીજ પરી —

ઊંચનીચના ભેદો, બહેન, છૂતઅછૂતને છેદો, બહેન.

આઝાદી —

નઓ નલદી આવું, બહેન, આવી કાયમ રહું હું, બહેન.

[દેવી આસનેથી ઊઠે છે — બધાં નય છે.]

પડદો પડે છે.

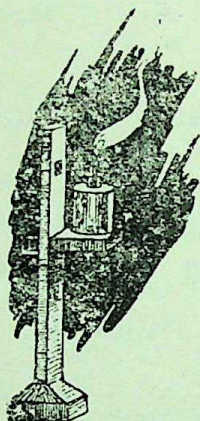
૩૦

ગ્રામદેવી = ગામડેથી દેવી યા ગામની સ્ત્રી. આઝાદી = સ્વતંત્રતા.
કોઠારું = ઢોર બાંધવાની જગા. ગુજરાતના કેટલાક ભાગોમાં રહેવાનાં
ઘરોમાં જ ઢોર બાંધવાનો રિવાજ છે, જે આરોગ્યને હાનિકર છે.
પથી = મુસાફર. ઝૌરી = ગાય. પય = દૂધ.
છૂતઅછૂત = આશરે.

વિદ્યાર્થિનીઓ આ નાટક લખે. જુદી જુદી ગ્રામદેવીઓમાં જે જે
દોષો ખતાવેલા છે તે પ્રગટ થાય તેવા રંગભૂમિના વેશ તેમને કઢાવવા
નેઈએ. જેમ કે, પહેલી ગ્રામદેવી છાણથી ખરડાયેલી હોય, ખીજ
કાદવકીચડથી ખરડાયેલી હોય, વગેરે.

દરેક પાત્ર કેવા અભિનયથી ખોલે તેની સૂચના પહેલા ખંડમાં જ
મૂકી છે. તે પ્રમાણે બધા ખંડોમાં સમજ લેવી.

પાઠ ૩૧ મા
વાસલેટનો ખડિયો

કોઈ અળવડ નુગેરે ઘડિયો,

આ વાસલેટનો યડિયો!

વાસલેટનો ડબ્બો કાપી, રેળ લગાડી મઢિયો!
 ઝંચે નોચે વાટ જવાનો, કાન ઢોકમાં જડિયો! આ૦
 જે ઘડિયે નજરે ચડિયો, તો મોહી પડ્યો ગામડિયો!
 કેમ મોહ્યા, તો વોલ્યા, 'માઈશાબ! સસ્તો ને સગવડિયો!' આ૦
 બાર મહિને બાર ફૂટતાં, ન્યાલ થતો ડકડિયો!
 કુંભારના કોડિયાને કાઢી, દીવી ઉપર ચડિયો! આ૦
 પેટી, પટારા, પાણિયારાં ને ચૂલે કાઢે હઢીઓ!
 ચીમનીનું શું કામ? ઘેર કોઈ પહેરે નહિ પાવડીઓ! આ૦
 જાંઘી મેલી જાઠ જુઓ, કોઈ ઝંઘણસી દારૂડિયો!
 ફગફગ ધૂળી શી શોમે, જેમ જટાધારી જોગડિયો! આ૦

આંખ નાક છાતીમાં જામે, ઝેરી મેશની થડીઓ !
 જામે તો છો જામે, વગડે ઇંડિયે આંગળીઓ ! આ૦
 ટાંકે, શીંકે, છજે, જાઝિયે, મેશ મેશ મેશડીઓ !
 મેશ મળી, પળ કેમ રમાયે, હનુમાનજીની મળીઓ ! આ૦
 મૂલે ચૂકે ગવડે, તો થાય દીવાનો દીવડિયો !
 અંધારે માઈ, મળે આયડીય, પડો ટાડમાં રવડિયો ! આ૦

બુગતરામ દવે

નુગરો = શુરુ વિનાનો, અસંસ્કારી.

ઉડડિયો = તે નામનો કુંભાર.

દીવડિયો = મોટો દીવો — આગ.

૧. આસતેલ નવું નવું દાખલ થયું ત્યારે તેનો ઉપયોગ કેમ કરવો તેનું જ્ઞાન જ હોવાથી આવો ખડિયો નીકળ્યો. આજે પણ ગામડાંઓમાં તે ચાલે છે. તે આરોગ્ય માટે ઘણો જ નુકસાનકારક છે તેમ જ આસતેલ પૂરું ખળ્યા વિના મેશને રૂપે બીડી બંધ છે એ આર્થિક નુકસાન પણ છે.

૨. દીવાનું વિજ્ઞાન વિદ્યાર્થીઓને સમજવો.

પાઠ ૩૨ મે।

સોયનો ગરબો

ગોરદે પાતળાં સલેકડાં રે, માથે ચોટલો દૂધની ધાર રે,

સોયવાઈ સીવો સીવો.

સાદાં સીધાં તમે સાધવી રે, અંગે એકે નથી રાગગાર રે.

સોયવાઈ સીવો સીવો.

ઘાવા માગો ન તમે રોટલા રે, તમે પીવા માગો નહિ નીર રે. સોય૦

હવા ધાઈને તમે જીવતાં રે, તમે પહેરો દિગંબર ચીર રે. સોય૦

મોટો સહોદર સોડ્યો રે, ત્રાક તકલીની સાથે સગાઈ રે. સોય૦
 સ્નેહી તમારાં સર્વ કામદાં રે, કામ વિના તો કાયા કટાય રે. સોય૦
 મારે તમારે, બાઈ, ગોઠડી રે, આઘા આયઘાની ઓઝઘાણ રે. સોય૦
 બેટા તમે ને તમે વેટડી રે, આઘા ઘરનું કરો ગુજરાન રે. સોય૦
 જ્યારે ઝઠાડું ત્યારે ઝઠતાં રે, મલે કાઝા અંધારના પહોર રે. સોય૦
 હું થાકું, ના તમે થાકતાં રે, મલે વઝ્ઝતા વૈશાઘના વપોર રે. સોય૦
 ચોઝી સીવો ને સીવો કાંચઝી રે, સીવો કાપડાં નવાં નકોર રે. સોય૦
 સીવો ઘેરાવદાર ઘાવરા રે, સીવો સાઝુયે સોના-કોર રે. સોય૦
 કુરતાં સીવો ને સીવો કેડિયાં રે, સીવો લેંઘા લુંગી લંગોટ રે. સોય૦
 ગાદી, ગલેફ ને ગાદલાં રે, ઓટો ઓઢા આથરની ગોટ રે. સોય૦
 ટેમા ટાંકો તો ઇવા ટાંકજો રે, જાણે વજ્જરનું જ્ઞારણ થાય રે. સોય૦
 બઝિયા મારો તો ઇવા મારજો રે, તાર તૂટે, ટાંકો ન તૂટી જાયરે. સોય૦
 રાજા ને રાણી તેડાં મોકલે રે: વીરા મેરાઈ, આવજો મહેલ રે. સોય૦
 સોયબાઈ, તમારા કામથી રે, થાય મોટાં મેરાઈનાં મૂલ રે. સોય૦

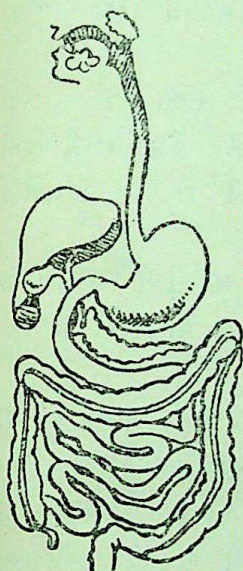
૩૦

આપણા ગરીબ દેશમાં ઘણાં બાળકો પોતાનાં કપડાં ફાટી નય
 ત્યાં સુધી તે બદલી શકતાં નથી. તેથી વિદ્યાર્થીઓને થીંગડાં મારવા
 પૂરતું સીવવાનું શિક્ષણ શાળામાં મળી નય એ ઘણું ઇચ્છવા જેવું છે.

૫૧૩ ૩૩ મો

ખોરાક કેવી રીતે પચે છે ?

આપણે દિવસમાં ત્રણ ચાર વાર ખાઈએ છીએ, તેનું શરીરની અંદર શું થતું હશે? આપણે જે બધું ખાઈએ છીએ પીએ છીએ, ચાટીએ છીએ ચૂસીએ છીએ, એ બધાનું શરીરમાં જઈને થાય છે શું? આપણે ફળ, મૂળ, કંદ ખાઈએ છીએ; આપણે દાળ, ભાત, રોટલા, શાક ખાઈએ છીએ; આપણે તેલ, ઘી, ગોળ ખાઈએ છીએ; આપણે દૂધ પીએ છીએ, છાશ પીએ છીએ; આપણે દિવસમાં દસ વાર પાણી પીએ છીએ. આ બધું શરીરની અંદર ક્યાં જાય છે? તેનું શું થાય છે?

દરેક છોકરાને અને દરેક છોકરીને આ પ્રશ્ન ઊઠે જ છે.

આટલું તો તમે સૌ જ જાણો છો કે, તમે ખોરાકને ભાણામાંથી હાથ વડે ઉપાડી મોંમાં મૂકો છો. તે જ પ્રવાહી હોય તો તમે પીઓ છો, લોંઘા જેવો હોય તો ચાટો છો, રસવાળો હોય તો ચૂસો છો, કઠણ હોય તો દાદો વચ્ચે પીસીને ચાવો છો, અને મોઢાના ગોખલામાં પેસે નહિ એવડો લાંબો પહોળો હોય તો પ્રથમ તમારા આગલા દાંતો વતી કાપીને તેના નાના ટુકડા કરી મોંમાં ધાલો છો અને પછી તે ચાવો છો.

મતલબ કે, કોઈ પણ જોરાક જ્યાં સુધી સારી રીતે ચવાઈ વટાઈ બારીક ન થાય, ત્યાં સુધી તેને પેટમાં જવાની મનાઈ છે.

અહીં સુધી જોરાકનું શું થાય છે તે તમે દેખી શકો છો. પણ પછીનું બધું બાંધબારણે, આમડીના પડદા પાછળ, શરીરના ભીતરમાં થાય છે.

તમે તમારો કોળિયો ખૂબ ચાવી પાણી જેવો પાતળો બનાવી ગટાક દઈને ગળે ઉતારો છો. એક લાંબી નળી વાટે તે એક કોથળીમાં જઈને પડે છે. તે કોથળીનું નામ જઠર કે હોજરી.

હોજરીમાં તે અન્ન શરીરની ગરમીથી રંધાય છે અથવા પાકે છે. તેને માટે સાચી ભાષા વાપરીએ તો ત્યાં અન્ન પકે છે.

ત્યાંથી પછી તે પચેલું અન્ન થોડે થોડે આંતરડાંમાંથી પસાર થવા માંડે છે. હોજરીને નીચલે છેડેથી આ આંતરડું શરૂ થાય છે. તે પોલી અને કરચલીવાળી બહુ જ લાંબી નળી છે. પેટની નાની સરળી બળોલમાં લગભગ ૩૦ ફૂટ લાંબી નળી વ્યવસ્થિત ગૂંચળું વાળીને ગોઠવી મૂકેલી હોય છે.

આ આંતરડાના નળામાં થઈને અન્ન જેમ જેમ આગળ જાય છે, તેમ તેમ તેમાંનો સાર ભાગ આંતરડાંની દીવાલોમાં ચુસાઈને લોહીમાં ભળી જાય છે. કેવું સુંદર, લાલ લાલ, ચળકતું, ગરમાગરમ, દોડતું એ લોહી ! તે તો આપણા જીવનનો ઝરો છે. શરીરનું આણુએ આણુ તે લોહી માટે ટાંપીને જ બેઠું હોય છે. તે

લોહી આખા શરીરમાં ફરી દરેક અંગને પોષણ આપે છે, નવજીવન આપે છે, ચેતન, બળ, આનંદ આપે છે.

હવે આંતરડામાં ન પચી શકે તેવો અને શરીરમાં ણિનજરૂરી એવો કચરો અથવા મળ બાકી રહી જાય છે. તે ગંધાતી નકામી વસ્તુ આપણે શરીરની બહાર ફેંકી દઈએ છીએ. જો આપણે કુદરતી હાજતથી ચેતી તે મળને વખતસર વિસર્જન કરીએ નહિ, તો તે શરીરમાં ઝેર ફેલાવી આપણને માંદા પાડે છે.

ખોરાક શરીરની ગરમીથી પાકે છે અથવા પચે છે, એમ આપણે કહ્યું. પણ તેમાં કુદરતે બીજી યુક્તિ પણ કામમાં લીધી છે. તમે જાણો છો કે, દૂધનું માખણ કરવા માટે આપણે પહેલાં તેમાં ખટાશ નાંખી તેનું દહીં બનાવીએ છીએ. ઉકરડાનું ખાતર વહેલું પકવવું હોય તો તેમાં આપણે થોડું પાકું ખાતર ભેળવીએ છીએ. તે જ પ્રમાણે શરીરમાં અન્ન સહેલાઈથી પચે અને તે છેવટે લોહીના રૂપમાં ફેરવાય એટલા માટે કુદરત તેમાં કેટલાક રાસાયણિક રસો રહે છે.

પ્રથમ તો કેાળિયો મોંમાં ચવાતો હોય તે વખતે તેની અંદર લાળ ભળે છે. તે એક રાસાયણિક રસ છે. આ રસ તાળવામાંથી અને જીભની નીચેની ગાદીમાંથી ઝરે છે. આથી કેાળિયો લીસો થાય છે એટલું જ નથી, કેટલાંક અન્નનાં તત્ત્વો તેની અંદર ઓગળીને એક નીતની શર્કરાના રૂપમાં ફેરવાઈ જાય છે. જેમ જેમ કેાળિયો ચાવે તેમ તેમ તેમાં ગળપણ આવે છે, એનો અનુભવ કોને નથી ?

ત્યાર પછી હોજરીમાં ગયા પછી ત્યાં એક બીજો રસ ઉમેરાય છે. હોજરીની દીવાલોમાંથી તે ઝમે છે. એને

૧૦૨

લીધે અન્નને આથો આવી તેના આણુ આણુ છૂટા થઈ પાચન સરસ થાય છે.

આગળ જતાં બીજા કીમતી રસો આંતરડાંમાં ગયા બાદ લખે છે. એક રસ આંતરડાની પોતાની દીવાલમાંથી ઝરે છે. બીજો પિત્ત નામનો રસ કલેજમાં તૈયાર થઈને આવે છે. એ રસો લળતાં મોટો ચમત્કાર બની જાય છે. અન્નમાંથી તૈયાર થયેલો રસ એકદમ લાલ લોહીમાં લળવા લાયક થઈ જાય છે !

કેવી અદ્ભુત પાચન-ક્રિયા ! તમે તકરાર કરશો કે, ‘શા માટે આવું સુંદર અને જોવા જાણવા જેવું કાર્ય ઈશ્વર અમારાથી ગુપ્ત રાખીને કરે છે ? અમારું પોતાનું જ શરીર, અને તેની અંદર શું ચાલે છે તે અમે જ દેખી શકીએ નહિ !’ પણ તમે જુઓ છો કે, ડાહ્યો ઘડિયાળી પણ પોતાનાં નાનુક ચક્રો મજબૂત ડાબલીમાં બંધ કરીને જ તમારા હાથમાં મૂકે છે. ત્યારે તમારા શરીરનાં ચત્રો તો ઘડિયાળનાં ચક્રો કરતાં કેટલાંય વધારે નાનુક છે. ઈશ્વર તે તમને ખુલાં, વગર ઢાંક્યાં કેમ આપે ? તે શું અણઘડ કારીગર છે ? તે તો કારીગરોનોયે કારીગર છે. તેણે મજબૂત છતાં મુલાયમ ચામડીના ઢાંકણથી ઢાંકીને તમારું સુંદર, નાનુક, જીવતું શરીર તમને બક્ષ્યું છે.

તે શરીરને ઓળખો, એને ઓળખીને સાનું, તાનું, દઢ, કસાયેલું, સુંદર અને સ્ફૂર્તિલું બનાવો, જેથી સેવા કરવામાં તે સદા તમારી સેવામાં હાજર રહી શકે.

હાડપિંજરની રચના, રુધિરાભિસરણ, જ્ઞાનતંતુઓનું તંત્ર, એ વિશે પણ વિદ્યાર્થીઓને માહિતી આપો. જુઓ શ્રી. દેસાઈભાઈ ના. પટેલ ફા.

પાઠ ૩૪ મે

અભરામ પટેલની ખેતી

ઉસ્તાદ — અભરામ પટેલ, સલામ.

અભરામ પટેલ — ઓહો ઉસ્તાદજી, આઈએ. આજ કંઈ છોકરાંને લઈને નીકળી પડ્યા છો !

ઉસ્તાદ — હા પટેલ, આ નિશાળિયાંઓ આજે તમને થોડી તસ્દી આપવા આવ્યા છે. એકાદ કલાક કુરસદ કાઢી શકશો ?

અભરામ — જરૂર જરૂર, છોકરાઓ હોંશભર્યા આવ્યા તો કાંઈ ના પડાય ? ખોલો ખેટાઓ, મારી પાસે શું માગો છો ?

ઉસ્તાદ — એ લોકો તમારી ખેતીવાડી બાબત સવાલો પૂછવા આવ્યા છે. એમને ખેતીવાડીનો અભ્યાસ કરવાનો છે. તમારા જેવા શાણા ખેડૂત પાસેથી શિખાય તે બીજે ક્યાંથી મળે ?

અભરામ — ભલે, ત્યારે પૂછો તમારી મરજીમાં આવે તે. આ હું ખેડો. અને તમે પણ આ શેતરંજી ઉપર ખેસો.

છોકરા વારાફરતી પૂછવા લાગ્યા અને અભરામ પટેલ જવાબ દેવા લાગ્યા, અને છોકરાઓ તે નોંધી લેવા લાગ્યા.

સવાલ — આપનું પૂરું નામ ?

જવાબ — અભરામજી ધસિપજી પટેલ.

સવાલ — ઉંમર ?

જવાબ — ૪૮.

સવાલ — રહેવાસી ?

જવાબ — આ ગામના જ તો ! લખો લીલાપુર.

સવાલ — ધંધો ?

જવાબ — ખેતી.

સવાલ — ઘરમાં કામ કરી શકે તેવા મરદ કેટલા ?

જવાબ — ત્રણ : હું, મારો ભાઈ અને મારો દીકરો.

સવાલ — અને ઓરતો ?

જવાબ — ત્રણ : મારી ઓરત, મારા ભાઈની ઓરત અને મારી મોટી દીકરી.

સવાલ — આપને જમીન કેટલી ?

જવાબ — ૫૭ વીધાં.

સવાલ — એકરમાં કહી શકશો ? વીધાં તો નાનાં મોટાં હોય છે.

જવાબ — આપણા ગામમાં દોઢ વીધાંનો એકર ગણાય છે.

સવાલ — ત્યારે તો ૩૮ એકર થાય, ખરું ને ? હવે આમાં જરાયત, કચારી અને પીત નોંધાવશો ?

જવાબ — હા, નોંધો. હું તો વીધાં લખાવીશ. ૪૨ વીધાં જરાયત છે, ૧૦ વીધાં કચારી છે, અને ૫ વીધાંમાં પીત કરીએ છીએ.

સવાલ — ઓણ સાલ શો શો પાક કર્યો છે ?

જવાબ — હા લખાવું. પહેલાં જરાયત લો. ૨૬ વીધાંમાં જુવાર કરી છે. એમાં એક ચાસ તુવેરનો નાંખ્યો છે. પછી ૧૦ વીધાંમાં કપાસ કર્યો છે, અને બાકી ૬ વીધાં રહ્યાં તેમાં તલ નાંખ્યા છે. અમારે ખેડૂતને તેલ વેચાતું લાગવું કાંઈ પાલવે ? અને અમને બજારનું તેલ લાવે પણ નહિ.

સવાલ — હાજી. હવે ૧૦ વીધાં કચારીનું લખાવો.

જવાબ — કચારીમાં ડાંગર છે. તેમાં ૬ વીધાંમાં તળાવનું પાણી લઈ શકાય છે, એટલે કોલમની ડાંગર કરી છે, અને ૪ વીધાંમાં કઠા છે.

સવાલ — હવે પીતનું ?

જવાબ — પીત તો પાંચ વીધાંમાં કરીએ છીએ. તેમાં દોઢ વીધાંમાં શેરડી છે, ૧ વીધાંમાં કાંદા છે, અને અડધા વીધાંમાં મરચી, રીંગણી, ટામેટાં અને બીજી પરચૂરણ તરકારી કરી છે.

સવાલ — અને ૨ વીધાં રહ્યાં તેમાં ?

જવાબ — ૨ વીધાંમાં ગાય બળદ માટે લીધું ઘાસ નાખ્યું છે.

સવાલ — હવે કેટલું કેટલું પાકશે તે લખાવી શકશો ?

જવાબ — કેટલું પાકે તે તો ખુદાને હાથ છે. પણ

અનુભવ ઉપરથી અંદાજ લખાવું.

જુવારનો ઉતારો એક વીધામાં ૧૨ મણુ ગણાય અને
તુવેરનો ૫ મણુ ગણાય. કપાસ સારો થાય તો વીધે ૬ મણુ ઊતરે.
કાંગર વીધે ૪ હારા થઈ શકે. એક વીધું શેરડીમાંથી ૧૫૦ મણુ
ગોળ ઊતરે. અને કાંદા એક વીધામાં ત્રણેક ગાદલી પાકે.
હવે કેટલું પાકે તેનો હિસાબ તમારી મેળે મૂકી લેજો.

છોકરાઓ — બસ, અમારું પત્રક પૂરું થયું. આપનો
આભાર માનીએ છીએ.

અભરામ પટેલ — બસ, થાકી ગયા ? ઊપજ પૂછી,
પણ ખર્ચ તો પૂછ્યું નહિ.

ઉસ્તાદ — આ તો નાનાં છોકરાઓ છે ને. મોટા
છોકરાઓને કોઈ વાર લાવીશું ત્યારે તમને થકવી દઈશું.

અભરામ — લાવજો લાવજો, અમે એમ થાકીએ નહિ.

ઉસ્તાદ — પણ એ લોકો તો તમને મૂંઝવે એવું
પણ પૂછશે હોં. કરજ કેટલું છે એ પણ પૂછશે.

અભરામ — ઝોહો. ભલેને પૂછે. અમારે ખેડૂતોને
કંઈ છૂપું હોય નહિ. અમારો તો ઉઘાડો હિસાબ.

પછી અભરામજી પટેલે પોતાના દીકરાને હુકમ કર્યો,
'મહમદ, આ છોકરાઓને વાડીમાં લઈ જઈ શેરડી ખવડાવ.'

૧. આ પ્રકારની તપાસ ગામના ખેડૂતોની તેમ જ ખીન્ન કારીગરોની
મવાની તાલીમ વિદ્યાર્થીઓને આપો.

૨. ગામનાં ખેતરોમાં થતા મુખ્ય પાકો એકરમાં કેટલા કેટલા થાય
એના આંકડાઓ મેળવો.

पाठ ३५ मे
कृषिनुं गान

कीचु कीचु बोले कोसनां पैडां,
गाय कृषिनां गान, होजी रे,
गाय कृषिनां गान.

टैक०

धोरीने ललकारतो वरते बेसी होंचोळा खाय;
धरतीनां लई धावण खेडूत

पाण रोपाने पाय; होजी रे, पाण रोपाने पाय.
रवि शशीनां तेज झीलीने, मोल वधे दिनरात;
वगडाना वा संग रमंता

कीचु०

मीठडी करता वात; होजी रे, मीठडी करता वात.
धोळी गायना धोळा धमला, सुंदर एनां शींग;
चामर वाझतां एनां पृंछथी

कीचु०

शोभती आखी सीम; होजी रे, शोभती आखी सीम.

कीचु०

હાડને ચાટતી ઠંડીમાં ઝંચા સીમના સ્વર સુણાય;

માંગતો રાતે કૂવાને થાલે

પાળી ખલ્લલ્લ થાય; હોજી રે, પાળી ખલ્લલ્લ થાય.

કીચુ.

ધોમ ધવંતા તાપમાં લેતી ધરતી ઝના શ્વાસ;

ખેટ્ટત ત્યારે ધંતથી દેતો

હલ્લના ઝંડા ચાસ; હોજી રે, હલ્લના ઝંડા ચાસ.

કીચુ.

આમથી અનરાધાર પડે જલ્લ, સડાકા કરતી વીજ;

સેતર મારા ધંડતો ત્યારે

ખેટ્ટત વાવે વીજ; હોજી રે, ખેટ્ટત વાવે વીજ.

કીચુ.

ધરતીનાં ધન પામવા ધેટ્ટત કરતો કામ અશ્રાક;

જીવની પેઠે જાલ્લવેલા શા

ઝતરે ઝત્તમ પાક! હોજી રે, ઝતરે ઝત્તમ પાક.

કીચુ.

ધોરી, ધરા ને ધેટ્ટતનાં તપ સૌમાં પૂરે પ્રાણ;

પ્રતી તૃપ્તિ શક્તી જગ આપું

થાતું તૃપ્તિમાન; હોજી રે, થાતું તૃપ્તિમાન.

કીચુ.

ત્રિભુવન વ્યાસ

ધોરી = બળદ.

ધરત = કોસનો બડો દોર.

ધરતીનાં ધાવણ = ધરતી માતાનું દૂધ — દેવામાંનું પાણી.

પાણ પાણું = વાડીને પાણી આપવું.

ધોળા ધમસા = ધોળા રત્ના ગાભા જેવા બળદ.

હાડ ચાટતી ઠંડી = ઢેઠ હાડકાંમાં પેસી બંધ એવી ઠાઠ.

અનરાધાર = મુસળધાર.

પાઠ ૩૬ મો

અખ્યાસ સાહેબ

મુંબઈનાં જૂનાં ખાનદાનોમાં તૈયબજી ખાનદાન
આગળ પડતું છે. તૈયબજી કુટુંબ પરદેશી કાપડનો

વેપાર કરી સંઘન થયું, પણ તે ખાન-
દાનની ખરી પ્રતિષ્ઠા તો તેણે સારા
સારા દેશસેવકો પેઢા કર્યા તેનાથી છે.

હિંદુસ્તાનના પ્રસિદ્ધ આગેવાન
બદરુદ્દીન તૈયબજી આ જ ખાનદાનમાં
થઈ ગયા. તેઓ ઈ. સ. ૧૮૮૭ની
મહાસલાના પ્રમુખ થયા હતા. તેઓ
મુસલમાનોના જ નહિ પણ આખા દેશના આગેવાન હતા.

અખ્યાસ તૈયબજી પણ આ જ કુટુંબના નખીરા હતા.
કુટુંબના સંસ્કાર, સુધારકપણું, દેશસેવાની ભાવના, એ ગુણો
તેમનામાં પૂરેપૂરા ઊતર્યા હતા. તેઓના મનમાં પણ હિંદુ
મુસલમાન એવો ભેદ જરા પણ હતો નહિ. એક હિંદી
તરીકે તે પોતાનાં સર્વ દેશજનોની સેવા કરવા સદા
તત્પર રહેતા, અને સૌના સરખા પ્રેમપાત્ર હતા.

તૈયબજી-કુટુંબ ચુસ્ત મુસલમાન છે. પણ તે ઘરમાં
કે બહાર પડે પાળવામાં માનતું નથી. પડદાની બેહૂદી
પ્રથા છોડવા અને છોડાવવા આ ખાનદાન ઘણું વર્ષથી
આગેવાની લેતું આવ્યું છે.

અખ્યાસ સાહેબની યોગ્યતા જોઈ વડોદરાના શ્રી. સયાજીરાવે તેમને પોતાની નોકરીમાં ખેંચ્યા, અને ચડાવતાં ચડાવતાં પોતાના ન્યાયમંદિરના વડા ન્યાયાધીશ બનાવ્યા.

જલિયાંવાલાના અત્યાચારોએ આપણા દેશમાં ઘણાંનાં જીવન પલટી નાખ્યાં છે. અખ્યાસ સાહેબના જીવનમાં પણ તે બનાવે પલટો આણ્યો. ત્યારથી તેમનું દિલ બીજાં કામકાજમાંથી ઊઠી ગયું અને તેમણે દેશસેવામાં સીધું અંપલાવ્યું.

પંડબના જલિયાંવાલા બાગમાં સરકારી ફાળે ગોળી ચલાવી સેંકડો માણસોની કતલ કરી. જલિયાંવાલા બાગની ભૂમિ ઉપર સૌ હિંદીઓનું નિર્દોષ લોહી એક સાથે વહ્યું અને એક થયું. આ અત્યાચારની તપાસ કરવા હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાએ એક રાષ્ટ્રીય પંચ નીમ્યું. તેમાં નિમ્પક્ષ ન્યાય તોળવા માટે પંકાચેલા દેશના મોટા મોટા આગેવાનોને નીમવામાં આવ્યા. ન્યાયમૂર્તિ અખ્યાસ તૈયબજીને પણ આ પંચમાં નીમવામાં આવ્યા હતા. આ પંચના બીજા સભ્યોમાં પંડિત મોતીલાલ નેહરુ, મહાત્મા ગાંધી, પંડિત મદનમોહન માલવીય, શ્રી. વિકૃલભાઈ પટેલ તથા શ્રી. જયકર હતા.

આ પંચે પંડબમાં જઈ લડકી ગયેલા લોકોને હિંમત આપી, અને પૂરી તપાસ કરી પોતાનો અહેવાલ દેશ આગળ અને સરકાર આગળ મૂક્યો, અને સરકારનો ગુનો પુરવાર કરી આપ્યો.

અન્યાય તો પુરવાર થયો, પણ તેનું નિવારણ કેમ થાય? સરકાર તો પોતાનો ગુનો કબૂલ કરી પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા તૈયાર ન હતી. તેથી આ પંચમાં નિમાયેલા મહાન દેશભક્તોએ ઈશ્વરને સાક્ષી રાખી પ્રતિજ્ઞા કરી કે, “આવા અન્યાયો ફરીથી ન થાય એવી સ્થિતિ દેશમાં ન લાવીએ, અને લોકોના જનમાલ સુરક્ષિત કરનાર સ્વરાજ્યની સ્થાપના ન કરીએ, ત્યાં સુધી અમારે માટે તમામ આરામ હરામ છે; ત્યાં સુધી અમે કોઈ જાંપીને બેસનાર નથી.”

અખ્યાસ સાહેબે તે દિવસથી પોતાનું આખું જીવન સ્વરાજ્યની લડતમાં કુરબાન કરી દીધું. તેમણે ઘોળી ટોપી ધારણ કરી અને શુદ્ધ ખાદીની પ્રતિજ્ઞા લીધી, અને તે આખર સુધી પાળી.

પછી તો અખ્યાસ સાહેબ અસહકારની લડતમાં સામેલ થયા. લોકોમાં જાગૃતિ આણવા વયોવૃદ્ધ અખ્યાસ સાહેબ ગામડે ગામડે ધૂમવા લાગ્યા. કામ કરતાં તેઓએ ન દેખ્યો દિવસ કે ન દેખી રાત. ગરીબ લોકોનાં જૂંપડાંઓમાં સૂએ, તેઓ આપે તેવો રોટલો ખાય, અને બધી જાતની અગવડો આનંદથી ઉઠાવે.

ઈ. સ. ૧૯૩૦માં ગાંધીજીએ પૂર્ણ સ્વરાજ્યની લડત ઉપાડી. સવિનય ભંગ માટે તેમણે આખી પ્રજાને અકારો એવો મીઠાનો કાયદો પસંદ કર્યો. તેનો ભંગ કરવા ગાંધીજી સાબરમતી આશ્રમથી કૃત્ય કરી દાંડીને સમુદ્ર-કિનારે પહોંચ્યા.

અખ્યાસ સાહેબથી હવે કેમ રહેવાય? તેઓ ગાંધીજીને મળવા દાંડી દોડી આવ્યા. ગાંધીજીએ તેમને પોતાની સત્યાગ્રહી દુકડીના સેનાપતિ નીમ્યા.

ધરાસણના અગર લૂંટવા ગાંધીજી નીકળ્યા, એટલે તેમને સરકારે પકડી લીધા. અખ્યાસ સાહેબે તેમની જગા લઈ ધરાસણ તરફ કૂચ ચાલુ રાખી. સરકારે તેમને પણ પકડી જેલમાં પૂરી લીધા. અખ્યાસ સાહેબે એ જેલ હસતાં હસતાં ભોગવી, અને નાના મોટા બધા દેશસેવકો સાથે સમાન ભાવે રહી સૌનાં હૃદય જીતી લીધાં.

આમ સેવા કરતાં કરતાં અખ્યાસ સાહેબ ૮૦ વર્ષની ઉંમરે પહોંચ્યા ત્યારે આખા ગુજરાતે એમને ‘ખુઝુર્ગ જીવાન’ કહીને નવાજ્યા, અને પ્રેમના ઊભરાથી તેમની જયન્તી ઊજવી.

નિર્માળ રહેણી અને ખુશમિલ્લજ સ્વભાવને કારણે અખ્યાસ સાહેબ જીવ્યા ત્યાં સુધી શરીરે તંદુરસ્ત રહ્યા. ૮૩ વર્ષની લાંબી આવરદા ભોગવી, હિમાલયના ખોળામાં મસૂરી ખાતે તેમણે દેહ છોડ્યો. એ રૂપેરી દાઢી અને એ હસતો ચહેરો ગુજરાતમાં કદી ભૂલાશે નહિ.

ખાનદાન = કુટુંબ.

ખુઝુર્ગ જીવાન = ધરડા છતાં જીવાન.

અખ્યાસ સાહેબનો જન્મ ઈ. સ. ૧૮૫૪માં અને મૃત્યુ ઈ. સ. ૧૯૩૬માં.

५१६ ३७ मे।

हैयानी होडली

मारी हैयानी होडली नानी, सागरराज धीरा वहो !
एमां जोजो भराय ना पाणी, सागरराज धीरा वहो !

एने सट ने सुकान नथी कोईनां रे,

में तो शुक्ननी वेळा जोई ना रे;

मन आव्युं ने हांडी छोडी मेली, सागरराज धीरा वहो !

मारे संगी न साथी कोई वेली, सागरराज धीरा वहो !

वाय वेगे समीर वहार चारे दिशे,

रात अंधारी, वाट मने ना रे दीसे;

ध्रुवताराने जोई तोय हांकुं, सागरराज धीरा वहो !

मारे जावानी दिश याद राखुं, सागरराज धीरा वहो !

सोआलाई लावसार

जेडी = महंगा।

પાઠ ૩૮ મેા

ગુલિસ્તાનનાં ગુલ

૧. વિદ્વાન થવાની ચાવી

એક હતો મોટો વિદ્વાન.

લોકોએ તેને 'પૂછ્યું': 'આપ આવા મોટા વિદ્વાન શી રીતે થયા?'

વિદ્વાને ઉત્તર આપ્યો: 'હું જે વસ્તુ જાણું તહિ તે બીજાને પૂછતાં હું કદી શરમાતો નથી તેથી.'

૨. ખાવાની રીતો

ઠાહ્યો માણસ ધીમે ધીમે ખાય છે.

સાધુ પુરુષ અર્ધો ભૂખ્યો રહે છે.

યોગી જન દેહ ટકાવવા પૂરતું જ ખાય છે.

જીવાન જોધ ભાણામાં હોય તેટલું બધું ઉડાવી જાય છે.

બુદ્ધો માણસ પરસેવો છૂટે ત્યાં સુધી ખાયા કરે છે.

પણ અકરાંતિયો માણસ એટલું બધું ખાય છે કે

શ્વાસને આવવા જવાની જગ્યા પણ રહેવા દેતો નથી.

આવા અકરાંતિયાની રાત બેઠે રીતે ઊંઘ વિનાની જાય છે. ખાવાનું પામ્યો હોય તો પેટ સજ્જડ થવાથી તેની રાત ઊંઘ વિનાની જાય છે; અને ખાવાનું પૂરતું પામ્યો ન હોય તો ભૂખના દુઃખથી તેને ઊંઘ આવતી નથી.

૩. પરનિન્દા

મને યાદ છે કે, એક વાર બચપણમાં હું આખી રાત કુરાન પઢતો જાગતો બેઠો હતો. પાસે જ કેટલાક લોકો પડ્યા પડ્યા મોટેથી નસકોરાં બોલાવતા ઊંઘતા હતા.

મેં મારા પિતાજીને કહ્યું, ‘જુઓ ને, આ લોકો કેવા છે? નમાજ પડવી તો બાબુએ રહી, પણ કોઈ માથું પણ ઊંચું કરતો નથી!’

પિતાજીએ જવાબ દીધો : ‘બેટા, તું પણ ઊંચી ગયો હોત તો સારું થાત, કારણ કે આવા પરનિન્દાના પાપથી તું બચી જાત.’

૪. હાતિમતાઈ

દાનેશ્વરી હાતિમતાઈને કોઈએ પૂછ્યું : ‘દુનિયામાં તમારા કરતાં ચડે એવો કોઈ દાતા તમે જોયો છે?’

હાતિમતાઈએ કહ્યું : ‘હા, એક કઠિયારો. એક દિવસ મેં મોટી મિજબાની આપી હતી. તે દિવસે મારે કંઈક કામ પ્રસંગે જંગલમાં જવાનું થયું. જંગલમાંથી એક કઠિયારો લાકડાંનો ભારો લઈને આવતો હતો. મેં તેને પૂછ્યું : ભાઈ, હાતિમનો મહેમાન કેમ બની જતો નથી? આજે એને ત્યાં મોટી મિજબાની છે. દેશભરના લોકો આજે તેને ત્યાં પરીણા છે.’

કઠિયારાએ જવાબ આપ્યો : ‘જે પોતાના પરસેવાની શેટી ખાય, તે શા સારું હાતિમની આગળ હાથ લાંબો કરવા જાય?’

૫. એક રસિક વાત

એક ઘણું ઉદાર અને આનંદી કુટુંબ હતું.

તેને ત્યાં એક ભૂખ્યો ફકીર આવી ચડ્યો.

તે વખતે ઘરનું બધું મંડળ એકઠું મળી હાસ્ય-વિનોદ કરી રહ્યું હતું. દરેક જણ કંઈક કંઈક ગમતની વાત કાઢી સૌને હસાવતું હતું.

ફકીર બહુ જ થાકેલો અને ભૂખ્યો હતો. તેનું મન એમના હાસ્ય-વિનોદમાં કેમ કરીને ચોંટે?

ઘરમાંથી એક જથ્થે એને કહ્યું, 'સાંઈ, આપ પણ કંઈક રસ પડે એવી વાત કરોને.'

ફકીર બોલ્યો : 'મારામાં ખીજાઓ જેટલી રસિકતા તો નથી, પણ આ પળે મને ભારેમાં ભારે રસની એક બાબત લાગે છે, અને આશા છે કે આપ સૌને પણ તેમાં રસ પડશે જ. તે બાબત એ છે કે, મને ભૂખ લાગી છે.'

ફકીરની વાત સાંભળી ઘરવાળાં સમજી ગયાં. તેમણે હાંસીઠંકા મૂકી તરત ફકીર માટે ભાણાની તૈયારી કરવા માંડી.

ઘરઘણીએ કહ્યું : 'બાબા, જરા સખૂર કરો. મારો નોકર મિષ્ટાન્ન બનાવીને હમણાં લાવે છે.'

ફકીરે કહ્યું : 'મિષ્ટાન્ન માટે મને ખોટી કરવાની કંઈ જરૂર નથી. ભૂખ્યા માણસને માટે લૂખી રોટી પણ મિષ્ટાન્ન તુલ્ય જ છે.'

૬. નૌશેરવાન

ઘરાનનો ન્યાયી શાહ નૌશેરવાન એક દિવસ જંગલમાં શિકાર ખેલવા ગયો. ત્યાં બાણું તૈયાર કરવામાં નિમકની જરૂર પડી. નોકરને કહ્યું : 'પાસેના ગામે જઈ નિમક લઈ આવ. પણ બેજે, કિંમત આપ્યા વિના ન લાવતો, નહિ તો ગામ ઉજ્જડ થઈ જશે.'

નોકરે પૂછ્યું : 'ચપટી નિમક લાવતાં ગામ કેવી રીતે ઉજ્જડ થઈ જશે?'

નૌશેરવાને જવાબ આપ્યો : ‘જો રાજા પોતાની પ્રજાની વાડીમાંથી એક કુળ તોડી ખાય, તો નોકર લોકો આપું ઝાડ મૂળ સોતું જોડીને ખાઈ જાય.’

૬. ખાયજી

ખાયજીનું નામ અતિથિસત્કાર માટે ઘણું જાણીતું છે. એક વાર કોઈ એક જુવરગ ડાસો તેને ઘેર આવી ચડ્યો. તેને ભૂખ્યો જાણી ખાયજીને તરત તેને માટે ભાણું મંગાવ્યું.

પેલો જુદો તો ભાણું આવ્યું તેવો જ ખાવા વળગી ગયો. ‘ખિસ્મિલ્લાહ’ બોલવા જેટલી પણ ધીરજ તે રાખી ન શક્યો.

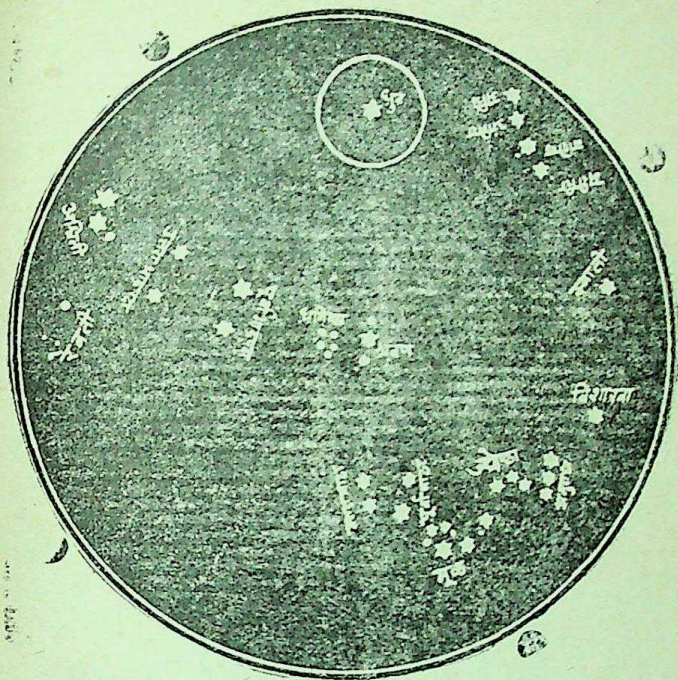
મુસલમાનને શોભે નહિ તેવું તેનું આચરણ જોઈ ખાયજી ઘણો જ નારાજ થયો.

‘સાચો મુસલમાન આવો હોય નહિ. તારા જેવા ભટકતાને ખવડાવવું એ તો પાપ છે,’ એમ કહી તેણે તે જુદાને પોતાના ઘરમાંથી કાઢી મૂક્યો.

તે વખતે આકાશવાણી થઈ : ‘વિચાર કર, ઓ ખાયજી ! એ જુદો ગમે તેવો હોવા છતાં મેં સિત્તેર વર્ષ સુધી તેનું પોષણ કર્યું, પણ તારાથી તેને એક દિવસ પણ પોષી ન શકાયો !’

મહાત્મા શેખ સાદી નાના નાના સચોટ દુયકાઓથી ઉપદેશ આપતા. મોટાં ભાષણો એક કાનમાંથી બીજા કાનમાં પસાર થઈ જાય, પણ આ દુયકાઓ તો સોંસરા બતરી જાય. તેમણે પોતાના પુસ્તકને નામ આપ્યું છે—ગુલિસ્તાન. શુલ એટલે ફૂલ અને ગુલિસ્તાન એટલે ફૂલવાડી.

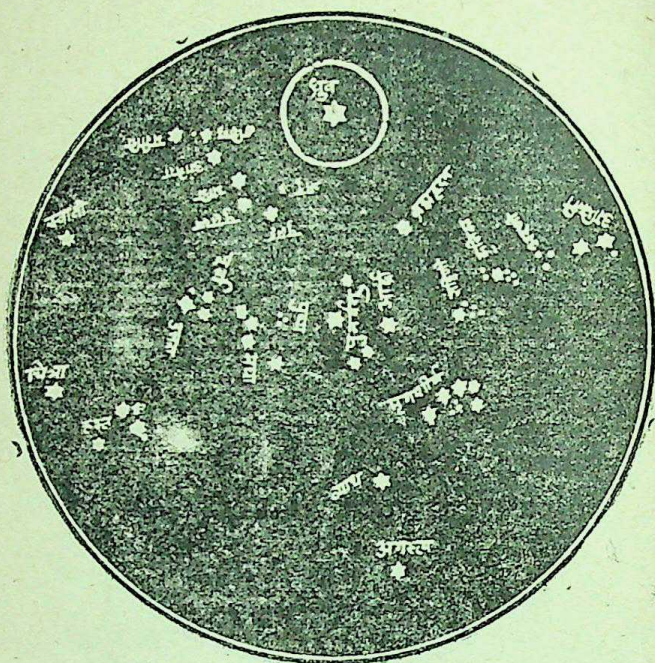
ખિસ્મિલ્લાહ = અલ્લાના નામથી (શર કરું છું.)

५१४ ३६ भे।

तारा

लाख लाख तारला ऊगे आकाशमां;
 ऊगे आकाशमां रे, देवोना वासमां. लाख लाख तारला०
 दिनने तो एक आंख, रातने असं व्य आंख;
 लाख लाख आंखडी जागे आकाशमां. लाख लाख तारला०
 क्रोड क्रोड कोडियां, ते पर पतंगियां;
 लाख लाख आगिया ऊडे आकाशमां. लाख लाख तारला०

જાઈ ને જુઈ કેરા, જાગે ચંપાના તોરા;
 લાખ લાખ મોગરા ફૂટે આકાશમાં. લાખ લાખ તારલા.
 અપ્સરાની ઓઢણીય, ગૂંથેલી વાંધણીય;
 લાખ લાખ આમલાં ઓપે આકાશમાં. લાખ લાખ તારલા.
 આકાશી ગંગ કાઠિ, ઉત્સવ શો આજ રાતે;
 લાખ લાખ દીવડા દીપે આકાશમાં. લાખ લાખ તારલા.

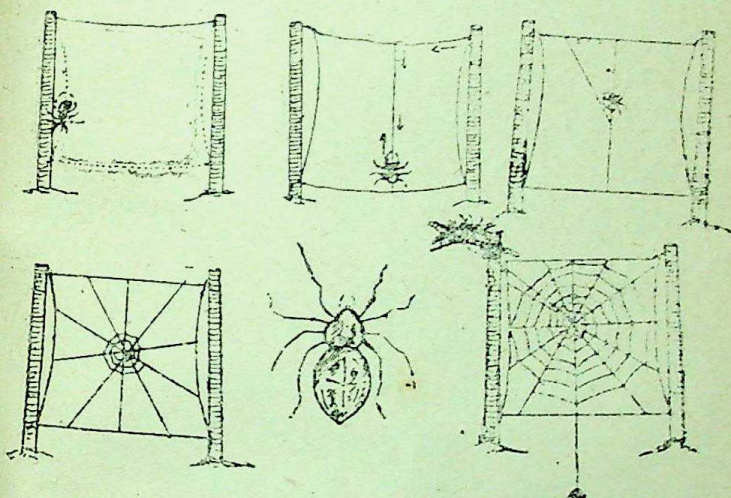
૩૦

બાંધણી = તારાઓ જેવાં ટપકાં ટપકાંની ભાતવાળી સાડી. રંજતાં
 પહેલાં કપડાની ચપડીઓને સૂતરથી બાંધી દેવામાં આવે છે, જેથી એટલો
 ભાગ ફેરો રહી જાય છે. તેથી એનું નામ બાંધણી 'પડચુ' છે.

ચંદ્રસૂર્યના આકાશી માર્ગમાં આવતાં ૨૭ નક્ષત્રોમાંનાં ઘણાંખરાં આ બે નક્ષત્રોમાં બતાવ્યાં છે, તેમની ઓળખ વિદ્યાર્થીઓને કરાવે. તેમનાં નામ અને અનુક્રમ યાદ રાખી લેવાથી આકાશમાં સફર કરવી સુગમ થઈ પડશે.

પાઠ ૪૦ મો

કુદરતનો કારીગર

કેટલાંક પશુપક્ષીઓ અને ઝીણાં જન્તુઓ બહાં કારીગરો હોય છે. તેમની કારીગરી જોઈ આપણા કારીગરોને પણ શરમથી માથું નીચું કરવું પડે. તેઓ પોતાનાં રહેઠાણો કેવી હોશિયારીથી બનાવે છે, એ ખરેખર જોવા જેવું છે. અને ખૂબી તો એ છે કે, તેમની પાસે ઓબરોમાં કુદરતનાં આપેલાં પગ અને મોઢું જ માત્ર છે.

આ પાઠમાં કુદરતના એક કારીગરની કારીગરીનો ચિતાર આપ્યો છે. તે આપણાથી અજાણ્યો નથી.

૧૨૦

કરોળિયો આપણું ઘરના કોઈક અવાવરુ ખૂણાઓમાં રોજ પોતાની અદ્ભુત જાળ વણતો જ હોય છે.

પણ આપણને એના કામનું અવલોકન કરવાનું સૂઝતું નથી. આંખ હોવા છતાં આપણે જોવા જેવું જોતા નથી. વિદ્યાર્થીઓ આ કારીગરને ઓળખ્યા પછી પોતાની આંખો વાપરતાં શીખે, અને કુદરતના એના જેવા બીજા અનેક કારીગરોને શોધી કાઢે.

આપણે જૂનો જાણીતો છ-પગો કરોળિયો પોતાની સુંદર જાળ ઉપર છ પગ પસારીને કેવો મોજથી બેસે છે ! આસપાસ ઊડતી માખી-બાઈને તે કેવો લાવણીનો આવકાર આપે છે : ‘આવો જી, મારા રમ્ય મહાલયમાં પધારો જી !’

તમે એમ તો નથી જ માનતા ને કે, આ રમ્ય મહાલયની તેને ઈશ્વરે તૈયાર બક્ષિસ આપી હશે ? ઈશ્વરે તો તેને છ પગ આપ્યા છે, તેના પેટ નીચે તાંતણા કાઢવાનાં પાંચ છિદ્રો આપ્યાં છે, અને જોઈએ તેવી જાળ રચવાની અક્કલ આપી છે. એ બધાનો ઉપયોગ કરી કરોળિયાએ પોતાને હાથે, અથવા કહો કે પોતાને પગે, જાળ બનાવી લીધી છે.

જાળનું અવલોકન કરતાં જણાશે કે, તેમાં જુદા જુદા આંકના તાંતણા વપરાયેલા છે. ચાર બાજુઓની ચાર ઈસો ઘણી જાડી અને મજબૂત છે. જાળના આરાંઓ તેના કરતાં કંઈક ઝીણા આંકના છે, અને ગોળ વાણાનો તાંતણો સૌથી બારીક છે. પેટ નીચે પાંચ નાનાં મોટાં છિદ્રો છે, તેમાંથી કરોળિયો જરૂર પ્રમાણે જુદા જુદા

આંકના તાર કાઢી લે છે. પોતાના પાછલા બે પગથી તે તાંતણાને ખેંચતો જાય છે અને જ્યાં ચોંટાડવો હોય ત્યાં ચોંટાડે છે.

જળ બાંધવી હોય ત્યારે કરોળિયો પ્રથમ ચાર મજબૂત ઈસો સ્થાપન કરે છે. એ કામ તેને માટે ખુબ મહેનતનું છે. સામસામા બે થાંભલા કે ભીંતોને ઈસનો દોર કેવી રીતે બાંધવો? પ્રથમ તો તે એક થાંભલે ચડે છે, ને તેને તારનો છેડો ચોંટાડે છે. પછી ત્યાંથી નીચે ઊતરી તેને બીજે થાંભલે ચડવું પડે છે. તારનો છેડો પણ એ સાથે સાથે જ લેતો જાય છે, અને જેમ જેમ આગળ ચાલે તેમ તેમ તેને લાંબો ને લાંબો કાંતતો જાય છે. જો પવનથી કે આપણા જેવા મોટા પ્રાણીના હાથ-પગથી તાર તૂટી જાય, તો તે બિચારાને ફરીથી બધી મહેનત કરવી પડે છે.

એમ ચાર ઈસો તૈયાર થયા પછી કરોળિયો ઉપરની ઈસે ચડી, ઈસની અધવચમાં તાર ચોંટાડી, ત્યાંથી નીચેની ઈસ ઉપર ઊતરે છે. પોતાના તાર ઉપર લટકીને નીચે ઊતરતા કરોળિયા તો તમે જોયા જ હશે. તેઓને ઈશ્વરે એમ ઊતરવાની બહુ સારી આવડત આપી છે.

જળનો આ પહેલો આરો થયો. હવે તેના મધ્ય બિન્દુમાં તાર ચોડી ત્યાંથી તે ઈસ પર જશે, અને એક આરો ચોડશે. વળી કેન્દ્રમાં પાછો જઈ બીજો આરો લઈ જઈને બીજી ઈસે ચોડશે. એમ ઘણી વાર ચડ ઊતર કર્યા પછી તેના બધા આરાઓ તૈયાર થાય છે. વણાટની ભાષામાં આ આરાઓને તાણા કહી શકાય.

હવે ગોળ વાણે પૂરવાનું બાકી રહ્યું. એક આરાથી બીજા આરા ઉપર ત્રાંસે પગે મોટી ફલંગ ભરવી તેને માટે

૧૨૨

મુશ્કેલ નથી. આગળ જતાં આરાઓ પહોળા થાય છે. પણ શી ચિન્તા છે? પ્રથમના વણાટ ઉપર હવે તો તે ચાલી શકે તેમ છે.

તમે કબૂલ કરશો કે, જાળ રચવાનું કામ જેવું કારીગરીનું તેવું જ મહેનતનું પણ છે. અને કરોળિયો કેટલી ચપળતાથી અને ઉત્સાહથી પોતાનું કામ કરે છે! આખી જાળ રચતાં તે એક કલાકથી વધારે વખત લેતો નથી.

જાળ જો પવનથી બહુ ડાલતી હોય, તો કેન્દ્રમાંથી એક મજબૂત તાર લટકાવી તેને છેડે કરોળિયો કંઈક કાંકરા કે ડિંગલાનું વજન ટીંગાડે છે.

આમ ઘણી મહેનતે જાળ તૈયાર કર્યા પછી કરોળિયો કેન્દ્રમાં જઈ, આરાઓ ઉપર પગ પસારી બેસી રહે છે. કોઈ વાર તો તે નજીકની કોઈ તરાડમાં જઈને ભરાઈ રહે છે. ત્યાંથી તે એક ખાસ તાર પોતાની જાળ સાથે જોડેલો રાખે છે. જાળમાં જન્તુ સપડાય કે તરત કરોળિયાને તેની બાતમી તારના હાલવાથી મળી જાય છે.

ખેતરોમાં અને વાડીઓમાં, ઝાડોની ડાળીઓમાં, વાડોમાં અને ભોંય પર, જ્યાં જોશો ત્યાં કરોળિયાની જાળો ફેલાયેલી દેખાશે. તેમાં સપડાઈને અસંખ્ય વનસ્પતિ-લક્ષક જન્તુઓ નાશ પામે છે. ખેડૂતો આ જાળો તો તેઓ કરોળિયાઓનો આભાર માન્યા વિના ન રહે.

૧. રચાતી જાળની જુદી જુદી સ્થિતિઓ અનુક્રમે બતાવતાં ચિત્રો આપ્યાં છે. તે પાઠમાંનું વર્ણન સમજવામાં મદદ કરશે.

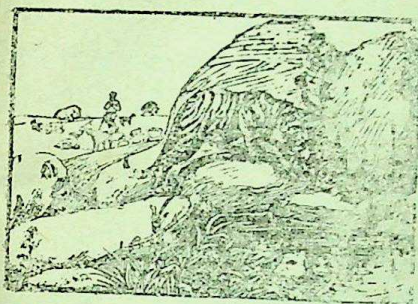
૨. જેમની કારીગરીનું અવલોકન કરવા જેવું છે, અને વિદ્યાર્થીઓને પોતાની આજીવનજીવનમાં નજર કરતાં સહેજે અવલોકન કરવા જે મળી શકે તેવા છે, તેવા કારીગરોમાં સુવરી, બિઘઈ અને મધમાખીને ગણાવી શકાય.

પાઠ ૪૧ માં

દષ્ટાંતો.

૧. વાઘના બચ્ચાનું દષ્ટાંત

એક ભરવાડ જંગલમાં બકરાં ચરાવતો હતો. ત્યાં તેણે એક નાનુંશું વાઘનું બચ્ચું જોયું. બચ્ચું રેહું હતું અને

ભૂખે મરતું લાગતું હતું. તેનાં માળાપને કોઈ શિકારીએ ઠાર કર્યાં હશે. ભરવાડને દયા આવવાથી તેણે તે બચ્ચાને ઉપાડી લીધું અને પોતાની બકરી

ઢોહી તેને દૂધ પાચું.

પછી તો તે બકરાં ભેગું રહેવા લાગ્યું. પોતે વાઘનું બચ્ચું છે એનું એને લાન પણ ન રહ્યું. તો પછી કોઈને કરડવાની તો વાત જ કેવી? તે માનતું કે પોતે કાબરું બકરું જ છે.

એક વાર જંગલના કોઈ વાઘે તેને બોલાવીને કહ્યું : ‘અરે, તું તો વાઘ છે; આ બકરાં ભેગું રહેતાં તને શરમ નથી આવતી? મારી પાસે જંગલમાં આવતું રહે.’

કાબરું બચ્ચું બોલ્યું : ‘તું મને ફસાવી મારી નાખવા માગે છે. હું ક્યાં વાઘ છું? હું તો કાબરું બકરું છું.’

વાઘે તેને ઘણા ઘણા પુરાવા આપી સમજાવ્યા : ‘જે, તારી ચામડીને મારી ચામડી સરખી છે. બકરાંની

૧૨૪

ચામડી કંઈ આવી ચટાપટાવાળી હોય છે? તારા દાંત ને મારા દાંત જો. તારા પંજ ને મારા પંજ જો.

‘વળી આવ, આ કૂવામાં આપણાં મોઢાં સરખાવી જોઈએ. આપણાં બંનેનાં મોં સરખાં છે કે નહિ?’

કાળરા બકરાને હવે કંઈકે કંઈકે શક પડવા મંડ્યો. છેવટે જંગલના વાઘે બકરું મારી લાવી તેનું માંસ એને ચખાડ્યું. બસ, હવે એ બચ્ચાનો સ્વભાવ જાત્રત થયો. ત્યારથી તેની આંખ ફરી, તેનો રુઆબ ફર્યો, તેની ગર્જના ફરી, તેની દોડ ફરી ગઈ. તેથી હવે તેને જોઈ બકરાં નાસવા મંડ્યાં.

આપણે પણ બળવાન આત્મા છીએ, પણ આપણને તેનું જ્ઞાન નથી. આપણે માનીએ છીએ કે, આ તુચ્છ શરીર તે આપણે છીએ. કોઈ શુરુ મળે તો આપણી આંખ ઊઘડે અને આપણો મૂળ સ્વભાવ જાત્રત થાય.

૨. બાગનું દેશાંત.

દાન મારફત પ્રભુને સેવો. અને જ્યારે તમે સુપાત્રને દાન આપો તે વખતે કચવાટનો ખોલ ખોલીને કે મનમાં પણ કચવાટનો વિચાર આણીને તમારા દાનને મેલું ન કરો.

અદલાએ તમને જરા પણ કચવાટ વગર છૂટે હાથે આપ્યું છે, તો તમે પણ છૂટે હાથે આપો.

ખુદાને ખાતર ગરીબો ઉપર રહેમ કરવી, એને માટે બાગનો દાખલો આપવામાં આવે છે.

ટેકરીની ખીણમાં એક બાગ છે. મુસળધાર વરસાદ પડે છે. બધું પાણી કચારાઓમાં સારી રીતે સાચવવામાં

આવે છે. મધુરું મધુરું ઝાકળ પાણુ પડે છે. ખેતરોના ઢાણા અને ખાગનાં ફળ એકનાં દસ દસ થાય છે.

જેના હૃદયમાં ગરીબ માટે રહેમ નથી, લોકો વાહ વાહ કરે તે ખાતર જે દાન આપે છે, તેનું હૃદય ટેકરીની ધાર ઉપરની વાડી જેવું છે. તેના ઉપર કસદાર માટીનું પડ મૂળે જ ઓઢું છે, અને તે પાણુ વરસાદમાં ધોવાઈ જાય છે. એટલે પાછળ કસ વિનાનો, રસ વિનાનો, લૂખો સૂકો પથ્થર જ રહી જાય છે.

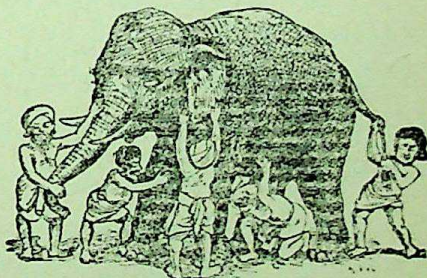
બોલો ત્યારે, તમે આવા પથ્થરમાં બી વાવશો કે રસાળ ખાગમાં? તમારે સૂકાંભટ ખેતરો જોઈએ છે કે સુંદર મધુર દ્રાક્ષના માંડવાઓની શીતળ વાડી?

બુદ્ધાએ તમને આપ્યું છે તેમ તમે તમારા ભાઈઓને આપી રાજી થાઓ, એ જ બુદ્ધાની સેવા.

૩. હાથી અને આંધળાઓનું દષ્ટાંત

એક વાર બુદ્ધા બુદ્ધા મતના પંડિતો ભેગા મળી વાદે ચડયા. એક કહે, મારો મત સાચો; બીજો કહે, મારો મત સાચો. એક કહે, તારો શુરુ ખોટો; બીજો કહે, નહિ નહિ, તારો ખોટો.

આ ઉપરથી ભગવાન બુદ્ધે એક કથા કહી :

જૂના વખતમાં એક નગરમાં કોઈ રાજા થઈ ગયો.

તેણે પોતાના પ્રધાનને હુકમ કર્યો, ‘આપણી રાજધાનીમાં જેટલા આંધળા હોય તે બધાને ભેગા કરો.’

થોડા જ વખતમાં રાજના આંગણમાં આંધળાઓનું ટોળું ભેગું થયું.

પછી રાજએ હાથીશાળાના મહાવતને હુકમ કર્યો, ‘એક ગરીબ હાથી લાવીને અહીં ખડો કરો. આપણે આ ભાઈઓને હાથી બતાવવો છે.’

મહાવતે તે આંધળાઓના ટોળાની વચમાં હાથી ઊભો કર્યો.

આંધળાઓ હાથ ફેરવી ફેરવીને હાથીને જોવા લાગ્યા. પછી રાજએ તેમને પૂછ્યું, ‘કેમ, તમે હાથી જોયો કે?’

‘હા. મહારાજ!’ આંધળાઓએ જવાબ આપ્યો.

રાજ — તો હવે કહો, આંધળા ભાઈઓ, હાથી કેવો છે?

જે આંધળાએ હાથીના માથા ઉપર હાથ ફેરવ્યો હતો, તે આગળ આવી બોલ્યો, ‘મહારાજ! હું કહું હાથી કેવો છે તે? આપણા ઘરમાં પાણીનો ઘડો હોય છે ને, તેના જ જેવો હાથી છે.’

એટલામાં બીજો આંધળો આગળ આવી બોલ્યો, ‘મહારાજ, એ તો કંઈક વિચિત્ર જ વાત કરે છે. ખરું પૂછો તો હાથી સૂપડા જેવો છે.’

આ આંધળાએ હાથીના કાન ઉપર હાથ ફેરવ્યા હતા.

પણ ત્યાં તો જે આંધળાઓએ હાથીના પગ પકડ્યા હતા, તે બોલી ઊઠ્યા, ‘મહારાજ, એ લોકો તો સાવ

રાહા પહોરની હાંકે છે. એ લોકો ગમે તેમ બકે છે. અમે આપને ખરેખરું કહીશું. હાથી ઝાડના થડ જેવો છે.'

પછી તો શરીર પર હાથ ફેરવનારાઓએ હાથીને ભીંત જેવો કહ્યો; પેટ પર હાથ ફેરવનારાઓએ તેને છાપરા જેવો કહ્યો; અને પૂછડું તપાસનારે તકરાર ઉઠાવી કે, નહિ, નહિ, હાથી તો દોરડા જેવો છે.

આમ તે આંધળાઓમાં હાથી કેવો છે તે સંબંધમાં ભારે તકરાર મચી. તકરાર વધતાં તેઓ મુઝામુઝી પર આવ્યા, અને તેમાંથી લાતલાતા ઉપર ઊતર્યા.

રાજાને અને તેના પ્રધાનોને મોટો તમાશો જોવા મળ્યો.

બુદ્ધ ભગવાને કહ્યું, 'આ તમે પાંડિતો પણ પેલા આંધળાઓ જેવા જ છો.'

૪. રાજા અને તેના કારભારીનું દષ્ટાંત

એક રાજાને ત્યાં ઘણા કારભારીઓ હતા. એક દિવસ રાજાએ તેમનો હિસાબ લીધો ત્યારે ખબર પડી કે, એક કારભારી પાસે રાજ્યનું દશ હજાર મહોરનું લોણું નીકળે છે. રાજાએ તેને તે ભરી દેવા હુકમ કર્યો, પણ તે ભરી શક્યો નહિ. ત્યારે રાજાએ તેને તથા તેનાં સ્ત્રી છોકરાંને ખંડીખાને નાખવાનો હુકમ કર્યો. તે સાંભળી કારભારી રડી પડ્યો, અને રાજાને ચરણે પડી કાલાવાલા કરવા લાગ્યો. તેણે નોકરી કરી કરજ વસૂલ કરી આપવા વચન આપ્યું. આથી રાજાને દયા આવી, અને તેણે તેને માફી બક્ષી, અને તેને ફરીથી કામે લીધો.

પછી એક વાર તે કારભારીનું તેના એક શુમાસ્તા પાસે સો દીનારનું લેણું નીકળ્યું. કારભારીએ તે વસૂલ કરવા તેને ફટકાવ્યો, અને તેનું ગળું ઝાલી ધમકાવ્યો કે, 'હમણાં ને હમણાં મારા પૈસા ભરી દે.' પણ પેલો શુમાસ્તો આખી શકે તેમ ન હતું. તે પગે પડી આજીજી કરવા લાગ્યો કે, 'મને વખત આપો, હું નોકરી કરી બધું ભરી દઈશ.' પણ કારભારીને દયા આવી નહિ, અને તેણે તેને બંદીખાને મોકલ્યો.

રાજાને જ્યારે આ વાતની ખબર પડી, ત્યારે તેણે એ કારભારીને બોલાવી મંગાવ્યો અને કહ્યું : 'અરે દુષ્ટ, તારા કાલાવાલા સાંભળી મેં તને તારું બધું દેવું માફ કરી દીધું, પણ તને એક નજીવી રકમ માટેયે તારા સાથી પર દયા ન આવી ? તું દયાને પાત્ર નથી, માટે તારું દેવું તું ચૂકતે ન કરે ત્યાં સુધી હું તને કોટવાળને હવાલે કરું છું.'

આમ જો તમે તમારા શુનેગારોને માફી નહિ આપો, તો ભગવાન તમને કેમ માફી આપશે ? માટે મોટું મન રાખી માફી આપો. એક વાર નહિ પણ સાત વાર માફી આપો. સાત વાર શું ? સિત્તેર શુણ્યા સાત વાર માફી આપો.

આ ચાર દૃષ્ટાંતો અનુક્રમે હિંદુ, ઇસ્લામી, બૌદ્ધ અને ખ્રિસ્તી ધર્મશાસ્ત્રોમાં પ્રસિદ્ધ છે.

પાઠ ૪૨ માં

ના હઠવું

ઢગલું મર્યું કે ના હઠવું, ના હઠવું;
 વેળ કાઢવું કે ના હઠવું, ના હઠવું. ઢગલું.
 સમજીને તો પગલું મૂકવું, મૂકીને ના વીવું;
 જવાયજો નહિ આગલ, તોયે ફરી ન પાલું લેવું. ઢગલું.
 જ્યાં ઝમા ત્યાં ચોંટી રહીને, વચન લેવું સવલું;
 આમ પડો કે પૃથ્વી ફાટો, તોય ન કરી નવલું. ઢગલું.
 ફતેહ કરીને આગલ વધશું, અથવા અહીંયાં મરશું;
 પળ લીધેલું તે પાઠીશું, રે વજ્જરનું કરશું. ઢગલું.

કવિ નર્મદ

-
૧. કવિ નર્મદનો જન્મ ઈ. સ. ૧૮૩૩ માં અને મૃત્યુ ૧૮૮૬ માં.
 ૨. આ સુધારક કવિનાં ખીન્ન કૃત્ત્વાંક જ્ઞેસભર્યાં ગીતો! આ વાચન-
 માળાની આગળની ચોપડીઓમાં આવે છે, તે વિદ્યાર્થીઓને સંભળાવો.
 'વીર નર્મદ' નામે પુસ્તકમાં તેમના જીવનનો વૃત્તાંત પણ મળશે. તેમની
 આત્મકથા 'મારી હકીકત' નામથી લખેલી પણ મળે છે.

હું કેવી રીતે ભણ્યો ?

૧

અમે ઘણાં ગરીબ હોવાથી મારી માએ મને કોલસાની ખાણમાં કામ અપાવ્યું હતું. મને ભણવાની બહુ હોંશ હતી. સગવડ મળતી ત્યારે હું રાત્રિશાળામાં જતો.

એક દિવસે ખાણના અધારામાં મેં કોઈ બે માણસોને છાના છાના વાતો કરતા સાંભળ્યા. તેમની વાતમાં મને રસ પડ્યો. હું તેમની નજીક જઈ ગુપચુપ સાંભળવા લાગ્યો.

એક જણ બીજાને આવું કહેતો હતો : ‘હબસી લોકો માટે હમણાં જ હેમ્પ્ટન ઉદ્યોગ- તથા કૃષિ-શાળા નામે નવી શાળા નીકળી છે. એ શાળામાં ગરીબ અને લાયક વિદ્યાર્થીઓ કામ કરી પોતાનો ખર્ચ કાઢી શકે છે, અને સાથે સાથે કંઈક ઉદ્યોગ ધંધો પણ શીખી શકે છે.’

આ હેમ્પ્ટન શાળા ક્યાં હશે અને કેટલે દૂર હશે એની ત્યારે મને કશી કલ્પના નહોતી. પણ તે દિવસથી હું માનવા લાગ્યો કે, આ શાળા પાસે સ્વર્ગ પણ તુરંત છે; અને મેં મનમાં નિશ્ચય કર્યો કે, ગમે તેમ કરીને મારે ત્યાં જવું જ. પણ એ નિશ્ચયને મારે બે અઢી વર્ષ સુધી મનમાં ને મનમાં સંઘરી રાખવો પડ્યો.

એવામાં મારી માને ખબર પડી કે, પડોશમાં રહેતાં મિસિસ રફનર નામનાં બાઈને ઘરકામ માટે એક છોકરાની જરૂર છે. હબસી નોકરોને એ બાઈનો બહુ કડવો અનુભવ હતો. તે ઘણી જ કડક સ્વભાવની હોવાથી તેને ત્યાં કોઈ નોકર ટકતો નહિ. છતાં કોલસાની બાણ કરતાં આ ઘરકામ સારું એમ સમજી, મારી માએ મને આ નવી નોકરીમાં રખાવ્યો.

મિસિસ રફનરની કડકાઈ વિષે મેં ઘણું ઘણું સાંભળ્યું હતું. તેથી તેની પાસે ગયો ત્યારે હું ખરેખર ધ્રુજતો હતો. પણ તેના હાથ નીચે થોડાં અઠવાડિયાં કાઢ્યા પછી મને તેનો સ્વભાવ સમજાઈ ગયો. ઘરની તમામ વસ્તુઓ ખૂબ જ ચોખ્ખી અને વ્યવસ્થિત રાખવી જોઈએ, દરેક કામ કાળજીથી અને ચપળતાથી કરવું જોઈએ, ઝીણામાં ઝીણી વાતમાં પણ બેઠરકારી ન રાખવી જોઈએ, — આ બધી બાબતો ઉપર રફનર બાઈનો ભારે આગ્રહ હતો.

ઘણા જ થોડા વખતમાં મારી બીક ઊડી ગઈ. હું વિશ્વાસપાત્ર છું એમ ખાતરી થતાં, તે મારા ઉપર વિશ્વાસ રાખવા લાગી. પછી તો તે મને એકાદ કલાક ગામની શાળામાં ભણવા જવાની પણ છૂટ આપવા લાગી.

આમ બાઈ રફનરને ત્યાં મારું ઠીક ગોઠવાયું હતું, છતાં હેમ્પ્ટન ઉદ્યોગશાળા મારા મનમાંથી ખસી નહોતી. છેવટે એ અઢી વર્ષે જવાની તારીખ નક્કી થઈ. હું ભણવા જાઉં એ મારી માને ગમતું હતું, પણ હું એટલે દૂર અભણ્યા દેશમાં શી રીતે જઈ શકીશ એ વિચારે તે બાપડી ઘણી જ ગભરાતી હતી. છતાં કાલાવાલા કરી તેની મોંની રજા તો મેં મેળવી.

મને ખરું ઉત્તેજન તો પડોશમાં રહેતા હબસી
ઘરડેરાઓએ આપ્યું. તેમણે મારી પીઠ થાબડી એટલું જ
નહિ, પણ મને થોડા થોડા પૈસાની ભેટો પણ આપી.

૨

છેવટે તે સોનાનો સૂરજ ઊગ્યો, અને હું હૅમ્પ્ટન
જવા નીકળ્યો. મળ્યાં તેટલાં કપડાં એક ઝોળીમાં ભરી
લીધાં. હું નીકળ્યો તે વખતે મારી માની તળિયત સારી
નહોતી; તે અશક્ત થઈ ગઈ હતી. તેનું મોં હું ફરીથી
જોવા પામીશ કે નહિ, એવી મને શંકા હતી. તેથી વિયોગ
ઘણો જ વસમો લાગતો હતો. પણ ભલ્લી માએ હિંમત
રાખી મને હસીને વિદાય કર્યો.

મારા ગામથી હૅમ્પ્ટન ૫૦૦ માઈલ દૂર હતું. તે
વખતમાં રેલગાડી બધા દેશમાં થઈ નહોતી. કેટલોક
ભાગ ટપ્પાઓમાં અને કેટલોક ચાલતા જવાનું હતું. મારી
પાસે ભાડાના પૂરતા પૈસા પણ નહોતાં. વળી મારી
ચામડી કાળી, એટલે પણ જ્યાં જઈ ત્યાં મને લોકો
ઊભો રહેવા ન દે. આ લાંબી મુસાફરીમાં ઘણા દિવસ
મારે ભૂખે ગાળવા પડેલા, અને ઘણી રાત્રિઓની ઠંડીમાં
મારે આમ તેમ ચાલીને શરીરમાં ગરમી લાવવી પડેલી.

એમ કરતો કરતો હું રિચમંડ નામના શહેરમાં
પહોંચ્યો. હૅમ્પ્ટન હજી ૮૨ માઈલ છેટે હતું. હું બરાબર
મધરાતે આ શહેરમાં પહોંચ્યો. આ પહેલાં હું કેઈ મોટા
શહેરમાં કદી ગયેલો નહિ, એટલે મારી મૂંઝવણનો પાર
નહોતો. શહેરની દુકાનોમાં સરસ સરસ ખાદ્ય પદાર્થો
દેખાતા હતા, પણ મારા ખીસામાં પાઈ પણ રહી નહોતી.

થાક્યો પાક્યો અને ભૂખ્યો હું, શહેરની એક પાયવાટને છેડે, મારી ઝોળીનું ઓશીકું કરી સૂઈ રહ્યો. સહેજસાજ અજવાળું થતાં આંખ ઊઘડી તો મેં જોયું કે, નજીકમાં એક મોટું જહાજ હતું અને તેમાં ભરેલું લોખંડ ઉતારવાનું કામ ચાલી રહ્યું હતું. મને વિચાર આવ્યો કે, ત્યાં જઈ મજૂરી મેળવું અને ખોરાક પૂરતા થોડા પૈસા કમાઈ લઉં. પછી તો મેં ઘણા દિવસ ત્યાં મજૂરી કરી અને થોડું થોડું ખચાવી હેમ્પ્ટન સુધી જવા જેટલી વાટ-ખર્ચી એકઠી કરી.

છેવટે હું હેમ્પ્ટન પહોંચ્યો. જ્યારે મને ઈંટોથી ચણેલી ત્રણ મજલાની એ શાળાનું પ્રથમ દર્શન થયું, ત્યારે મને લાગ્યું કે, મારો ખર્ચો શ્રમ આજે સફળ થયો.

૩

પછી પહેલામાં પહેલી તકે હું એ સંસ્થાની મુખ્ય શિક્ષિકાને મળ્યો, અને મને શાળાના કોઈ પણ વર્ગમાં દાખલ કરવાની તેમને વિનંતી કરી. મને ઘણા દિવસથી પૂરતું ખાવા મળ્યું ન હતું, તેમ જ નાહવા ધોવાનું પણ ઠેકાણું ન હતું, તેથી પ્રથમ દર્શને હું એમના ઉપર સારી છાપ પાડી શક્યો નહિ. તેમણે મને કેટલોક વખત સુધી હા કે ના કંઈ કહ્યું નહિ. હું ખેસી રહ્યો હતો તે દરમિયાન ખીન્ન કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને દાખલ કરવામાં આવ્યા તે મેં જોયું, ત્યારે તો મને ખુબ જ દુઃખ થયું. આમ નિરાશામાં ઝોલાં ખાતો હું બેઠો હતો ત્યાં શિક્ષિકાએ મને કહ્યું : 'છોકરા, આ પાસેની ચોરડી વાળવાની છે. સાવરણી લઈને તે વાળી નાખ જોઈ.'

આ હુકમ સાંભળતાં હું તરત ઊભો થયો. મને હવે તક મળી છે એમ મને લાગ્યું. આટલી આનંદદાયક આજ્ઞા મને જિંદગીમાં કોઈ દિવસ મળી નહોતી. રફનર બાઈને ત્યાં સફાઈ અને વ્યવસ્થાની મને તાલીમ મળી હતી તે મને આજે ફળી. મેં તે ચોરડી વાણુ વાર વાળી. પછી લૂગડાના કકડા વડે ચાર વાર તેને ઝાટકી નાખી. ખુરસી, ટેબલ, બાંકડા, કબાટ — તમામ રાચરચીલું મેં ચાર વાર લૂગડું ફેરવી ફેરવીને લૂછી કાઢ્યું. વળી દરેક વસ્તુને ખસેડી તળેની જગ્યા પણ સાફસૂફ કરી, અને ખૂણાખાંચરા પણ વાળી ઝૂડી સ્વચ્છ કર્યાં.

વાળવાનું કામ પૂરું કરી મને પોતાને સંતોષ થયો એટલે મેં જઈને શિક્ષિકાને ખબર આપી. તેણે એ ચોરડીમાં આવી જમીન, રાચરચીલું વગેરે બધું તપાસ્યું. ત્યાર પછી પોતાનો હાથફમાલ લઈ થાંભલા, ટેબલ, ખુરસી વગેરે પર ઘસી જોયો. જ્યારે તેને જમીન ઉપર કે લકડી સરસામાન ઉપર ક્યાંય ધૂળની રજ સરખી દેખાઈ નહીં, ત્યારે તે બાઈ શાંતિથી બોલી, ‘મને લાગે છે કે આ શાળામાં દાખલ થવાને તું લાયક છે.’

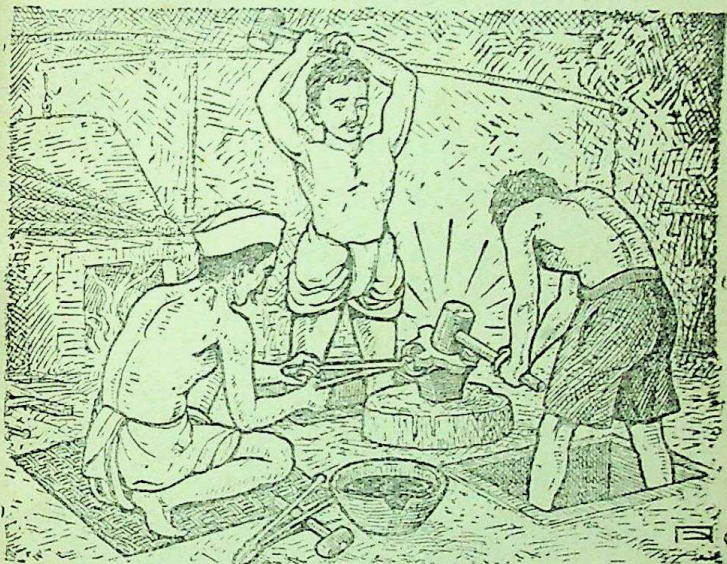
મને તે સાંભળી કેટલો આનંદ થયો ! મને એમ જ લાગ્યું કે, આ જગતમાં હું સૌથી મોટો લાગ્યશાળી છોકરો છું. આ પછી જિંદગીમાં મેં ઘણી પરીક્ષાઓ પસાર કરી છે, પણ તે બધીમાં ઉત્તમમાં ઉત્તમ પરીક્ષા આ જ હતી, એમ મને હમેશાં લાગ્યું છે.

હબસીઆના હલગુરુ ખૂકર ડી. વોશિંગ્ટને ગુલામીમાંથી છૂટા થયા પછી શિક્ષણની પોતાની ભૂખ કેવી રીતે ભાગી તેનો અનુભવ

સ્વમુખે આ પાઠમાં વર્ણવેલ છે. તેમના જીવનની તથા ગુલામીપ્રધાને અંગ્રે
અમેરિકામાં થયેલી યાદવાસ્થળીની વધારે વિગતો માટે ૭મી ચોપડીનો
પાઠ ૫૮ મો જુઓ.

પાઠ ૪૪ મો

મુલકનો ઘાટ

તમે આવો દરણ ઘણ લાવો,
ને રૂઢિયાં લાવો, મુલકનો ઘાટ વડવા;
સાથે ધમતી ધમગો લાવો,
અગન ચેતાવો, મુલકનો ઘાટ વડવા.
કંઈક લોઢાં કઘાટાં અહીં પડ્યાં,
એને તાપમાં નાખી તાવો,
ને રૂઢિ ટિપાવો, મુલકનો ઘાટ વડવા.

बहु छूटाछवाया छे टुकडा,
एने एक रसमां उकळावो;
ने ढाळा ढळावो, मुलकनो घाट घडवा.

कईक पडया नकामा काट खाता,
एना काट हवे उखडावो;
ने तेजी लावो, मुलकनो घाट घडवा.

कईक सोना रूपामां सलवाणा,
एना मोह वधा मुकावो,
ने श्रम परखावो, मुलकनो घाट घडवा.

अरे, लाट बनीने लाखो पडया,
एने कृषिने कामे लगावो,
ओजारो बनावो, मुलकनो घाट घडवा.

एने घर धंधानां राच करो,
एने ब्राक तकलीमां लावो,
सूतर कंतावो, मुलकनो घाट घडवा.

एनां अणघड अंगोने घडवा,
करी करीने घणना वावो,
सिकल बदलावो, मुलकनो घाट घडवा.

त्रिभुवन व्यास

चित्रभांनो छुडारे। छिंदुस्तानइभी दोढानो घाट घडी रह्यो छे.

એ જો ધ્યાનમાં ન લેવાય તો પાઠ્યપુસ્તકનો એક કીમતી ગુણ નારા મે અને તેટલે અંશે તેની કેળવણી-સક્તિ હણાય. આ માળામાં આ ગુણ ચવવાનો પણ પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે.

આ ચોપડીના પાઠોમાં વિદ્યાર્થીઓને વાચનનો આનંદ પૂરતા પ્રમાણમાં મળી રહેશે. પણ કેવળ વાચનનો આનંદ પૂરો પાડવો એટલો જ તેનો હેતુ નથી. આ પાઠો વિદ્યાર્થીઓમાં કામકાજ, સેવા આદિ વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ થઈ ઉત્સાહ જન્માવે, તેમનામાં ઉચ્ચ ભાવનાઓ પ્રેરે અને ઉમદા ટેવોનાં મો વાવે, એવી આશા પણ સેવવામાં આવી છે.

વાચનમાળાના આ હેતુઓ ઉત્સાહી શિક્ષકો દ્વારા જ પાર પડી શકે. પાઠોને અન્તે નાનાં ખીખાંમાં કેટલીક સૂચનાઓ મૂકવામાં આવી છે, તે તેમને મારે છે.

આ ચોપડી તૈયાર કરવામાં અનેક લેખકો, કવિઓ અને શિક્ષકોએ અનેક રીતે મદદ કરી છે. તે સૌ ભાઈબહેનોનો સંસ્થા વતી આભાર માનું છું.

આશા છે કે, ગુજરાતના શિક્ષકોને અને વિદ્યાર્થીઓને આ ચોપડી ખમશે અને તેઓ તેને અપનાવશે.

શૂં વિંઠ કાર્યાલય

તા. ૧૦-૩-'૪૨

મગનભાઈ મ. દેસાઈ

મહામાત્ર

પહેલી આવૃત્તિ ૧૯૪૨, પ્રત ૨૫૦

બીજી આવૃત્તિ ૧૯૪૨, પ્રત ૧૦,૦૦૦

પુનર્મુદ્રણ ૧૯૪૪, પ્રત ૮,૦૦૦

„ ૧૯૪૫, પ્રત ૮,૦૦૦

„ ૧૯૪૬, પ્રત ૧૬,૦૦૦

„ ૧૯૪૭, પ્રત ૩૦,૦૦૦

આઠ આના

મે, ૧૯૪૭

મુદ્રક અને પ્રકાશક : જીવજીત ડાહ્યાભાઈ દેસાઈ,
નવજીવન મુદ્રણાલય, કાઠુપુર, અમદાવાદ